

ЎЗБЕКИСТОН РЕСПУБЛИКАСИ
ОЛИЙ ВА ЎРТА МАХСУС ТАЪЛИМ ВАЗИРЛИГИ

**ОЛИЙ ТАЪЛИМ ТИЗИМИ ПЕДАГОГ ВА РАЎБАР КАДРЛАРИНИ ҚАЙТА
ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ ОШИРИШНИ ТАШКИЛ ЭТИШ
БОШ ИЛМИЙ - МЕТОДИК МАРКАЗИ**

**ТОШКЕНТ ДАВЛАТ ПЕДАГОГИКА УНИВЕРСИТЕТИ ҲУЗУРИДАГИ
ПЕДАГОГ КАДРЛАРНИ ҚАЙТА ТАЙЁРЛАШ ВА УЛАРНИНГ МАЛАКАСИНИ
ОШИРИШ ТАРМОҚ МАРКАЗИ**

**Педагогик технология ва педагогик маҳорат
йўналиши**

**“ПЕДАГОГИК ТАКТ ВА ТЕХНИКА”
модули бўйича**

Ў Қ У В – У С Л У Б И Й М А Ж М У А

Тошкент - 2016

**Мазкур ўқув-услугий мажмуа Олий ва ўрта махсус таълим вазирлигининг
2016 йил 6 апрелидаги 137-сонли буйруғи билан тасдиқланган ўқув режа
ва дастур асосида тайёрланди.**

**Тузувчи: Низомий номли ТДПУ, п.ф.д., доц.
Б.Ходжаев**

**Такризчи: Сеул педагогика университети (Жанубий
Корея), профессор. Lee Yu Mi**

***Ўқув -услугий мажмуа ТДПУ Кенгашининг 2016 йил 29 августдаги
1/3.8- сонли қарори билан нашрга тавсия қилинган.***

МУНДАРИЖА

I. ИШЧИ ДАСТУР	4
II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТРЕФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ.....	12
III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАРИ	30
IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ.....	107
V. КЕЙСЛАР БАНКИ.....	118
VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ.....	138
VII. ГЛОССАРИЙ	139
VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ	142

І. ИШЧИ ДАСТУР

Кириш

Дастур Ўзбекистон Республикаси Президентининг 2015 йил 12 июндаги “Олий таълим муассасаларининг раҳбар ва педагог кадрларини қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш тизимини янада такомиллаштириш чора-тадбирлари тўғрисида” ги ПФ-4732-сон Фармонидаги устувор йўналишлар мазмунидан келиб чиққан ҳолда тузилган бўлиб, у замонавий талаблар асосида қайта тайёрлаш ва малака ошириш жараёнларининг мазмунини такомиллаштириш ҳамда олий таълим муассасалари педагог кадрларининг касбий компетентлигини мунтазам ошириб боришни мақсад қилади. Дастур мазмуни олий таълимнинг норматив-ҳуқуқий асослари ва қонунчилик нормалари, илғор таълим технологиялари ва педагогик маҳорат, таълим жараёнларида ахборот-коммуникация технологияларини қўллаш, амалий хорижий тил, тизимли таҳлил ва қарор қабул қилиш асослари, махсус фанлар негизида илмий ва амалий тадқиқотлар, технологик тараққиёт ва ўқув жараёнини ташкил этишнинг замонавий услублари бўйича сўнгги ютуқлар, педагогнинг касбий компетентлиги ва креативлиги, педагогик такт ва техника, педагогик таъсир кўрсатиш, педагогик мулоқот ҳамда ўқитувчининг мимик ва пантомимик маҳорат, нутқ техникаси асосларига доир янги билим, кўникма ва малакаларини шакллантиришни назарда тутди.

Ушбу дастурда ўқитувчи фаолиятида педагогик такт, диққатни тўғри тақсимлаш ва кузатувчанлик, касбий-педагогик ҳаёлот, ўқитувчининг ишонтиришга асосланган таъсир кўрсатиш маҳорати, педагогик мулоқот, педагогик таъсир кўрсатиш, педагогик таъсир кўрсатиш усуллари, педагогик фаолиятда актёрлик ва режиссёрлик маҳорати, ўз-ўзини йўналтириш техникасига асосланган ўқитувчининг ўзини-ўзи бошқариш маҳорати, ўқитувчининг ташқи қиёфаси, ўқитувчининг ташқи қиёфасини шакллантириш маданияти, ўқитувчининг мимик ва пантомимик маҳорати, нутқ техникаси асослари: нафас олиш, товуш, дикция ва ритм масалалари баён этилган.

Модулнинг мақсади ва вазифалари

“Педагогик такт ва техника” **модулининг мақсади:** педагог кадрларни қайта тайёрлаш ва малакасини ошириш курси тингловчиларини педагогик такт ва техникага доир билимларини такомиллаштириш, педагогик техникани қўллашга доир замонавий ёндашувларни ўзлаштириш, жорий этиш, таълим амалиётида қўллаш кўникма ва малакаларини таркиб топтириш.

“Педагогик такт ва техника” **модулининг вазифалари:**

- педагогик такт ва техникани ривожлантириш йўллари аниқлаштириш;
- тингловчиларнинг ўқитувчи фаолиятида педагогик такт ва техниканинг тутган ўрни ва мазмун-моҳиятига доир билимларини такомиллаштириш;
- тингловчиларнинг педагогик фаолиятнинг турли кўринишларида ўқитувчининг муомала маданияти, тингловчилар билан алоқа ўрнатиш ва мулоқотга кириша олиш методикасини тўлиқ ўзлаштиришларига эришиш.

Модул бўйича тингловчиларнинг билими, кўникмаси, малакаси ва компетенцияларига қўйиладиган талаблар

“Педагогик такт ва техника” модулини ўзлаштириш жараёнида амалга ошириладиган масалалар доирасида:

Тингловчи:

- педагогик одоб ва педагогнинг муомала одоби;
- педагогик такт ва тактика;
- педагогик техника ва унинг таркибий қисмлари;
- нутқ техникаси ҳақида **билимларга эга бўлиши;**

Тингловчи:

- касбий фаолиятда педагогик кадрлардан фойдаланиш;
- педагогик тактикани тўғри танлай олиш;
- педагогик низоларни бартараф этиш;

- аудиторияни бошқара олиш, диққатни тўғри тақсимлаш, нафас олиш ва овоз тембрини мослаш;

- педагогик артистизмга доир **кўникмаларни эгаллаши;**

Тингловчи:

- педагогик меҳнатни илмий ташкил этиш;

- илғор тажрибалардан фойдаланиш;

- педагогик жараёнда мулоқот услубларини тўғри қўллаш олиш;

- педагогик низоларни бартараф этиш;

- ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида ишлаш **малакаларини эгаллаши;**

Тингловчи:

- педагогик фаолиятнинг қайта тушунилиши ва мустақил такомиллаштирилишини таъминловчи мустақил таҳлилни эгаллаш (рефлексив);

- мустақил таълим ва ўз касбий-методик даражани ошириб бориш (когнитив);

- конструктив равишда ҳаракат қилишга имкон берадиган ахборотни олиш, қайта ишлаш ва татбиқ қилиш, технологик қарорлар, тамойил ва ёндашишлар тизимини лойиҳалаштириш (ахборот);

- касбий фаолият самарадорлигини таъминловчи оғзаки ва ёзма мулоқот технологияларини эгаллаш (коммуникатив) **компетенцияларни эгаллаши лозим.**

Модулни ташкил этиш ва ўтказиш бўйича тавсиялар

“Педагогик такт ва техника” модулини ўқитиш маъруза ва амалий машғулотлар шаклида олиб борилади.

“Педагогик такт ва техника” модулини ўқитиш жараёнида қуйидаги инновацион таълим шакллари ва ахборот-коммуникация технологиялари қўлланилиши назарда тутилган:

- замонавий ахборот технологиялари ёрдамида интерфаол маърузаларни ташкил этиш;

- виртуал амалий машғулотлар жараёнида кейс, лойиха ва ассисмент технологияларини қўллаш назарда тутилади.

Модулнинг ўқув режадаги бошқа модуллар билан боғлиқлиги ва узвийлиги

“Педагогик такт ва техника” модули мазмуни ўқув режадаги “Педагогнинг лойихалаш маданияти” ва “Касбий фаолиятни моделлаштириш технологияси” ўқув модуллари билан узвий боғланган ҳолда нопедагог мутахассисларнинг педагогик такт ва техника бўйича касбий педагогик тайёргарлик даражасини оширишга хизмат қилади.

Модулнинг олий таълимдаги ўрни

Модулни ўзлаштириш орқали тингловчилар педагогик такт ва техникани ўзлаштириш, жорий этиш ва амалиётда қўллашга доир проектив, креатив ва технологик касбий компетентликка эга бўладилар.

Модул бўйича соатлар тақсимооти

№	Модул мавзулари	Тингловчининг ўқув юкламаси, соат				
		Ҳаммаси	Аудитория ўқув юкламаси			Мустақил таълим
			Жами	жумладан		
				Назарий	Амалий машғулот	
1.	Такт ва педагогик такт. Ўқитувчи фаолиятида педагогик такт.	4	4	2	2	

	Педагогик фаолиятда актёрлик ва режиссёрлик маҳорати.					
2.	Педагогик мулоқот. Педагогик таъсир кўрсатиш. Педагогик таъсир кўрсатиш усуллари	6	6	2	4	
3.	Ўқитувчининг мимик ва пантомимик маҳорати.	6	6	2	4	
4.	Нутқ техникаси асослари: нафас олиш, товуш, дикция ва ритм.	6	6	2	4	
5.	Ўқитувчи меҳнатини илмий ташкил этиш. Ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида ишлаш. Илғор педагогик тажрибани тўплаш.	8	4	2	2	4
	Жами:	30	26	10	16	4

НАЗАРИЙ МАШҒУЛОТЛАР МАЗМУНИ

1 - мавзу: Такт ва педагогик такт. Ўқитувчи фаолиятида педагогик такт.

“Такт” ва “педагогик такт” тушунчаси. Педагогик тактни қўллаш шартлари. Педагогик низо ва унинг келиб чиқиш сабаблари. Педагогик низоларнинг олдини олиш йўллари. “Педагогик одоб” тушунчаси. Педагогик одобнинг намоён бўлиш хусусиятлари. Педагогнинг муомала одобининг тузилиши ва ўзига хосликлари. Педагогик фаолиятда актёрлик ва режиссёрлик маҳорати.

2-мавзу: Педагогик мулоқот. Педагогик таъсир кўрсатиш. Педагогик таъсир кўрсатиш усуллари.

Педагогик мулоқот ва унинг функциялари. Педагогик мулоқотнинг тузилиши. Педагогик мулоқот услублари. Коммуникатив қобилият ва унинг тузилиши. Коммуникатив таъсир кўрсатиш методлари.

3-мавзу: Ўқитувчининг мимик ва пантомимик маҳорати.

Педагогик техника ҳақида тушунча. Педагогик техниканинг таркибий қисмлари. Ўқитувчининг педагогик техникасини шакллантириш йўллари. Ўқитувчининг ташқи қиёфаси. Ўқитувчининг ташқи қиёфасини шакллантириш маданияти. Ўқитувчининг мимик ва пантомимик ҳаракатлари. Гавда тутиш эстетикаси.

4-мавзу: Нутқ техникаси асослари: нафас олиш, товуш, дикция ва ритм.

Нутқ ҳақида тушунча. Нутқнинг ўқитувчи фаолиятидаги ўрни. Нутқ техникаси: нафас олиш, товуш, дикция, ритмика. Ўқитувчининг нутқ малакасини шакллантириш йўллари.

5-мавзу: Ўқитувчи меҳнатини илмий ташкил этиш. Ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида ишлаш. Илғор педагогик тажрибани тўплаш

Ўқитувчи меҳнатини илмий ташкил этишнинг моҳияти. Ўқитувчининг кун тартиби ва иш ўрни. Педагогик меҳнатни илмий ташкил этиш тамойиллари. Педагогик меҳнатни илмий ташкил этишнинг асосий йўналишлари. Ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида ишлаш педагогик маҳоратнинг асосий шарти сифатида. Илғор педагогик тажрибани ўрганишда материаллар тўплаш.

АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАЗМУНИ

1-амалий машғулот

Диққатни тўғри тақсимлаш ва кузатувчанлик

Педагогик диққатнинг моҳияти ва мақсадга мувофиқлигини англаб олишга доир машқлар. Ўқитувчи диққатининг индивидуаллигини аниқлашга доир машқлар. Диққатни ривожлантиришга доир машқлар. Касбий диққат ва кузатувчанликни ўзлаштиришга доир машқлар.

2-амалий машғулот

Касбий-педагогик хаёлот

Педагогик хаёлотнинг моҳияти ва мақсадга мувофиқлигини англаб олишга доир машқлар. Ўқитувчининг касбий хаёлотининг индивидуал ўзига хосликларини аниқлашга доир машқлар. Касбий-педагогик хаёлотни ривожлантиришга доир машқлар.

3-амалий машғулот

Ўқитувчининг мимик ва пантомимик маҳорати

Мулоқотнинг новербал воситалари ёрдамида ўз муносабатини педагогик мақсадга мувофиқ ифода этиш малакаларини ривожлантиришга доир машқлар. Моделлаштириш. Ички монолог.

4-амалий машғулот

Нутқ техникаси асослари: нафас олиш ва овоз.

Фонацион нафас олишни ривожлантиришга доир машқлар. Овозни ривожлантиришга доир машқлар. Микроўқитиш.

5-амалий машғулот

Ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида ишлаш. Шахсий педагогик тажрибани тўплаш тизими

Педагогик маҳоратни такомиллаштириш жараёнида педагогик ижодкорлик ва шахсий илмий педагогик изланишнинг ўрни. Илмий-педагогик изланишлар самарасини баҳолаш мезонлари (янгилиги, муҳимлиги, назарий ва амалий аҳамияти). Илғор педагогик тажрибани ўрганиш ва уларни умумлаштириш усуллари.

ЎҚИТИШ ШАКЛЛАРИ

Мазкур модул бўйича қуйидаги ўқитиш шаклларида фойдаланилади:

- маърузалар, амалий машғулотлар (маъруза-мунозара, муаммоли маъруза, вебинар маъруза, визуал маъруза, виртуал амалий машғулотлар);

- ўқув мунозараси (оғзаки ва ёзма давра суҳбати, форум, аклий ҳужум, симпозиум, дебат);

- фасилитацион таълим (Open Space – “Очиқ муҳит” стратегияси. World Cafe – Жаҳон кафеси стратегияси. Appreciative Inquiry – “Ижобий ўзгаришлар парадигмаси” стратегияси. Dynamic facilitation – Динамик фасилитация стратегияси. Graphic facilitation – Графикли фасилитацион стратегиялар. Action Learning – Бошқалар тажрибаси асосида ўқитиш).

БАҲОЛАШ МЕЗОНИ

№	Баҳолаш мезони	Максимал балл	Изоҳ
1	Амалий топшириқлар Ўқув лойиҳаси Ўқув портфолиоси	2.5	Амалий топшириқлар – 1 балл Ўқув лойиҳаси – 0.5 балл Ўқув портфолиоси – 0.5 балл

II. МОДУЛНИ ЎҚИТИШДА ФОЙДАЛАНИЛАДИГАН ИНТЕРФАОЛ ТАЪЛИМ МЕТОДЛАРИ

Бундай ишланмалар тингловчиларнинг тадқиқ этиш фаолиятини улар матнни мустақил ўқиш топшириғини олишганида йўналтиришга ёрдам беради. Қуйида эътиборимизни, яъни ўқиш пайтида, саволлар ёзилган варақ туфайли, тингловчиларнинг эътиборини “Педагогик тактикани қўллаш қоидалари” тўғрисидаги матн ичида сочилган муайян деталларга жалб этилганига қаратамиз. Ундан аввал материални ўзлаштириш учун ўқитиш бўйича қўлланма қуйидаги ҳолларда яхши кўмакчи эканлигини эслатиб ўтиш лозим:

1) тингловчиларга ўзларининг кузатиши эҳтимолдан узоқ бўлган фикрнинг анча нозик ҳаракатини сезишда ёрдам беради.

2) ишнинг ҳамма босқичларида юқори тартибдаги фикрлашни рағбатлантиради;

3) мунозара ёки ёзма иш учун асос бўлиб хизмат қилади, яъни тингловчи ўз қобиғига ўралиб қолмайди.

1. Педагогик тактикани қўллашга доир қандай нуқтаи назарлар мавжуд?

2. Педагогик тактикани қўллашга доир қайси бир позиция самарали, деб ҳисоблайсиз?

1) юқоридан пастга; 2) пастдан юқорига; 3) ёнма-ён; 4) аралашмаслик.

3. Педагогик тактикани тўғри қўлламаслик низоли вазиятларнинг юзага келишига тўғридан тўғри таъсир кўрсатади, деган фикрга қандай қарайсиз?

БИР НЕЧА МАНБАЛАРДАН ФОЙДАЛАНИБ МАЪРУЗА ТАЙЁРЛАШ

Тингловчилар интерфаол машғулотларда самарали иштирок этишлари учун маърузаларга тайёрланиб келишлари лозим. Бунинг учун тингловчиларига маърузалар тайёрлаш йўллари ва имкониятлари ҳақидаги тасаввурларни кенгайтириш лозим. Ана шундай имкониятлардан бири – бу бир неча манбалардан фойдаланиб маъруза тайёрлаш ҳисобланади. Мазкур маъруза

жавдвал ҳолатида тайёрланиб, тингловчига жавоб бериш учун таянч сигнал вазифасини бажаради. Бунинг учун тингловчи беш устундан ва материалнинг ҳажмига қараб бир неча устундан иборат оддий жадвал тузади. Юқоридаги қатордаги устунларда ахборотнинг турли манбалари номини кўрсатишади: дарсликлар, журнал мақолалари, интернет материаллари, интервьюлар.

Чап томондан биринчи катаннинг ҳар бир қаторига тингловчи мавзуга тегишли ёки жавоб олиниши зарур бўлган саволни ёзади:

Саволлар	Дарслик	Журнал мақолалари	Интернет материаллари	Интервью
Нутқнинг қандай функциялари мавжуд?				
Нутқ қандай шаклларда намоён бўлади?				
Ўқитувчининг нафас олиш техникаси қандай тузилишга эга?				
Овоз аппарати қандай қисмлардан иборат?				
Товушнинг ҳаракатчанлиги ва ўзгарувчанлиги қандай				

Омилларга боғлиқ?				
Томоқни қуриб қолишдан асраш учун нималарга эътибор қаратиш лозим?				
Нутқ техникасини ривожлантириш йўлларига нималарни киритиш мумкин?				

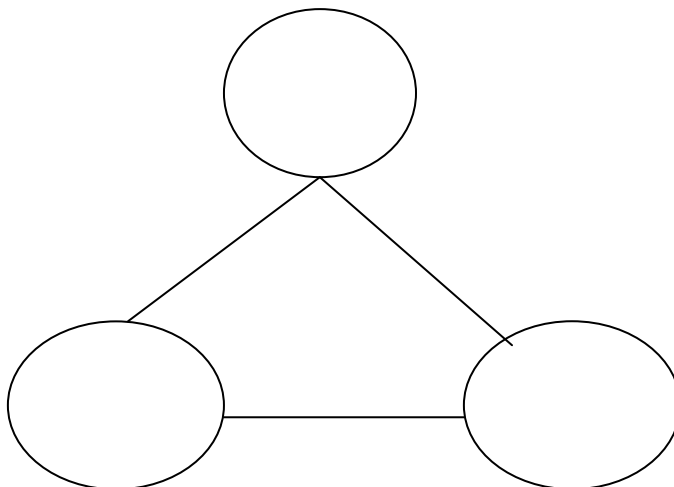
ЁЗМА ВА ОҒЗАКИ “ДАВРА СУҲБАТИ”

Ёзма “Давра суҳбати” – бу биргаликдаги ўқитиш методи бўлиб, бунда қоғоз ва ручка доимо айлана бўйлаб, ўйин иштирокчиларининг кичик гуруҳи орасида узатиб турилади. Мисол учун, шериклардан бир қандайдир ғояни ёзиб, кейин варақни чап томонидаги шеригига узатади. У ўша ғояга ўзининг қандайдир мулоҳазаларини қўшади ва варақни кейинги кишига узатади. Ушбу русум-қоиданинг бошқа вариантида ҳар бир иштирокчи ёзувини ўзининг ранги билан ёзади. Бу умумий фикрни шакллантиришда қўшилган ҳиссани кўринарли даражада кўрсатиб туради ва ўқитувчига тушунишга ва ҳар бирининг иштирокини қайд қилишга ёрдам беради.

Оғзаки “Давра суҳбати” - бу биргаликда ўқитиш методи бўлиб, олдингисига ўхшайди, фақат у оғзаки шаклда ўтказилади. Ҳар бир иштирокчи навбати билан олдинги одам айтган фикрни илғаб олади ва ривожлантиради.

Ёзма “Давра суҳбати”

(Ҳар ким ёзади ва варақни чап томондаги қўшнисига узатади)

Оғзаки “Давра суҳбати”

(Ҳар ким ўз фикрини айтади ва сўзни чап томондаги қўшнисига беради)

МАЪРУЗА-МАСЛАҲАТ

Мақсади:

- тингловчиларда ўз устида ишлаш малакаларини ривожлантириш;
- уни амалиётда қўллай олиш учун материални ўзлаштириш.

Мазкур метод мавзунинг ўрганишда унинг амалий йўналганлиги билан уйғунлигини таъминлайди. У қуйидаги вариантларда амалга оширилиши мумкин.

Савол-жавоблар. Ўқитувчи ўқув материални баён этади (бунда маърузанинг 50-70% вақти сарфланиши мумкин), у кўриб чиқиладиган назарий қоидаларнинг амалиётда қўлланилишига доир қатор нюансларга алоҳида эътибор қаратади, қолган вақтда тингловчиларнинг саволларига жавоб беради.

Саволлар-жавоблар-мунозара. Машғулотдан бир неча кун олдин ўқитувчи тингловчиларни навбатдаги ўтиладиган мавзунинг номи билан таништиради ва улардан ёзма равишда саволлар тўплайди. Машғулотнинг биринчи қисми мавзунинг асосий жиҳатларини баён этиш тарзида ўтказилади

ва тингловчиларнинг саволларига жавоблар берилади. Уларни ривожлантириш ва тўлдириш асосида ўқитувчи материални баён этади. Машғулотнинг иккинчи қисми мазкур муаммога доир эркин фикрлар алмашиш шаклида ўтади ва тингловчиларнинг қўшимча саволларига жавоблар берилади. Якунида лектор (маърузачи) мунозара якунларини чиқаради.

Шундай ҳолатлар ҳам бўладики, тингловчилардан жуда кам саволлар бўлади ёки умуман бўлмайди. Бунинг сабабларига қуйидагилар киради:

1) ўрганилаётган материални амалиётда қўллаш тингловчиларда қийинчилик туғдирмайди; мазкур ҳолатда одатдаги анъанавий маърузанинг ўзи етарли;

2) мавзу умуман янги, шунинг учун тингловчилар ҳатто уни амалиётда қўллаш жараёнида дуч келадиган қийинчиликларни тасаввур қила олишмайди;

3) тингловчилар кўриб чиқиладиган муаммонинг чуқурлиги ва мураккаблигини етарлича баҳолай олишмайди, ўз тажрибаларига ортиқча баҳо беришади.

Ишдаги фаолликни ошириш учун дастурлаштирилган консультацияни қўллаш мумкин. У одатдаги гуруҳли консультациядан шуниси билан фарқ қиладики, бунда лекторнинг ўзи тингловчиларга саволлар билан мурожаат қилади.

Дастлаб лектор тингловчилардан саволларга жавоб сўрайди, кейин эса хато ва нотўғри жавобларни таҳлил этади.

Дастурлаштирилган консультация қоидага мувофиқ, маъруза ва маърузалар цикли тугаганидан сўнг ўтказилади. Тингловчилар материални яхши ўзлаштирадилар, уларда муаммони тўғри ҳал этиш алгоритми шаклланади.

Дастурлаштирилган консультацияда ҳар бир иштирокчида қизиқиш ҳосил қилиш учун қайта алоқадан фойдаланиш мумкин. Барча иштирокчиларга савол ва улардан бири тўғри бўлган уч-беш жавоб тақдим этилади. Қачонки, маърузачи тўғри жавобни айтганда, нотўғри жавобни айтган тингловчиларда

савол пайдо бўлади. Маърузачи бундай ҳолатда тўғри жавоб берган тингловчилардан ўз жавобларини изоҳлаб беришни ёки ўзи саволни тушунтириб беради.

ТУШУНЧАЛАРНИ АНИҚЛАШ

Мақсади:

- тингловчиларни гапдаги ҳар бир хорижий тилдаги сўзни тушуна олишга ўргатиш;

- тингловчиларнинг гапдаги ҳар бир сўзга эътиборли муносабатда бўлиш заруриятини англашларига ёрдам бериш;

- ўқув топшириғини бажаришда гуруҳларда ҳамкорликда ишлаш кўникмасини шакллантириш.

Ўқитувчи изоҳни **тушуниш** – бу тингловчиларнинг нарса ёки ҳодисаларда билдирадиган образларни тасаввур эта олиш эканлигини айтишдан бошлайди. Бу фақатгина тасаввур этишгина эмас, балки сўзни тушунишнинг биринчи даражаси.

Сўзни тўлиқ тушуниш қачонки, тингловчилар нарса ёки ҳодисанинг тузулишига оид таркибий қисмлар(нималардан ташкил топган) ва унинг функционал ўзига хосликлари (нимага ёрдам беради, у билан нима қила олиш мумкин ва бошқалар)ни айтиб бера олганда, юзага келади.

Машғулот қуйидаги тарзда ўтказилади:

1. Барча тингловчилар кичик гуруҳларга бўлинишади.

2. Ҳар бир гуруҳ матнни олади. Барча гуруҳлардаги матнлар бир хил ёки турли хил бўлиши мумкин.

Ўқитувчи гаплардаги нотаниш сўзларни топиш ва изоҳли луғатлар, ўқитувчининг ёрдамида уларнинг маъносини изоҳлаб беришни сўрайди.

3. Гуруҳларда матн устида ишлаш бошланади. Тингловчилар биргаликда нотаниш, тушунарсиз сўзларни топишади ва уларнинг маъносини биргаликда изоҳлашади.

4. Топшириқ бажариб бўлинганидан сўнг, “кичик гуруҳларга ҳужум” бошланади. Савол берувчи ва жавоб берувчи гуруҳлар қуръа ташлаш йўли билан аниқланиши мумкин. Барча гуруҳлар навбати билан дастлаб биринчи гуруҳга савол беришади, иккинчи ва бошқалар. Масалан:

Бир гуруҳ савол беради.

Савол берилган гуруҳ аъзоси тезда жавобни айтиши лозим.

Гуруҳ жавоб бергандан сўнг унинг тўғрилиги экспертлар гуруҳи томонидан баҳоланади. Баҳолаш 0 баллдан 5 баллгача бўлиши мумкин.

5. Яқунларини чиқариш. Ўқитувчи кўп балл йиғган гуруҳни эълон қилиши мумкин. Мазмуни нотўғри тушунилган сўзларга изоҳ берилади.

ЎЗАРО ЎРИН АЛМАШИНУВЧИ ЖУФТЛИКЛАР ВА ГУРУҲЛАР

Мақсади:

- тингловчиларни материалнинг тузилиши, асосий фикрларни белгилай олиш, эса сақлаб қолиш мумкин бўлган шаклда уларни тасаввур эта олишга ўргатиш;

- нутқ маданиятини ривожлантириш;

- фасилитаторлик қобилиятини таркиб топтириш.

1. Биринчи босқичда педагог асосий фикрларни тасаввур этишнинг турли шакллари ҳақида ҳикоя қилиб беради.

Асосий фикрларни тасаввур этишнинг биринчи тури оддий – бу асосий фикрларни сўз ёки қисқа гаплар тарзида тасаввур этишдир. Мазкур сўз ёки гаплар устунлар тарзида номер қўйиш орқали ёзилади.

Асосий фикрларни тасаввур қилишнинг иккинчи шаклида ўзак белгилаб олинади ва ана шу ўзак атрофида асосий фикрлар жамланади.

Асосий фикрларни шакллантиришнинг учинчи шакли – бу уларни қисқартириш ёки шартли белгилар билан алмаштиришдир.

2. Иккинчи босқичда тингловчилар кичик гуруҳларга бирлашадилар. Ҳар бир кичик гуруҳ ўзига берилган матнни олади ва уни ўқийди. Матнлар ҳаммада ҳар хил.

3. Шундан сўнг гуруҳда ҳар бир тингловчи мустақил равишда мазкур матнга доир таянч конспектни тузишади.

4. Навбатдаги босқичда тингловчилар жуфтликларда ўзларининг таянч конспектлари ҳақида фикр алмашишади. Мазкур босқичда ўзининг таянч конспектини ўзгартириш имконияти мавжуд.

5. Навбатдаги босқичда таянч конспект гуруҳий муҳокама этилади. Гуруҳ ўзаро келишган ҳолда қандайдир яратилган таянч конспектни қабул қилади. Мазкур босқичда гуруҳ бутун жамоанинг олдида “овоз чиқариб” айтиб берувчи тингловчини аниқлаб олиши керак.

6. Мазкур босқичда гуруҳнинг бир аъзоси аниқланган таянч конспект бўйича чиқиш қилади ва ўқилган матннинг мазмунини баён этади. Барча тингловчилар эшитишлари керак. Мазкур даврда меъёрларнинг бажарилишини таъминлайдиган техник экспертнинг мажбурияти намоён бўлади.

7. Биринчи гуруҳ аъзоси чиқишини тугатгандан сўнг бошқа гуруҳ савол бериши мумкин. Саволларга жавоб берилади. Мазкур турдаги иш баҳоланиши мумкин (баллар жадвалда қўйилади). Саволларнинг навбат билан берилишини техник эксперт йўлга қўяди.

8. Саккизинчи босқичда бошқа гуруҳнинг вакили агар асоси мавжуд бўлса, қилинган чиқишни тўлдиради.

9. Тўққизинчи босқичда бошқа гуруҳ вакили чиқиш, саволларга жавоблар бўйича норозилигини ифода этади.

Ана шу ерда биринчи матн билан ишлаш якунланади. Педагог ёки илмий эксперт якунларни чиқаради.

Кейинги босқичда бошқа гуруҳ вакили ўзининг таянч конспектини намоёниш этади. Мазкур ҳаракат ҳамма чиқишлар тугагунча давом этади.

Инсценировка яқунларни чиқариш билан тугалланади. Ҳар бир гуруҳ тўплаган балларни ҳисоблаш ва жами баллар устунига ёзиб қўйилиши керак. Ана шу асосдан келиб чиқиб, ўринларни ҳам белгилаш мумкин.

КОНЦЕПТУАЛ ЖАДВАЛ

Учта ва ундан кўп жиҳатлар ёки саволларни таққослаш тақозо этилганида ушбу метод, айниқса фойдали бўлади. Жадвал қуйидагича тузилади: вертикал бўйича таққосланадиган нарсалар, горизонтал бўйича эса, ушбу таққослаш бажариладиган хусусият ва хоссалар жойлаштирилади.

Масалан, концептуал жадвал орқали педагогик қобилиятларни таққослаб кўрсатиш мумкин.

Қобилиятлар	Қайси касбий компетенцияга тааллуқли эканлиги	Қўлланилиш доираси	Аҳамияти
Гностик			
Коммуникатив			
Эмпатик			
Суггестив			

Т-ЧИЗМА

Т-чизма мунозара вақтида қўшалок жавоблар (ха/йўқ, тарафдор/қарши) ёки таққослаш-зид жавобларни ёзиш учун универсал график органайзер ҳисобланади. Масалан “Педагогик низолар” матнини “тарафдор ва қарши”

тамойилига асосланиб ўқилганидан сўнг, бир жуфт тингловчи қуйида келтирилганидек, Т-чизмани тузиши ва беш дақиқадан кейин, чизманинг чап томонида педагогик низоларни келтириб чиқарувчи сабабларни ёзиши мумкин. Сўнгра беш дақиқа мобайнида улар бу фикрга қарши иложи борича кўп сабабни келтиришлари керак. Ана шу вақт охирида улар яна беш дақиқа мобайнида ўз Т-чизмаларини бошқа жуфтлик чизмалари билан таққослашлари мумкин.

Педагогик низоларни юзага келтирувчи сабаблар	Педагогик низоларнинг олдини олиш имкониятлари

ТУШУНЧАЛАР АСОСИДА МАТН ТУЗИШ

“Тушунчалар асосида матн тузиш” методи билиш-изланиш туридаги мустақил ишлар сирасига кириб, бу иш турли хил мантиқий амалларни талаб этади: таҳлил қилиш ва умумлаштириш, далил ва ҳодисаларни қиёслаш, улардаги муштараклик ва фарқли томонларни аниқлаш, асосий ва иккинчи даражали белгиларни ажратиш, сабаб-оқибат алоқаларини очиб бериш ва ҳоказо. Одатда тингловчилар номаълум ҳодисалар, янги материалларга дуч келадилар, янги билимларни эгаллаш ва ўқув муаммосини ҳал қилиш йўллари излаб топишни талаб этадиган муаммоли вазият пайдо бўлади.

Мазкур методни қўллаш технологияси:

Масалан, “Ўқитувчи фаолиятида педагогик такт” мавзуси бўйича:

- 1) такт, тактика, педагогик тактика, позиция, “юқоридан пастга”, “пастдан юқорига”, “ёнма-ён”, аралашмаслик;
- 2) низо, педагогик низо, турлари, низоли вазият, конфликтоген;
- 3) одоб, этика, ахлоқий сифатлар, педагогик одоб, педагогик деонтология.

ЎН МИНУТЛИК ЭССЕ

Эссе – бу муаллифнинг индивидуал нуқтаи назарини ифода этиш шакли бўлиб, бирор нарса-ҳодиса ёки жараён ҳақидаги умумий ёки дастлабки дунёқарашни ўз ичига олади.

Ўн минутлик эссени ёзиш қоидалари (“Замонавий педагог” мавзусида):

1. Таклиф этилган мавзуга доир сўзлар ҳажми 500 тадан 1000 тагача бўлиши мумкин.
2. “Педагог деганда кўз олдимга ... келади”, “Менинг фикримга кўра педагог ... бўлиши керак”, “Замонавий педагог ... каби сифатларга эга бўлиши керак” каби жумлалардан фойдаланинг.
3. Ўзингиз ҳавас қилган, сиз учун идеал бўлган устозларингиздан бири мисолида орзуингиздаги педагог тимсолини гавдалантиринг.

БЛИЦ-ЎЙИН

Ўйинни ўтказиш тартиби:

- 1) тингловчиларга жадвалнинг чап томонида берилган тушунчалар билан танишиб чиқиш таклиф этилади;
- 2) дастлаб индивидуал равишда тушунчаларга мос жавобни ўнг томондаги фикрлар орасидан танлаб, тартибланган рақамини “индив. жавоб” устунига (масалан “1” рақамли тушунчага “10” рақамдаги жавоб) ёзиш сўралади;

3) сўнгра худди шундай тартибдаги иш кичик гуруҳларда амалга оширилади. Яъни “гуруҳ жавоби” устунни тўлдирилади. Кичик гуруҳ аъзоларида мазкур устунга ёзиш учун ягона жавоб бўлиши лозим;

4) ўқитувчи тўғри жавобларни ўқийди. Тингловчилар ўзларига берилган қоғознинг “калит” устунига жавобларни ёзиб чиқишади.

5) тингловчилар мустақил равишда калитга асосланиб, “индивидуал хато” ва “гуруҳ хатоси” устунларини тўлдиради. Ҳар бир тингловчининг ва кичик гуруҳ натижалари таҳлил этилади.

**Шарқ ва Ғарб мутафаккирларининг педагогиклик касбига доир
карашларини ўрганишга доир БЛИЦ-ўйин**

Фикрлар	Гуруҳ жавоби	Гуруҳ хатоси	Ка- лит	Индив. хато	Индив. жавоб	Педагог- олимлар
Устоз шогирдига зуғум қилишга, кўп ҳолларда ён беришга интилмаслиги керак						Алишер Навоий
Илм берувчининг овози тингловчиларнинг ҳаммасига эшитиларли, меъёрида бўлиши керак						Абу Наср Форобий
Мударрис ота-онасининг мансаби, бойлигига қараб болага муомала қилмаслиги лозим.						Имом Ал-Бухорий
Яхши ўқитувчи тингловчиларга						Абу Али ибн Сино

тайёрини бермайди, тушунтиришга ўргатади						
Таълим олувчилар билан муомалада босиқ, жиддий бўлиш лозим						Адольф Дистерверг

“Кейс-стади” методи

«Кейс-стади» - инглизча сўз бўлиб, («case» – аниқ вазият, ҳодиса, «stadi» – ўрганмоқ, таҳлил қилмоқ) аниқ вазиятларни ўрганиш, таҳлил қилиш асосида ўқитишни амалга оширишга қаратилган метод ҳисобланади. Мазкур метод дастлаб 1921 йил Гарвард университетида амалий вазиятлардан иқтисодий бошқарув фанларини ўрганишда фойдаланиш тартибида қўлланилган. Кейсда очиқ ахборотлардан ёки аниқ воқеа-ҳодисадан вазият сифатида таҳлил учун фойдаланиш мумкин. Кейс ҳаракатлари ўз ичига қуйидагиларни қамраб олади: Ким (Who), Қачон (When), Қаерда (Where), Нима учун (Why), Қандай/ Қанақа (How), Нима-натига (What).

“Кейс методи” ни амалга ошириш босқичлари

Иш босқичлари	Фаолият шакли ва мазмуни
1-босқич: Кейс ва унинг ахборот таъминоти билан таништириш	✓ яқка тартибдаги аудио-визуал иш; ✓ кейс билан танишиш(матнли, аудио ёки медиа шаклда); ✓ ахборотни умумлаштириш; ✓ ахборот таҳлили; ✓ муаммоларни аниқлаш
2-босқич: Кейсни аниқлаштириш ва ўқув	✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муаммоларни долзарблик иерархиясини

топшириғни белгилаш	аниқлаш; ✓ асосий муаммоли вазиятни белгилаш
3-босқич: Кейсдаги асосий муаммони таҳлил этиш орқали ўқув топшириғининг ечимини излаш, ҳал этиш йўлларини ишлаб чиқиш	✓ индивидуал ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил ечим йўлларини ишлаб чиқиш; ✓ ҳар бир ечимнинг имкониятлари ва тўсиқларни таҳлил қилиш; ✓ муқобил ечимларни танлаш
4-босқич: Кейс ечимини ечимини шакллантириш ва асослаш, тақдимот.	✓ якка ва гуруҳда ишлаш; ✓ муқобил вариантларни амалда қўллаш имкониятларини асослаш; ✓ ижодий-лойиха тақдимотини тайёрлаш; ✓ якуний хулоса ва вазият ечимининг амалий аспектларини ёритиш

Кейс: Ўқимай келганлар тўрға ўцин

Шунча уринишларга қарамай, барибир дарсга тайёрланмай келадиган тингловчилар бор эди. Буни яшириш ёки инкор қилиш керакмас.

Ўқимай келган тингловчилар учун ҳам ўзимнинг қатъий принципим бор эди. Фикримча, ўқимай келган тингловчи ҳам, менинг дарсимдан куруқ қўл билан чиқиб кетмаслиги керак эди. Ўша дарсда у шунчаки жасад бўлиб иштирок этмаслиги, фақат йўқламага кўриниш учун келмаслиги лозим эди.

Шу сабабли мен ўқимай келган тингловчиларни энг олдинги партага ўтқазардим. Блиц савол-жавоблар вақтида ҳар бир саволнинг жавобини улардан қайта айтишларини сўрардим. Масалан, бошқа бир тингловчи савол бераман, у жавоб берди дейлик. Кейин худди шу саволни ўқимай келган тингловчига яна қайта бераман. У курсдоши айтган жавобни такрорлайди. Айтолмаса, яна такрорлаттирамыз, диқатини жамлаймиз.

Шунақа қилиб, дарс охиригача у кўп маълумотни эшитади, гапиради. Ва натижада дарсимдан нимадир (кам бўлса-да) олиб чиқиб кетади.

Ҳа, эсимда, баъзи тингловчилар олдинги партада ўтирмаслик учун ҳам ўқиб келадиган бўлганди.

Кейснинг SWOT таҳлили

Кучли томони	
Кучсиз томони	
Имкониятлари	
Таҳдидлари	

“АССЕСМЕНТ” МЕТОДИ

Методнинг мақсади: мазкур метод таълим олувчиларнинг билим даражасини баҳолаш, назорат қилиш, ўзлаштириш кўрсаткичи ва амалий кўникмаларини текширишга йўналтирилган. Мазкур техника орқали таълим олувчиларнинг билиш фаолияти турли йўналишлар (тест, амалий кўникмалар, муаммоли вазиятлар машқи, қиёсий таҳлил, симптомларни аниқлаш) бўйича ташҳис қилинади ва баҳоланади.

Методни амалга ошириш тартиби:

“Ассесмент” лардан маъруза машғулотларида тингловчиларнинг ёки қатнашчиларнинг мавжуд билим даражасини ўрганишда, янги маълумотларни баён қилишда, семинар, амалий машғулотларда эса мавзу ёки маълумотларни ўзлаштириш даражасини баҳолаш, шунингдек, ўз-ўзини баҳолаш мақсадида индивидуал шаклда фойдаланиш тавсия этилади. Шунингдек, ўқитувчининг ижодий ёндашуви ҳамда ўқув мақсадларидан келиб чиқиб, ассесментга

қўшимча топшириқларни киритиш мумкин.

Намуна. Ҳар бир катакдаги тўғри жавоб 5 балл ёки 1-5 балгача баҳоланиши мумкин.

Тест

Педагогик фаолиятнинг қайта идрок этилишига доир компетенция қандай номланади?

- А) Ахборот олиш
- В) Когнитив
- С) Рефлексив
- Д) Коммуникатив

Қиёсий таҳлил

“Компетенция” ва “компетентлик” тушунчалари ўртасидаги ўхшашлик ва фарқли жиҳатларни таҳлил этинг.

Симптом

Ўқитувчининг педагогик фаолиятга назарий тайёрлиги...

Амалий кўникма

Педагогик техниканинг асосий элементларидан 3 тасига мисол келтиринг.

ИНСЕРТ” МЕТОДИ

Методнинг мақсади: Мазкур метод тингловчиларда янги ахборотлар тизимини қабул қилиш ва билмларни ўзлаштирилишини енгиллаштириш мақсадида қўлланилади, шунингдек, бу метод тингловчилар учун хотира машқи вазифасини ҳам ўтайди.

Методни амалга ошириш тартиби:

- ўқитувчи машғулотга қадар мавзунинг асосий тушунчалари мазмуни ёритилган инпут-матнни тарқатма ёки тақдимот кўринишида тайёрлайди;
- янги мавзу моҳиятини ёритувчи матн таълим олувчиларга тарқатилади ёки тақдимот кўринишида намоёниш этилади;
- таълим олувчилар индивидуал тарзда матн билан танишиб чиқиб, ўз шахсий қарашларини махсус белгилар орқали ифодаляйдилар. Матн билан

ишлашда тингловчилар ёки катнашчиларга қуйидаги махсус белгилардан фойдаланиш тавсия этилади:

Белгилар	1-матн	2-матн	3-матн
“V” – таниш маълумот.			
“?” – мазкур маълумотни тушунмадим, изоҳ керак.			
“+” бу маълумот мен учун янгилик.			
“– ” бу фикр ёки мазкур маълумотга қаршиман?			

“БРИФИНГ” МЕТОДИ

“Брифинг”- (инг. briefing-қисқа) бирор-бир масала ёки саволнинг муҳокамасига бағишланган қисқа пресс-конференция.

Ўтказиш босқичлари:

1. Такдимот қисми.
2. Муҳокама жараёни (савол-жавоблар асосида).

Брифинглардан тренинг яқунларини таҳлил қилишда фойдаланиш мумкин. Шунингдек, амалий ўйинларнинг бир шакли сифатида катнашчилар билан бирга долзарб мавзу ёки муаммо муҳокамасига бағишланган брифинглар ташкил этиш мумкин бўлади. Тингловчилар ёки тингловчилар томонидан яратилган мобил иловаларнинг такдимотини ўтказишда ҳам фойдаланиш мумкин.

“ПОРТФОЛИО” МЕТОДИ

“Портфолио” – (итал. portfolio-портфель, ингл.хужжатлар учун папка) таълимий ва касбий фаолият натижаларини аутентик баҳолашга хизмат қилувчи замонавий таълим технологияларидан ҳисобланади. Портфолио

мутахассиснинг сараланган ўқув-методик ишлари, касбий ютуқлари йиғиндиси сифатида акс этади. Жумладан, тингловчи ёки тингловчиларнинг модуль юзасидан ўзлаштириш натижасини электрон портфолиолар орқали текшириш мумкин бўлади. Олий таълим муассасаларида портфолионинг қуйидаги турлари мавжуд:

Фаолият тури	Иш шакли	
	Индивидуал	Гуруҳий
Таълимий фаолият	Тингловчилар портфолиоси, битирувчи, докторант, тингловчи портфолиоси ва бошқ.	Тингловчилар гуруҳи, тингловчилар гуруҳи портфолиоси ва бошқ.
Педагогик фаолият	Ўқитувчи портфолиоси, раҳбар ходим портфолиоси	Кафедра, факультет, марказ, ОТМ портфолиоси ва бошқ.

III. НАЗАРИЙ МАТЕРИАЛЛАРИ

1 - МАВЗУ: ТАКТ ВА ПЕДАГОГИК ТАКТ. ЎҚИТУВЧИ ФАОЛИЯТИДА ПЕДАГОГИК ТАКТ.

РЕЖА:

1. “Педагогик такт” тушунчаси.
2. Тактикани танлаш ва уни қўллаш қоидалари.
3. Педагогик фаолиятда актёрлик ва режиссёрлик маҳорати.
4. “Педагогик одоб” тушунчаси ва унинг намоён бўлиш хусусиятлари.
5. Ўқитувчининг муомала одоби.

Keywords and concepts:

Tact, tactics, pedagogical tactics, conflict, position, moral, pedagogical morality.

Педагогик такт тушунчаси

Такт ахлоқий тушунча бўлиб, у инсонларнинг ўзаро муносабатларини мувофиқлаштириш, тартибга солиш,

инсонпарварлик ғояларига асосланган бўлиб, андишали ҳулқ, ҳар қандай зиддиятли вазиятларда ҳам инсон ҳурмати сақланиб қолишини талаб қилади. Ҳар бир инсондан, айниқса ўқитувчидан андишали бўлиш талаб қилинади.

Бошқача қилиб айтганда, педагогик такт бу ўқитувчининг таълим олувчилар олдида ўзини тутишни билиши, таълим олувчининг ҳолатини, интилишлари, қизиқишларини тушуна олиши ва энг самарали таъсир йўлини топа олишидир.

Педагогик такт – ўқитувчи касбий маҳоратининг асоси бўлиб, тингловчиларга барча демократик талаблар асосида педагогик таъсир ўтказиш, мулоқотни инсонпарварлик туйғулари асосида ўрнатиш ўлчови, тингловчиларда мустақил фикр юритишни ҳамда онгли интизомни таркиб

топтириш кўникмаларини ҳосил қилиш шаклидир. Педагогикада ўқитувчининг тингловчилар билан муносабати уларнинг ёш хусусиятларига қараб белги-ланиши ва бу қонуниятга амал қилиниши қатъий талаб қилинади. Шундай экан, ўқитувчи таълим–тарбия жараёнида ҳали тўлиқ шаклланмаган, таъсирларга ва рухий кечинмаларга тез берилувчи, ота–онасининг севимли фарзанди бўлган мурғак қалб эгалари билан мулоқот қилаётганлигини асло унутмаслиги керак.

Тингловчилар билан мулоқотда педагогик тактга зид бўлган қўполлик, адолацизлик, кўрқитиш, ҳақорат, менсимаслик, педагогикага зид бўлган жазолаш усулларини қўллаш ва бошқа улар шахсига салбий таъсир қиладиган турли жаргон сўзлар ишлатиш тингловчилар қалбини умуман тузалмайдиган даражада жароҳатлаб қўйиши, ёки ўқитувчининг обрўсига путур этказиши мумкин. Ўқитувчи ва тингловчи ўртасидаги бундай қарама-қаршилиқлар, кўпинча, дарс ва дарсдан ташқари жараёнларда содир бўлади. Бунда айниқса ёш ўқитувчиларнинг педагогик такт сирларини билмаслиги, тажрибасизлиги панд беради.

Ўқитувчининг тактик маҳорати бирданига шаклланиб қолмайди, у йиллар давомида педагогик фаолиятда, устозлар тажрибасини ўрганишда, дарс жараёнида, синфдан ташқари фаолиятда ва тарбиявий соатларда тингловчилар билан мулоқотда такомиллашиб боради. Дарс жараёнида педагогик маҳоратнинг асоси бўлмиш педагогик тактга эга бўлиш ўқитувчи учун жуда зарурдир.

Шундай қилиб, педагогик такт бу ўқитувчининг таълим олувчиларга нисбатан амалга оширадиган таъсирининг мезонидир.

Тактикани танлаш ва уни қўллаш қоидалари

Тактика танлаш турли вазиятларда хилма-хил ролларни бажариш билан боғлиқ. Бу ҳақида маълумотни психотерапевт

А.Б.Добрович китоб-ларидан олиш мумкин. Бу тўртта позиция бўлиб, улар қуйидагича: “юқоридан пастга”, “пастдан юқорига”, “ёнма-ён” ва “аралашмаслик” позицияси.

“Юқоридан пастга” позициясида ўқитувчи мустақил ҳал этишни намойиш этади, масъулиятни ўз зиммасига олади. Бу позиция “ота-она” позицияси.

“Пастдан юқорига” позицияси тобелик, шахснинг ўзига ишонмаслиги. А.Б.Добрович сўзи билан айтганда, бу “таълим олувчи” позицияси.

“Ёнма-ён” позициясида фаросатлилик ва вазминлик, вазиятга қараб иш тутиш, бошқаларнинг ҳам манфаатини ўйлаш, ўзи ва улар ўртасида масъулиятни тўғри тақсимлаш ифода этилади. Бу “катта одам” позицияси.

«Аралашмаслик» позицияси – аралашмаслик, фаолликни намоён этмаслик.

Ҳар бир позициянинг қўлланиши вазият талабига мос танланади. Мулоқот икки томонлама жараён бўлганлиги учун ўқитувчи таълим олувчи ролини ҳам инобатга олиши шарт. Ўқитувчининг одатий позицияси бу ҳамкорликда иш олиб бораётган “катта одам”, яъни ишга алоқадор даражани талаб қилувчи позициядир. Бу позиция таълим олувчида тенг ҳуқуқли шерикликни шакллантиради, ўзаро ишонч муҳитини яратади. Бунда куйидаги жумлаларни қўллаш мумкин: “Сизлар билан маслаҳатлашмоқчи эдим”, “Келинглари, ўйлаб кўрайлик” ва ҳоказо.

Педагогик таъсирнинг етакчи методи – педагогик талабдир. Педагогик талаб илтимос, рағбатлантириш, маъқуллаш, фаолиятга ундаш, таълим олувчига нисбатан ишончни намойиш қилиш ва бошқа шаклларда ифодаланади.

Амалиётчи ўқитувчилар билганларидек, ўқитувчининг асосий вазифаларидан бири таълим олувчиларнинг билимга мотивациясини ошириши, бу мотивация етишмаган вақтда, ва мавжуд мотивация ўқитувчи томонидан сўндирилмаслигига кафолат бериши (ўқитувчи томонидан тақдим қилинадиган вазифа ва материаллар иуни ичида). Шу маънода Брунер ўқитувчини ўқувчиларга изланишларда ёрдам берувчи деб ҳисоблайди ва педагогиканинг иундай моделини таклиф қилади (Брунер 1966, 43-б.). Бунда ўқитувчилар олдида қўйилган масала сифатида Брунер қуйидагини таклиф қилади: “Шаблон вазифа

катта бўлмаган тадқиқотга ундайди; илбҳа туздирган маълумот ноҳўялик ва ҳавотирни уйғотиши мумкин, бу эса изланишга бўлган интилишни сўнишига сабабдир” (Брунер 1966, 43-б.).

Скиннер ва Пиажега қариши чиқиб, камида иккита чорлаш турини келтирсак бўлади: инсон ичида бўладиган “ички” мотивация (Скот Бауман ва боиқалар, 1997) ва ташқи стимуллар орқали пайдо бўладиган “ташқи” мотивация.

Кўп ҳолларда, албатта, мотивациянинг иккала тури ҳам бир вақтнинг ўзида бўлиши мумкин: ёшидан терапевтик роҳат оладиган ўқувчи “ички” мотивацияни топиши мумкин ва ўқитувчи томонидан берилган ёзма топириқларга ижобий муносабат билдириши мумкин.

Бу турдаги мотивацияларни ривожлантириб, Скот Бауман (1997, 80-б.) тўртта асосий категорияларни ажратади:

- ички мотивация, “ички қизиқиши ва фаолликдан келиб чиқадиган”;
- ижтимоий мотивация, “вазифа ва фаолият боиқаларни хурсанд қилиши контексти билан баҳоланади”;
- муваффақият мотивацияси, унга кўра “инсон боиқалар билан беллаиши учун вазифаларни яхши бажаришига интилади;
- воситавий мотивация, “интилиши мукофот ва жазоланиши орқали кучаяди”¹.

Инсонпарварлик педагогикасида педагог тарбияланувчилар биргаликдаги ҳамкорликдаги фаолиятда куйидаги тамойилларга амал қилиши лозимлиги таъкидлаб ўтилган:

- 1) тарбияланувчиларга меҳрли бўлиш, ўз меҳрини кўрсата олиш;
- 2) таълим олувчилар ҳатти-ҳаракатларининг “ички рағбатлантирувчи кучларини” кўра олиш;
- 3) вазиятни тўғри баҳолай олиш;
- 4) мақсадга мувофиқ таъсир этиш усулини танлаш;
- 5) таълим олувчилар билан самарали мулоқотни ташкил этиш.

¹ Alex Moore. Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum and Culture. USA, 2012. – P.26.

Педагог ва таълим оловчи позицияларининг тўғри келмаслиги кўп конфликтларга сабаб бўлади, шунинг учун конфликт вазиятларда қўлланиладиган синалган қуйидаги қоидаларни билиш керак:

Биринчи қоида. Конфликт вазиятини ўз қўлига олиш. Бу эмоционал тарангликни бартараф этишни англатади. Бунинг учун ортиқча жисмоний зўриқишдан, ортиқча хатти-ҳаракатлардан ҳалос бўлиш керак. Мимика, поза, жестлар фақатгина одамнинг ички кечинмаларини ифодалаб қолмай, унга таъсир ҳам кўрсатади. Шундай қилиб, ташқи вазминлик ва хотиржамлик!

Иккинчи қоида. Ўз хатти-ҳаракатлари билан шеригига таъсир кўрсатиш. Бунда иштирокчининг юзини диққат билан ўрганиб чиқиш ёрдам беради, фикрни жамлайди ва унинг ҳолатини аниқлашга имкон яратади.

Учинчи қоида. Ҳамсуҳбатнинг хатти-ҳаракатлари мотивларини тушуна олиш. Ақлий таҳлилнинг ишга солиниши эмоционал қизишни пасайтиради. Яхшиси ҳолатнинг мураккаблигини тушунганлигини ифода этиш (Мен сизнинг ҳолатингизни тушуниб турибман...), ўз ҳолатини тушунтириш (Шу мени ўйлантиряпти...) Яъни хатти-ҳаракатни дарров баҳоламанг, олдин туғилган вазиятга бўлган муносабатингизни билдиришга ҳаракат қилинг.

Тўртинчи қоида. Мақсадни мувофиқлаштириш. Таълим оловчи билан сизни бирлаштирувчи нарсани тезроқ англаш ва уни кўрсатиш.

Ўзини-ўзи бошқариш назариясини ўргатишга энг кўп бағишланган асарлар тўплами Скиннер қаламига мансуб. У шубҳасиз, ўқишда қийналадиган таълим оловчилар билан ишлаш, хусусан, синфда хулқини бошқариш йўналиши бўйича ишлаш соҳасида катта илмий мерос қолдирди (Scott Baumann, 1997, 49-бет). Скиннер назарияси ҳозир синф хонасида қўлланадиган “прогрессив” амалиёт деб ном олган изланишларнинг ажралмас ва шубҳа тугдирмайдиган катта қисмига айланди. Биз, масалан, ўқувчиларни “нолойиқ” хулқи учун чексиз койиш ва жазолаш ўрнига “мақтовга лойиқ” хулқи учун рағбатлантириш амалиётини тавсиф қилишимиз мумкин.

Ўзини тутиш, қўйилган мақсадлар, мақтовга ён босиш, мукофотларни ваъда беришга қаратилган асосий қоидаларни ўрнатиш каби оддий амалиётлар ҳам Скиннер назарияси билан яхши қовушади. Бунда таълим олувчилар билан нолойиқ хулқ ҳақида сўз юритганда самимий бўлиш ва тил топишиш даркор, қандай рағбат доимо хулқни яхши бўлишига олиб келиши ҳақида айтиш лозим. Бу “бузғунчи” ва “тартибсиз” каби фойдасиз мужмал таиҳисий ибораларни олдини олишга замин яратади¹.

Бешинчи қоида. Самарали ечим борлигига ишонишингизни намоиш қилинг. Ва ниҳоят, конфликт ҳал қилинганидан сўнг уни таҳлил қилиб чиқинг (сабаби ва олдини олиш йўллари).

**Педагогик фаолиятда
режиссёрлик к ва актёрлик
маҳорати**

Педагогик ва актёрликнинг ўзаро ўхшашликлари кўп. Бу ушбу фаолиятларнинг моҳиятидан келиб

чиқади. Ҳар иккала фаолият негизида ҳам инсонлар онгига таъсир этиш масаласи ётади. Актёр сахнадаги рол орқали, педагог турли педагогик таъсир воситалари ёрдамида инсон онгида олдиндан кўзланган ўзгаришларни амалга оширишга ҳаракат қиладилар. Бу касбларни бир-бирига яқинлаштирувчи яна бир нарса – бу ҳар иккаласи ҳам оммага қаратилиб, омма нигоҳида амалга оширилишидир.

Ўқитувчининг ўқув-тарбиявий машғулот, тадбирлар “сценарий”сини ишлаб чиқиши, унда тингловчилар фаолиятини бошқариши бу касбни режиссёр касбига яқинлаштиради.

Ўқитувчилар тингловчилар диққатини жамлаш, эътиборини вақт давомида йўналтириб туриш қанчалик қийинлигини яхши биладилар. Шунда ўқитувчиларга актёрлик маҳорати катта ёрдам беради. Буюк рус драматурги

¹ Alex Moore. Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum and Culture. USA, 2012. – P.5.

К.С.Станиславскийнинг актёрлар билан ишлаш тизими педагогнинг актёрлик маҳоратини оширишга катта имкон беради.

Ушбу тизимнинг асосий мақсади – актёрнинг бор қобилиятларини очиб беришдир. Бу албатта, ўқитувчи учун ҳам зарурдир. К.С.Станиславский тизимининг биринчи тамойили ҳаёт ҳақиқатидир. Саҳнада ёлғон бўлиши мумкин эмас (ўқитувчи ҳаракатларида самимияцизлик, иккиюзламачиликка ўрин йўқ).

Иккинчи тамойил – буюк масала тамойили. Буюк масала бу артистнинг асосий – яъни, инсонлар онгига муайян ғояни сингдиришнинг асосий мақсади. Ўқитувчи ҳам ўз фаолиятида педагогик буюк масалани доимо ёдда тутиши керак: “Нима учун меҳнат қиляпмиз? Пировард натижада нимага эришамиз?”

Учинчи тамойил – фаоллик ва ҳаракат тамойили. Айнан ҳаракатда инсоннинг жисмоний ва психик моҳиятининг бирлиги намоён бўлади. Педагогик ҳаракат ўқитувчининг маълум мақсадга йўналтирилган онгли ҳаракатидир. Ушбу ҳаракатда жисмоний ва психик моҳият бирлиги мавжуд бўлса, ўқитувчи юқори натижаларга эришади. Педагог шахси ҳаракатда намоён бўлар экан, ҳаракат асосланган, мақсад йўналтирилган ва маҳсулдор бўлиши керак.

Ўқитувчи ижодкордир, унинг ижоди тингловчиларга бевосита амалга оширилаётган эмоционал таъсирда, жонли нутқ, жонли ҳаракатда намоён бўлади. Педагог ҳам актёр каби ўзининг психик-жисмоний яхлитлик ҳолатида фаолият воситаси ролини ўйнайди. Шунинг учун у ўз организмни созлаши, уни зарур пайтда тўғри ҳаракатни амалга ошира олишини таъминлаши керак.

Аксарият ўқитувчилар бир томондан ўрнатилган ва ўрнатилмаган таълим орасидаги мутаносибликни ва иккинчи томондан ўқитишнинг ўзига хос шакл ва услубларини пайқаганда, бу ерда бир қараганда кўзга ташланмайдиган бир неча мажмуавий муаммолар ҳам борлигини сезади. Мураккабликнинг сабабидан бири ҳар бир категория — “таълим мақсадлари”, “таълим назарияси ва амалиёти” — доирасида фарқ қилиши мумкин. Буни

қўйидаги ҳолатда тушунтирса бўлади: бир таълим муассасида ишлайдиган турли ўқитувчилар энг яхши таълим амалиётини нима таъкил қилиши ҳақида турли қарашларга эга бўлади (Мур ва Эдвард 2000).

Мураккаблик тугдираётган иккинча сабаб мақсад ва амалиёт ўртасидаги ўхшашлик бўлиши мумкинлигида. Шу билан бирга бошқа жойда, бир таълим муассасида ва ҳатто ўқитувчиларнинг ўхшаш амалиётида ёрқин тафовут бўлиши эҳтимоли бор.

Яқинда Бэзил Бернстайн ўқитувчилар касбий вазифаси қайси даражагача таълим анъаналари хилма-хиллигига асосида қурилишини ўрганди (Бернстайн 1996, 78-79-б.). Бернстайн учта кенг категория ўртасида фарқни аниқлашдан бошлайди. У “ретроспектив”, “кутилаётган” ва “марказлашмаган” идентивликларни кўрсатиб ўтади.

Ретроспектив педагогик фаолият марказий ҳокимият сиёсати ва риторикаси билан қўллаб-қувватланади ва илгари сурилади. Мавжуд амалиёт учун “намуна ва мезонлар” ҳавола қилиши учун ўз ичига “ўтмиш ҳикояларига” тўхтайдиган таълим муассасалари ва ўқитувчиларни олади. У мавжуд таълим анъаналарига мурожат қилади, бунга эса ягона сабаб анъана эканлиги холосдир. Ўқув режа мазмуни ва тузилиши нуқтаи назаридан ретроспектив педагогика олий мактаб таълимини икки қисмга бўлади: фанни ўрганиш ва шахсий ўқув режа доирасида дискрет фанлар (инглиз тили, математика, санъат ва бошқалар) мазмунига кескин ўзгартиришлар киритишга бироз ёрдам бериши ёки бермаслик. Бу аудиторияда қўлланиладиган маълум амалиётни қўллаб-қувватлашга йўналтирилгандек кўриниши мумкин. Ўқитувчиларнинг фандаги янгиликлар ва ишланмалар ҳақидаги билими қаттиқ назорат қилинади.

Бернстайннинг кутилаётган идентивлиги ҳам марказий ҳокимият томонидан қўллаб-қувватланади. Ретроспектив идентивликдан фарқли равишда кутилаётган идентивлик мавжуд амалиёт ва фалсафани муайян (асосан материалистик) билимни жамият ва маълум инсоннинг келажакдаги

эҳтиёжлари билан боғлайди. Ретроспектив идентивлик барча ўзгаришларга тўсқинлик қилиб, ўтмишни келажакда барқарор қилмоқчи бўлса, кутилаётган идентивлик ўтмишни сараланган амалиётинигина ўзлаштиради, маҳаллий амалиёт орқали иқтисодий кўрсаткичларни миллий даражага кўтаради.

Бернстайн томонидан таклиф қилинган учинчи идентивлик — маҳаллий ёки марказлашмаган — яна иккига бўлинади: инструментал идентивлик (таълим муассасасига ишлаб чиқариш сифатида қараш) ва терапевтик идентивлик (таълим моҳиятини излаш). Инструментал идентивлик кўйидагиларга асосланган: таълим муассасалари ўзининг кўرғазмалари орқали, ота-оналар куни орқали, таълим муассасаси формаси орқали ва ҳ.к. ўзини тақдим қилади ва таълим олувчилар ва уларнинг ота-оналарни ўз таълим муассасаларига жалб қилади. Терапевтик идентивлик кўпроқ ўқитувчи ва таълим олувчиларнинг форма, таълим олувчиларни танлаб олиш, гуруҳлар ва педагогик услубларга нисбатан бўлган қараш ва амалиётга асосланади¹.

**“Педагогик одоб” тушунчаси
ва унинг намоён бўлиш
хусусиятлари**

Одоб деганда, расм-таомил, хулқ-одатлар мажмуи, ижтимоий-иқтисодий тузум тақозоси билан турмуш шароитининг алоҳида тарзи, анъаналари негизда одамлар ўртасида пайдо бўлган муомала-муносабатларнинг хусусиятлари тушунилади. Одоб кишиларнинг амалий хатти-ҳаракатлари, муомала-муносабатлари ҳам деб қаралади.

Педагог одоби умуминсоний ва миллий ахлоқнинг қонуниятлари, вазифалари, тамойиллари, тушунчалари, талаблари, мезонларини таълим-тарбия жараёнида ойдинлаштириб, педагогнинг таълим олувчилар, касбдошлари, ота-оналар, таълим муассасаси раҳбарлари билан муносабатларида намоён бўладиган касбий-ахлоқий хусусиятлари йиғиндисидир.

Педагог одоби энг аввало, тарбиячи ва тарбияланувчиларнинг ўзаро муносабатларида намоён бўлади. Бироқ бундай ёндашув бир қадар чекланган

¹ Alex Moore. Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum and Culture. USA, 2012. – P.43-44.

нуқтаи назар эканлигини таъкидлаш жоиз. Зеро, тарбиячининг касбий ахлоқи фақат тарбияланувчилар билан мулоқоти жараёнидагина намоён бўлмайди, балки унинг бутун фаолияти давомида биринчи даражали эҳтиёж сифатида ифодаланади. Бошқача айтганда, педагог одоби тушунчаси тарбиячи дунёқарашининг ҳаётӣ тизимини англатади. Педагог одоби тушунчасининг мазмуни ахлоқийлик билан бирга иқтисодӣ, сиёсий, ҳуқуқӣ жиҳатларни ҳам ўз ичига қамраб олади.

Ахлоқӣ таълим-тарбиянинг таркибий қисми сифатида педагог одоби фазилатларини шакллантиришда икки йўналишдаги алоқадор тушунчаларни таҳлил қилиш мақсадга мувофиқдир: биринчиси – жамиятнинг ўқитувчи шахсига муносабати; иккинчиси – ўқитувчи шахсининг жамиятга муносабати.

Ўқитувчи одобининг моҳияти, асосӣ мазмуни педагогик фаолият учун муҳим бўлган ахлоқӣ сифатларда ифодаланади. Умуминсонӣ ва миллий-ахлоқӣ фазилатлар барча кишилар, ҳамма касб эгалари, жумладан, ўқитувчи-тарбиячилар учун ҳам жуда зарурдир.

Ахлоқӣ фазилатлар меҳнат жараёнида кишининг хулқи, феъл-атворини тартибга солиб турувчи ахлоқӣ қоидалар, нормалар, талаблар, мезонлар шаклида ифодаланади. Ахлоқ нормалари давлатнинг турли қонунлари билан амалга ошириладиган ҳуқуқ нормаларидан фарқ қилиб, оммавий одат ва намуна кучи, жамоатчиликнинг фикри таъсирида юзага келади. Бошқача қилиб айтганда, ижтимоӣ воқелик шахс олдиға маълум ахлоқӣ талаблар қўяди, бу талаблар ахлоқ нормаси, ахлоқӣ фазилатлар шаклида ифодаланади. Жамият ўз фаолияти ва истиқболи учун хизмат қиладиган ахлоқ нормалари, талаблари, мезонларини белгилайди.

Ўқитувчи умуминсонӣ ва миллий-ахлоқӣ фазилатларни ўзлаштириб олиши, тажрибада қўллаши, ўзининг дунёқарашини, мафқурасини ва ахлоқӣ тажрибасини билан таққослаш лозим. Фикрлаш ва ҳис этиш, турмушда синаб қўриш натижасида умуминсонӣ ва миллий-ахлоқӣ сифатлар, қоидалар, нормалар ўқитувчининг ўз ахлоқӣ фазилатига, эътиқодига айланади. Булар

муаллимнинг дунёқараши, фикр ва мулоҳазалари билан кўшилиб, бозор иқтисодиётига асосланган жамият қуриш шароитида унинг ўрни ва ролини белгилайди.

Ўқитувчи одобининг нормалари ҳар бир муаллимнинг шахсий фикрига, ахлоқий фазилати ва эътиқодига айланиши лозим. Ахлоқий эътиқод ва сифатлар ўқитувчининг дарс бериш жараёнида, тарбиявий ишларида, тингловчилар, ота-оналар ва бошқа кишилар билан муомала, муносабатларида, кундалик турмушда ўзининг шахсий намунаси билан ахлоқий таъсир ўтказишида кўзга ташланади. Педагогик такт ўқитувчи ахлоқининг амалий кўринишларидан биридир. Муаллим хулқининг натижалари унинг ёшларга ахлоқий таъсирининг самарадорлигида, ахлоқий тарбия соҳасида эришган ютуқларида намоён бўлади.

Ўқитувчи одобининг асосий сифатлари умуминсоний ва миллий-ахлоқий фазилатлар, тушунчаларига мос келади ва уларни педагогик фаолият билан боғлиқ тарзда бир қадар ойдинлаштиради, аниқлайди. Инсонпарварлик, ватанпарварлик, миллий ғурур, байналмилалчилик, адолат, яхшилик қилиш, бурч, кадр-қиммат, масъулият, виждон, ҳалоллик, ростгўйлик, поклик, талабчанлик каби ахлоқий фазилатлар ўқитувчи одобида педагогик фаолияти билан боғлиқ равишда таҳлил қилинади. Таълим олувчиларга яхшилик қилиш, ўқитувчилик бурчи, ўқитувчилик шаъни, кадр-қиммати, ўқитувчилик масъулияти, ўқитувчилик виждони, талабчанлик ва адолатли бўлиш, ўқитувчининг маънавий қиёфаси ҳалоллиги, поклиги, ростгўйлиги кабилар ўқитувчи ахлоқининг муҳим фазилатлари ҳисобланади. Уларнинг чуқур ва пухта ўзлаштириш бўлажак ўқитувчи учун катта амалий аҳамият касб этади.

Ўқитувчининг муомала одоби

Муомала одоби ўз табиати, моҳиятига кўра ижтимоий ҳодисадир. Ижтимоий қонуниятлар

педагогик жараёндаги муомала одобида намоён бўлади. Педагогик одоб жамиятда қабул қилинган маънавий, умуминсоний ва миллий ахлоқий қадриятларга асосланади. Ижтимоий муносабатлар педагогик жараёнда

қатнашувчилар ўртасидаги муомала одобини тартибга солиб, бошқариб боради. Ижтимоий муносабатларнинг ҳар бири ўзига хос хусусиятга, мезонларга эга. Бу хусусият ва мезонлар ижтимоий фаолиятнинг соҳаси, шахслараро алоқаларнинг характери билан белгиланади. Муомала одоби киши бажариши лозим бўлган ахлоқий қоидалар билан шахс уларни қай даражада қабул қилиши ўртасидаги, шахсий ва ижтимоий манфаатлар орасидаги боғланишларга асосланади.

Муомала одоби бевосита баҳо берувчанлик хусусиятига ҳам эга. Ахлоқий баҳо эса кишиларнинг хулқини, хатти-ҳаракатларини назорат қилади, тартибга солади. Муомала-муносабатлар киши ўз хулқи ва фаолиятида ахлоқий принциплар, қоидалар, талаблар, анъаналарга, урф-одатларга қай даражада амал қилаётганига қараб баҳоланади.

Педагогик жараёнда содир бўладиган муомалаодобида муаллимнинг ахлоқий маданияти, тарбияланганлик даражасида акс этади. Муаллимнинг педагогик касб эгаси сифатида ўзига, ўз касбига, тингловчиларга, касбдошларига, ота-оналарига муамоласини белгиловчи асосий қоидалар, талаблар мавжуд. Бу мезонлар жамият, давлат ўқитувчига, таълим-тарбия ишларига нисбатан қўяётган ахлоқий талабларига, педагогик фаолиятнинг ахлоқий характери ва хусусиятларига асосланади. Педагогик жараёнда муомила одоби ўқитувчининг фаолиятида намоён бўлади. Ўқитувчилик фаолиятида қўйиладиган ахлоқий талаблар, ўз навбатида, Ўзбекистон Республикаси раҳбарияти ёш авлодни умуминсоний ва миллий-анъанавий, маданий қадриятлар руҳида тарбиялаш соҳасида кун тартибига қўяётган вазифаларига боғлиқ. Улар педагогик жараёндаги муомала одобида, унда қатнашаётган кишиларнинг хулқи, хатти-ҳаракатларида ифодаланади. Бу хатти-ҳаракатлар педагогик жараён қатнашчиларининг таълим-тарбия мақсади, вазифалари, усул ва воситаларини, ахлоқий қадриятларни қай даражада қабул қилишлари шаклида намоён бўлади.

Муомала одобининг тузилиши жуда мураккабдир. У педагогик фаолиятда субъект-объект муносабатлари шаклида ифодаланади. Субъект-объект

муносабатлари муаллим ўзининг профессионал бурчини бажараётганида тингловчилар, касбдошлари, ота- оналар, жамоат ташкилотларининг вакиллари билан ўқитувчи ўртасидаги алоқаларда вужудга келади. У ўзаро ҳурмат даражаси, ишонч, талабчанлик, хайрихоҳлик ташаббускорлик, ўзаро ғамхўрлик, ҳар бирларининг инсон сифатида кадр–қимматини эъзозлаш кабиларда намоён бўлади. Улар ўқитувчининг педагогик фаолиятида бошқалар билан муамаласининг характерини баҳолашда хизмат қилади. Ўзаро таъсирлар ўқув ишида, турмушда, дам олиш пайтларида, оиладаги муомала-муносабатларининг хусусиятларини аниқлашга имкон беради.

Педагогик жараёнинг ўзида ҳам фаолдиятнинг турли соҳаларида турлича муомала-муносабатлар мавжуд. Масалан, ўқув ишлари соҳасида, жамоат тоашириқларини бажаришда тингловчилар, билан синфдан ташқари ишларда, дам олиш пайтлардаги муомала, шунингдек, ўқитувчининг Ватанга, халққа бўлган муносабати ўзига, хос хусусиятларга эга. Унинг моҳияти шундан иборатки, агар ўқитувчининг бу муомала муносабати ўз профессионал вазифасини бурчини бажариш жараёнида содир бўлса, жамият ўқитувчининг педагогик касбининг ижтимоий мавқеини, унга маълум бир ҳуқуқ ва ваколатлар берилганлигини назарда тутаяди.

Педагогик этикада муомола одобининг бирор жиҳати, масалан, ўқитувчининг ўз касбига муносабати, бурчи алоҳида таҳлил этилиши мумкин. Ўқитувчилик касби кишига маълум талабларни қўяди, лекин муаллим бу талабларни қандай бажараётгани бу талабларда ҳали акс этмайди. Ўқитувчининг педагогик фаолияти натижаларини халқ таълими бўлимлари, мактаб маъмурияти, методик бирлашма ходимлари баҳолайди. Ўқитувчининг педагогик жараён қатнашчилари билан муомаласи-бу кишиларнинг ўзаро бир-бирларига бўлган шахсий инсоний муносабатлари сифатида ҳам қаралади, улар педагогик жараён қатнашчиларининг хатти-ҳаракатларида, хулқида, иш шакли ва усулларида намоён бўлади. Улар ўртасидаги ўзаро ахлоқий баҳолашлар ҳам муҳим рол ўйнайди.

Педагогик жараёнда ўқитувчи ахлоқий муносабатларнинг субъекти ҳисобланади. У педагогик жараённинг асосий кишиси-фигураси сифатида тингловчилар, касбдошлар, ота-оналар билан муомалада бўлади. Педагогик муомала одоби тизимида ўқитувчи асосий фигурадир. Тингловчилар, касбдошлари, ота-оналар, педагоглар жамоаси ва жамоат ташкилотларининг вакиллари ўқитувчи учун педагогик муомала-муносабатларнинг объекти ҳисобланади. Улар билан бўладиган алоқалар ёш авлодга таълим-тарбия бериш вазифаларини бажариш жараёнида содир бўлади. Бу муомала жараёнида иштирок этадиган кишилар бир-бирларига нисбатан хайрихоҳ, ижобий ҳиссиётда бўлишлари, бир-бирларининг фазилатларини ўзаро баҳолашлари, кадрлашларини назарда тутди.

Педагогик муомала-муносабатларда ҳиссиёт аралашгани учун уларнинг ахлоқий ва руҳий жиҳатларини бир-биридан ажратиш қийин бўлади. Шунинг учун ҳам бундай ҳодисалар ҳақида гапирганда, одатда, педагогик жамоадаги ахлоқий-руҳий вазият тушунчаси ишлатилади.

Демак, ўқитувчининг муомала одоби-у алоқа қиладиган одамлар, муассасалар билан ўз профессионал вазифасини бажараётганда содир бўладиган ахлоқий муносабатлар мажмуидир. Бу ёндошув асосида педагогик муомала одобини шартли равишда қуйидаги гуруҳларга ажратиш мумкин: ўқитувчи билан тингловчилар ўртасидаги муомала; ўқитувчи билан педагогик жамоа ўртасидаги муомала; ўқитувчи билан ота-оналар ўртасидаги муомала; ўқитувчи билан мактаб раҳбарлари ўртасидаги муомала.

Муомала одобида ўқитувчининг ахлоқий онги, ахлоқий фаолиятининг етуклик даражаси, ахлоқий эҳтиёжлари ва ахлоқий йўналишлари, сўзи билан ишининг бирлик даражаси, хуллас, муаллимнинг фаол ҳаётий нуқтаи-назари намоён бўлади.

1. Такт деганда нимани тушунасиз?
2. Педагогик тактика тушунчасига таъриф беринг.
3. Педагогик тактикани танлаш усулларини айтиб беринг.
4. Педагогик тактикани қўллаш қоидаларига нималар киради?
5. Педагог одоби деганда нима тушунилади?
6. Педагог одобининг ўзига хосликлари нималарда намоён бўлади?
7. Педагог одоби фазилатларига нималар киради?

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: Чўлпон, 2005.
2. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: Учебное пособие для вузов / И. Ф. Исаев. – М.: Академия, 2002.
3. Alex Moore. Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum and Culture. – Routledge, USA, 2012.
4. Halasz G. Attracting, developing and retaining effective teachers. – Country note: Germany. – OECD, 2004.

2-МАВЗУ. ПЕДАГОГИК МУЛОҚОТ. ПЕДАГОГИК ТАЪСИР КЎРСАТИШ. ПЕДАГОГИК ТАЪСИР КЎРСАТИШ УСУЛЛАРИ.

РЕЖА:

1. Педагогик мулоқот ва унинг функциялари.
2. Педагогик мулоқотнинг тузилиши.
3. Педагогик мулоқот услублари.
4. Коммуникатив қобилият ва унинг тузилиши.
5. Коммуникатив таъсир кўрсатиш методлари.

Keywords and concepts:

contact, pedagogics contact, contact culture, communication, communication ability, style of the contact.

Педагогик мулоқот ва унинг функциялари

Психологик луғатларда мулоқот тушунчасига икки хил таъриф берилади:

1) мулоқот – ҳамкорликдаги фаолият эҳтиёжи билан тақозоланган алоқа ўрнатиш ва уни ривожлантириш жараёни; 2) мулоқот – белгилар тизими орқали субъектларнинг ўзаро таъсирлашуви.

Мулоқот – таълим оловчи психологик ва ижтимоий ривожининг муҳим омилларидан бири бўлиб, биргаликдаги фаолиятда умумий натижаларга эришиш, шахслараро муносабатларни йўлга қўйиш ва қўллаб-қувватлаш мақсадида икки ёки ундан ортиқ кишиларнинг ўзаро ҳаракати. Мулоқот мотивлари таълим оловчининг асосий эҳтиёжлари билан тифиз боғланган бўлиб, ана шу асосдан келиб чиқиб уларни уч муҳим категориясини ажратиш кўрсатиш мумкин: билиш, ишбилармонлик, шахсий.

Психологияда мулоқотни таҳлил қилишда унинг турли жиҳатларига эътибор қаратилади: “коммуникация” (ахборот алмашув), “ижтимоий перцепция” (инсонни инсонни идрок этиши ва тушуниши), “интеракция” (бир-

галикдаги ҳаракат). Амалий мулоқот мазкур таркибий қисмларнинг йиғин-диси сифатида юзага чиқади. Педагогик жараёнда мулоқот фақат бир функ-ция – ахборот бериш билан чегараланади. Бироқ мулоқотнинг барча тарки-бий қисмлари – ахборот алмашув ва вазифаларни амалга ошириш, ўзаро муносабатларни ташкил этиш, бола шахсини билишва унга таъсир кўрса-тишдан фойдаланиш зарур.

Педагогик мулоқот деганда педагог ва тингловчилар жамоаси ўртасида ўзаро биргаликдаги ҳаракатнинг мазмунан ахборот айирбошладан, ўқув-тарбиявий таъсир кўрсатиш ва ўзаро ҳамжиҳатликни ташкил этишдан иборат тизими, усуллари ва малакалари тушунилади. Педагог ушбу жараённинг ташаббускори сифатида майдонга чиқади ва уни ташкил этади ҳамда унга бошчилик қилади.

А.Н.Леонтьев педагогик мулоқотнинг тарбиявий-дидактик аҳамиятини баҳолар экан, қуйидаги фикрларни билдиради: фаол педагогик мулоқот – ўқитувчининг, умуман олганда педагогик жамоанинг таълим-тарбия жараёнида тингловчиларни билиш ва ўрганиш калити ва ўқув фаолиятининг ижодий характери, тингловчи шахсининг шаклланиши учун энг яхши шароит яратадиган, таълим-тарбияда мақбул бўлган эмоционал муҳитни таъминловчи, жумладан, рухий психологик тўсиқларнинг пайдо бўлишини олдини оладиган, таълим олувчилар жамоасида ижтимоий-психологик жараёнларни тўғри йўлга солиб бошқаришни таъминлайдиган ва ўқув тарбиявий жараёнда ўқитувчининг ўз педагогик маҳоратидан оқилона фойдаланиши учун имкониятлар яратадиган муҳим воситадир.

Педагогик фаолиятда мулоқот тингловчиларга замон талаблари асосида таълим бериш вазифаларини ҳал қилиш воситаси, тарбиявий жараёнларни ижтимоий-педагогик жиҳатдан таъминлаш тизими сифатида намоён бўлади.

Педагогик мулоқот ижтимоий-психологик жараён сифатида қуйидаги функциялар билан характерланади: шахсни ўрганиш (билиш), ахборот алмашиш ва фаолиятни ташкил этиш.

Мулоқотнинг ахборот алмашиш функцияси маънавий бойлик ва янгиликлар билан ўртоқлашиш жараёнини ривожлантириш учун ижобий иштиёқлар, ҳамкорликда ишлаш ва фикрлаш учун шароитлар яратишдан иборат.

Роллар алмашилиши ёрдамида мулоқот ўрнатиш эса уларда у ёки бу ижтимоий шаклланиб қолган хатти-ҳаракатни дастурлайди. Ўқитувчилар ўқув-тарбиявий жараёнда шахс-рол шаклидан фойдаланадилар: дарснинг айрим элементларини бажаришга тингловчиларни таълим қиладилар. Бунда тингловчилар томонидан ўз шахси (мен)ни, ўз кадр-қимматини, шахсини муносиб баҳолаш ва келажакни тасаввур эта билиш учун интилишларини таъминлаш имконияти туғилади.

Мулоқотнинг энг муҳим функцияларидан бири – ҳамдард бўлишдир. У бошқа киши ҳиссиётларини тушуниши, бошқалар нуқтаи назарини маъқуллаш қобилиятини шакллантириши жараёнида амалга ошади ва жамоадаги муносабатларни меъёрга келтиради. Бунда тингловчига унинг истакларини тушуниш ва булар асосида тингловчига таъсир этиш зарурлигини англаш ўқитувчи учун жуда муҳимдир.

Л.Виготскийнинг ривожланиш ва таълим олиш борасидаги асосий изоҳларини умумлаштириб, қуйидагиларни айтишимиз мумкин:

- *таълим олувчиларни когнитив ривожлантиришига ўқитувчи ва тенгдошлари билан бўлган суҳбатда фикрлаш ва дунёқарашини шакллантириши орқали самарали етишимиз мумкин;*

- *таълим олувчилар ёрдам берилса яхшироқ ривожланади, ва уларда аллақачон мавжуд бўлган қобилиятни эмас, балки нимани ривожлантириши кераклигини аниқлайдиган вазифаларни бериши керак;*

- *таълим олувчилар ўрганганлари ҳақида “онгли англашни” ривожлантиришлари лозим. Уларда камтасаввур уйғотадиган қуруқ фактларни қайта гапириб беришни олдини олиш зарур;*

- *бундай билим ва тажриба орттириши алоҳида олинган фан учун*

мўлжалланмаган ва бир марта бу қобилиятга эга бўлиш бутун таълим жараёнини осонлаштиради ва кенгайтиради¹.

Педагогик мулоқотнинг тузилиши

Педагог фаолиятининг дидактик ва хусусан тарбиявий вазифаларини ўқитувчи билан тингловчилар жамоаси ўртасидаги сермахсул мулоқот жараёнини ташкил этмасдан туриб, етарли даражада унумли тарзда амалга ошириб бўлмайди. Шу тариқа педагог фаолиятида мулоқот:

биринчидан, хусусан ўқув вазифаларини ҳал этиш воситаси сифатида;

иккинчидан, тарбиявий жараённи ижтимоий-психологик жиҳатдан таъминловчи тизим сифатида;

учинчидан, ўқитувчилар ва тингловчилар ўртасида таълим ва тарбиянинг муваффақиятли олиб борилишига имкон берадиган ўзаро муносабатларнинг муайян тизимини ташкил этиш усули сифатида;

тўртинчидан, бусиз тингловчининг индивидга хос хусусиятларини тарбиялаб бўлмайдиган жараён сифатида майдонга чиқади.

Педагогик мулоқот педагогик жараён мантиғига мос келадиган динамик тавсифга эга. Педагогик мулоқотнинг тузилишида куйидаги босқичлар алоҳида ажратиб кўрсатилади: 1. Моделлаштириш (башоратга доир) – педагогик вазифаларга мос ўзаро ҳаракатнинг коммуникатив тузилишини ўзига хос тарзда режалаштиришни амалга ошириш. 2. Бевосита мулоқотни ташкил этиш (коммуникатив ҳужум) – педагог ташаббускорликни ўз қўлига олади, гуруҳни тезлик билан ишга жалб этиш технологияси 3. Мулоқотни бошқариш – қўлланиладиган таъсир кўрсатиш методларининг коммуникативлигини таъминлаш (тингловчиларнинг ташаббусини қўллаб-қувватлаш, тингловчиларнинг ташаббус кўрсатишини ташкил этиш, диалогик мулоқотни йўлга қўйиш, ўз мўлжалини реал шароит билан уйғун тарзда коррекциялаш. 4.

¹ Alex Moore. Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum and Culture. USA, 2012. – P.18-19.

Амалга оширилаётган педагогик мулоқот технологиясининг бориши ва натижаларини таҳлил этиш. Мазкур босқич кўпинча ўзининг мазмунига кўра мулоқотда қайта алоқа босқичи деб номланади ҳамда коммуникатив вазифани ҳал этишнинг якуний босқичига мос келади.

Педагогик мулоқотда учрайдиган камчиликлар қуйидагиларни киритиш мумкин: 1) эҳтиёзлик, шахсиятпарастлик, суҳбатдошни ортиқча мажбурлаш; 2) пассивлик, ўзини юқори қўйиш; 3) ҳаддан ташқари жонбозлик кўрсатиш

Педагогик мулоқот услуглари

Психологияда турли типдаги бошқарувчиларнинг ижтимоий психологик портрети ишлаб чиқилган

бўлиб, унда уларнинг бошқарувида бўлган жамоа билан мулоқоти техникаси таҳлил қилинган. Ўқитувчи ҳам педагогик жараёнда мулоқотнинг энг кенг тарқалган уч туридан фойдаланади: авторитар, демократик ва либерал.

Авторитар услуб. Таълим олувчилар фаолиятига тегишли барча масалаларни, ҳаттоки ким қаерда ўтиришигача ўқитувчи яқка ўзи ҳал қилади, таълим олувчилар томонидан кўрсатладиган барча ташаббусни тақиқлайди. Бу услубни қўлловчи ўқитувчининг мулоқот методлари сифатида буйруқ, кўрсатма бериш ва танбеҳ хизмат қилади.

Демократик услуб. Бунда ўқитувчи жамоа фикрига таянган ҳолда иш тутади, фаолият мақсадини барча таълим олувчига етказишга ҳаракат қилади, фаолиятнинг кечишини муҳокама қилишга барчани жалб этади; ўз вазифасини фақат назорат ва мунофиқлаштириш деб билмай, тарбия билан ҳам шуғулланади; барча таълим олувчиларни рағбатлантиради ва уларда ўз-ўзига ишончни шакллантиради; жамоада ўз-ўзини бошқариш ривожланади. Бу услубни қўлловчи ўқитувчи барча жамоа аъзоларининг индивидуал хусусиятларини инобатга олган ҳолда улар ўртасида вазифаларни тенг бўлишга ҳаракат қилади; ташаббус ва фаолликни рағбатлантиради. Бундай ўқитувчининг мулоқотда қўллайдиган методлари – илтимос, маслаҳат, ахборот беришдир.

Либерал услуб – бошқача қилиб айтганда, анархик. Ўқитувчи жамоа ҳаётига умуман аралашмасликка ҳаракат қилади, фаоллиги суст, муаммоларни юзаки кўриб чиқади, бошқаларнинг таъсирига осон тушиб қолади. Маъсулиятдан ўзини олиб қочади ва ўз авторитетини йўқотади.

“Фикр ва тил” номли китобида (1962) машҳур рус психологи Лев Виготский ўргатиш ва ривожланиш назариясига умумий таъриф беради. Пиаже назариясига ўхшаш жойлари кўп бўлишига қарамай, муҳим жиҳатларда назария илгарилаб кетганлиги сезилади.

Виготский ва Пиаженинг ўхшаш унсурлари қўйдагилардан иборат:

- ўргатиш фаол тушунча ҳосил қилувчи жараён, унда ўргатиш жараёни тушунарли ва устувор бўлиши керак;

- ўқувчилар ёш босқичларидан ўтади, унда ўрганиш сифат ўзгаришларинини бошидан кечиради; таълим олувчилар катталар, жумладан ўқитувчилардан, фарқли равишда билим олади;

- бу эҳтиёткорлик “кундалик” атамаси ва Виготский “илмий” (онгли ўйланган) деб номлаган тушунчаси орасидаги тафовутни аниқлашни, ҳамда иккала турдаги ривожланиш концепциясининг бола дунёқарашидаги шаклланиш жараёнидаги боғлиқлигини англашни талаб қилади;

- “ҳақиқий” ўрганиш ва “механик” равишда ёдланган билимлар орасидаги фарқни тушуниш керак. Виготский томонидан бу “бола тўтиқушга ўхшаб сўзларни қайтариши ва билимни тегишли тушунчалар орқали такрорлаши, аслида эса бу билимлар бўшлиқдир” (Виготский 1962, 83-б.) деб изоҳланган.

Бу борада биз Виготский ва Пиаже Барнснинг “ўқитишнинг марказий муаммоси: бу таълим олиш бир ҳукмдек туюлмаслиги учун қандай қилиб катталар билимини таълим олувчиларга етказиш кераклигини аниқлаш” деган фикри билан уйғунлашган (Барнс 1976, 80-б.).

Пиаже ва Виготский назариялари ўртасида сезиларли тафовут ҳам бор. Улар турли жиҳатларга урғу беради. Пиаже эътибор марказига боланинг “ички”, мустақил, “психологик” ривожланишини қўяди, Виготский эса бизни

ўқитиши ва ўргатиши жараёнларига асосан ижтимоий актерлар ва ижтимоий муҳитда содир бўлган вазиятлар орасидаги ижтимоий фаолият сифатида қарашни уқтиради. Пиаже фикрича, боланинг эрта когнитив ривожланиши фаол, атрофимизни ўраб турган физик олам, ундаги жисмларни ўзаро алоқадорлигини фаҳмлаш йўналтирилган шахсий изланишларга бориб тақалади. Бироқ Виготский эрта ривожланиш таълим олувчилар томонидан ижтимоий муҳитни фаол ўрганиш даврлар билан боғлиқ деб ҳисоблаш тарафдори. Бола ижтимоий омиллардан келиб чиқиб шаклланади (бошқаларга ёқиши, катталарни мақтовларига эришиши, ижтимоий тармоқларда ўтириши ва шу каби). Қисман айнан шу сабаб Виготский фикр ва тил орасидаги муносабатга катта эътибор беради. Бунда у тил, худди фикр каби, ижтимоий фаолият деб тахмин қилади ва жуда эрта ёшдан бошлаб тил ва фикр ажралмас ҳолда шаклланишига урғу беради.

Ушбу ҳолатни умумлаштириб, Виготский табири билан айтамыз:

- бола ўқиши маълум ижтимоий характерни ва атрофидагиларнинг интеллектуал ҳаётида улгайиши жараёнини ўзида намоён қилишини назарда туттади;

- фикр ривожланиши тил, яъни фикрнинг лингвистик воситалари, ҳамда боланинг ижтимоий ва маданий тажрибаси орқали белгиланиб берилган. Боланинг ақлий ўсиши фикрнинг ижтимоий мазмунларига боғлиқ (Виготский 1978, 88-б; 1962, 51-б.)

Виготскийнинг ўта ижтимоий фаолият деб баҳоланган ўқитиши ва ўргатиши назарияси синф хонасидаги амалиёт учун жуда асқотади. Жумладан, бу янги ўқув йили қандайдир ички жараёнларни “кутиши” билан боғлиқ бўлмаслиги кераклигини англатади (Пиаже ҳисоблаганидек). Бу боланинг ривожланишига “таъсир қиладиган” омилдир холос.

Бундай қараш таълим олиш “қачон” ва “нима” саволларига жавоб бериши дегани эканлигидан узоқлашади, ҳамда педагогикага кўпроқ урғу беради¹.

¹ Alex Moore. Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum and Culture. USA, 2012. – P.14-15.

В.А.Кан-Калик педагогик мулоқотни муносабатлар ва ўзаро таъсир услублари ташкил этишини таъкидлаб, уларни қуйидаги тарзда туркумлайди:

1) ҳамкорликда олиб бориладиган ижодий ишга бўлган қизиқишга асосланган мулоқот. Ҳамкорликда олиб бориладиган *ижодий ишга бўлган қизиқиш асосидаги* мулоқотда педагог таълим олувчилар ва ишга нисбатан ижобий ёндашади;

2) дўстона муносабатлар асосида қурилган мулоқот. *Дўстона муносабатлар асосида* қурилган мулоқот юқорида кўриб чиқилган мулоқот турига яқиндир. Айрим педагоглар дўстона мулоқотни нотўғри тушуниб, чегарадан чиқиб кетишади. Ўқитувчи ва тингловчи ўртасида маълум бир масофа бўлиши керак. Ушбу масофани аниқлашда ўқитувчининг маданияти, педагогик такти муҳим рол ўйнайди;

3) ўқитувчи ва таълим олувчиларни маълум масофада ушлаб турувчи мулоқот. Маълум масофада ушлаб турувчи мулоқотни ҳам самарарали деб бўлмайди. Шунга қарамасдан бу кенг тарқалган услубдир. Бунда педагог ва тарбияланувчилар ўртасида маълум чегара мавжуд бўлиб, уларни қуйидагича таърифлаш мумкин: “Мен биламан – сизлар билмайсизлар”; “Мени айтганимни қилинглар – менинг ёшим каттароқ, тажрибам кўпроқ, бизни тенглаштириб бўлмайди”. Бу услуб кўпроқ авторитарга яқинроқ бўлиб, у ташқаридан қараганда тартибли фаолиятни амалга оширишга ёрдам бергандай бўлади, лекин юқори самарани бермайди;

4) кўрқитишга асосланган мулоқот. Ўқитувчи ва таълим олувчиларни маълум масофада ушлаб турувчи мулоқотнинг юқори даражадаги кўриниши бу кўрқитишга асосланган мулоқотдир. У ўзида таълим олувчиларга салбий муносабат ва авторитар бошқарувни мажассам этади. Ушбу услубни ёрқин ифодаси сифатида қуйидаги гапларни келтириш мумкин: “Қунт билан тингланглар, бўлмаса икки кўяман”, “Ҳали кунларингни кўрсатаман”. Бундай услуб машғулот пайтида салбий муҳитни юзага келтиради.

Коммуникатив қобилият ва унинг тузилиши

Бугунги кунда мустақил республикаимиз дунё ҳамжамияти томонидан тан олинаётган экан, унинг

келгусидаги ривож, гуллаб-яшнаши бугунги кун ёшларига боғлиқдир. Демак, бугунги ёшлар ҳар томонлама ривожланган, ўзига, бошқа инсонга, жамиятга, табиатга ва меҳнатга ўз тўғри муносабатини билдира оладиган, мустақил фаолият кўрсата оладиган, ижодкор, ташаббускор ва тадбиркор бўлмоғи лозим. Тингловчида ана шу хусусиятларнинг ривожланиши сўзсиз ўқитувчига, унинг ўқув-тарбия жараёнини тўғри бошқара олишига ва тингловчилар билан ўрната оладиган муомала ва муносабатларига боғлиқ.

Коммуникатив қобилият - бу педагогик ўзаро ҳаракат соҳасида махсус кўринишга эга бўлган мулоқотга қобилиятлиликдир.

Психологик адабиётларда коммуникатив қобилиятларнинг бир қанча турлари ажратиб кўрсатилади: 1) инсоннинг инсонни тушуна олиши (инсонни шахс сифатида, унинг алоҳида жиҳатларини, мотив ва эҳтиёжларини баҳолаш, ташқи хулқ-атворини ички олами билан боғлиқликда кўриб чиқиш, юз, қўл, гавда ҳаракатларини “ўқиш” кўникмаси) 2) инсонни ўз-ўзини англай олиши (ўз билими, қобилияти, ўз характери ва бошқа қирраларини баҳолаш, инсон бошқалар томонидан қай тарзда қабул қилиниши ва атрофдагилар кўзи билан баҳолаш); 3) мулоқот вазиятини тўғри баҳолай олиш кўникмаси (мавжуд ҳолатни кузатиш, унинг намоён бўлиш белгилари ҳақида кўпроқ ахборотларни ажарата олиш, уларга эътиборни қаратиш, юзага келаётган вазиятнинг ижтимоий ва психологик моҳиятини тўғри идрок этиш ва баҳолаш).

Таҳлил этиш гносеология, психологияда билиш ва амалий фаолиятга доир барча ҳаракатларни ўз ичига олади, педагогикада эса, тадқиқ қилинаётган нарса-ҳодисаларнинг алоҳида таркибий қисмларга ажратиш қонуният ва усулларини ўзида акс эттирувчи билиш жараёни сифатида ифода этилади. О.О.Кашченконинг фикрича, ўз-ўзини таҳлил этиш фалсафа ва психологияда ўз-ўзини англаш, ўз-ўзини билиш, ўз-ўзини бошқариш, ўз-ўзини баҳолашнинг

таркибий қисми сифатида акс эттирилса ҳам мустақил категория сифатида ишлатилмайди. Бироқ ўз-ўзини англашнинг шаклланиши ва ривожланиши ўз-ўзини таҳлил этиш асосида амалга ошишини эсда тутиш зарур. Чунки айнан педагогик воқеликда ўз-ўзини таҳлил этиш кўникмаларини ривожлантиришнинг аҳамияти уларнинг ўзи ҳақидаги тасаввурлари, қизиқишлари, мотив, эҳтиёжлари тизими сифатида тушуниладиган “Мен-концепцияси”нинг ривожланишига ундовчи ички омилларнинг энг асосийларидан биридир.

Ўз-ўзини таҳлил этиш усуллари қуйидагиларга эътибор қаратишни талаб этади:

1) ижтимоийликка йўналтирилган ўзаро ҳаракат вазиятларидан шахсий хулқ-атвор, тарбияланувчи шахси, унинг ўзига хосликлари, кадриятлари тизими кабиларни объект сифатида кўриб чиқиш;

2) ўз хулқ-атвори, шахсий фазилатларини таҳлил этиш мезонлари тизимини аниқлаш;

3) номаълумдан маълумни ажратиб олиш;

4) қарама-қаршиликларни аниқлаш.

Ўз-ўзини таҳлил этиш ўз-ўзини англашдан аввал келиб, айнан унинг асосида шахснинг ўзи ҳақидаги тасаввурлари умумлашган кўринишга ўтади. Ўз-ўзини англаш натижасида шахсда ўзининг кимлигини англаш, ўзининг жамиятдаги ўрнини тушуниб етиш, бошқаларнинг кўз ўнгида ким сифатида гавдаланишини ҳис этиш кабилар шаклланади. Ўз-ўзини англаш ўз-ўзига муносабат сифатида шаклланувчи ҳиссий ва мантиқий жиҳатларни ўзида акс эттиради.

Маълумки, ўз-ўзини англаш усуллари ҳам мантиқий, ҳам эмоционал даражада ўз-ўзини таҳлил этиш натижасида олинган ахборотларни аниқлаштириш ва умумлаштиришни талаб этади.

Хулоса қилиб айтганда, ўз-ўзини таҳлил этиш ва ўз-ўзини англаш педагогда ўзи ва бошқаларнинг у ҳақидаги тасаввури сифатидаги касбий “Мен қиёфаси”нинг шаклланишига олиб келади.

Коммуникатив таъсир кўрсатиш методлари

Таълим ва тарбия жараёнида ўқитувчи томонидан педагогик таъсир кўрсатишнинг асосий методларига қуйидагилар киради: талаб, истиқбол, рағбатлантириш ва жазолаш, жамоатчилик фикри.

Талаб - таълим ва тарбия жараёнида ўқитувчининг тарбияланувчига нисбатан шахсий муносабатларида намоён бўлади. Тингловчининг у ёки бу хатти-ҳаракати ўқитувчи назоратида бўлиб, ижобий жиҳатлари рағбатлантириб борилади ёки аксинча ножўя хатти-ҳаракати тўхтатиб қўйилади.

Истиқбол – таъсирчан педагогик усул бўлиб, тингловчиларда мустақил фикр юритишни, маълум бир мақсадга, орзуга эркин интилиш ҳиссини такомиллаштиради. Бу мақсадлар уларнинг шахсий интилишларида, қизиқиш ва муддаоларида намоён бўлади. Ушбу усул мактаб тингловчиларини шахс сифатида энг муҳим инсоний фазилатларидан бири бўлган мақсадга интилувчанликни ривожлантиради.

Рағбатлантириш ва жазолаш – тарбиявий таъсирнинг энг анъанавий усули бўлиб, тингловчилар хулқ-атворида ижобий таъсир этишдан иборат. Яхши хулқ, фойдали меҳнат ва хатти-ҳаракат, ахлоқий ҳислат, топшириқларнинг сўзсиз бажарилиши учун тингловчи рағбатлантирилади. Номқбул хатти-ҳаракат, тартиббузарлик, ўз бурчини бажармаслик жазолаш орқали бартараф этилади. Ушбу усул ахлоқий таъсир кўрсатишни таъминлайди, уни қўллаш жараёнида ўқитувчидан ниҳоятда эҳтиёткорлик, сезгирлик ва хушёрлик талаб этилади.

Жамоатчилик фикри – тарбиявий таъсир кўрсатишнинг энг муҳим усули бўлиб, тингловчиларнинг ижтимоий фойдали фаолиятини бажарилиш натижаларига қараб мунтазам рағбатлантириб боришда намоён бўлади. Жамоанинг

тарбиявий вазифаларини маълум бир йўналишда амалга оширилишини таъминлайди, тингловчиларнинг бир-бирларига дўстона муносабатини шакллантиради.

Мулоқотнинг ижтимоий-психологик назарияси ва педагогик тажрибаларини ўрганиш педагогик таъсир этишда икки метод: ишонтириш ва уқтиришдан кенг фойдаланиш лозимлигини кўрсатади.

Ишонтириш – тингловчиларга хатти-ҳаракатларнинг тўғрилиги ва зарурлигини, шунингдек, айрим хулқ-атворларнинг нотўғрилигини тушунтириш ва исботлашдир. Ишонтириш жараёнида тингловчиларда янги билим, кўникма, малака ҳамда ахлоқий сифатлар шакллантирилади. Булар эса тингловчилар ва уларнинг атрофидагилар учун меъёр (мезон) бўлиб хизмат қилади.

Ўқитувчининг ҳар қандай тарбиявий таъсир кўрсатиши, оқибат натижада тингловчи руҳиятига ҳар томонлама таъсир кўрсатишга, яъни тингловчиларда ижобий ҳиссиётларни: хулқ-атвор, муносабатлар, хатти-ҳаракатларни шакллантириш ва мустаҳкамлашга йўналган бўлади. Лекин ишонтириш ва уқтиришнинг технологик механизмлари турличадир.

Ўсиб бораётган ёшлар ижтимоий муҳит ва табиат билан ҳам ўзаро таъсирланадилар. Бу ўзаро таъсир натижасида уларда ишонч, янги билимлар ва муносабатлар, ахлоқий меъёрлар мажмуи вужудга келади.

Ишонтириш ҳақиқий ва сохта бўлиши мумкин. Ҳақиқий ишонч реал воқеликка мос келади ва шахснинг жамият олдидаги қадр-қимматини оширади. Ўзининг ҳақиқий ишончига содиқ бўлиши учун киши ҳатто ўлимига ҳам рози бўлади. Масалан, Ватанга содиқлик руҳида тарбияланган аскарларимизнинг жанг майдонида кўрсатган матонатлари.

Сохта ишонч эса, аввало синф жамоаси, қолаверса, жамият учун зарарли бўлган одатларнинг шаклланишига олиб келади. Сохта ишонч тингловчиларнинг ўзи ва атрофидагилар таъсирининг умумлашуви натижасида вужудга келади.

Айрим тингловчиларда сохта ишонч ҳосил бўлишининг сабаблари қуйидагилар бўлиши мумкин:

1) фақат аъло баҳога ўқиш - бу билим олишда кўр-кўроналик, қурук ёдлашга олиб боради;

2) ўзини ўта итоаткорона тутиш - бу тингловчи фаолиятини ниҳоятда паст бўлишига олиб келади. Меъёрдаги тингловчи ўқитувчидан баъзан танбех олиб туриши керак;

3) ўқитувчини алдаш-бу тингловчини ўта ақлли ва топқирлигидан далолат беради;

4) мактаб ички тартиб-қоидабини бузиш фақат кучли характерга эга бўлган тингловчигагина хос бўлиб, у ўқитувчи томонидан танқид қилиб турилади;

5) ҳаддан ташқари кўп меҳнат қилиш - бу керак бўлмаган тиришқоқликдир.

Юқорида келтирилган ишончнинг бундай тури тингловчида шаклланиб, аста-секин боқимандалик, ўқиш ва меҳнат фаолиятида сусткашлик кайфиятини содир қилади.

Сохта ишончни бартараф қилиш учун ўқитувчи қуйидаги уч йўналишда иш олиб бориши керак:

1. Синф жамоасида соғлом ижтимоий фикрни шакллантириш.
2. Муҳим аҳамият касб этувчи шахсий ҳаётини тажриба яратиш.
3. Сохта ишончни асосий тарзда инкор қилиш.

Сохта ишончни ўзгартиришнинг қуйидаги усуллари мавжуд:

1) тингловчини ўзини бошқалар билан таққослашга ундаш. Унинг фикрига қарама-қарши фикрда бўлган киши билан яқиндан танишиш (масалан, бола ўқишни хоҳламайди, лекин унинг таниш ўртоғи кўп ўқийди ва билади, аммо ўзининг “қурук ёдловчи” ёки “ўта билимдон” қилиб кўрсатмайди);

2) нотўғри қарашлар ва ишонч оқибатда нималарга олиб келишини кўрсатиш (масалан, ана шундай хислатларга эга бўлиб, ўз ҳаётини барбод

қилган, ўз эрки, ғурури ва виждонини йўқотган кишилар ҳақида сўзлаб бериш. Бунинг учун ҳаётий мисоллар, бадиий асарлар, кинофилмлар ва бошқалардан фойдаланиш мумкин);

3) сохта ишончни ёқлаб, ҳимоя қилувчи тингловчи фикрини мантиқий ривожлантириб, уни хайратга солувчи ҳолатга етказиш. Масалан, барча тингловчилар ўқитувчиларни алдаш, ички тартиб-қоидаларга риоя қилмаслик нималарга олиб бориши мумкин).

Ишонтиришнинг бирон ташкил этувчисига амал қилмаслик ҳам тарбиявий иш самарадорлигини пасайтириб юборади. Бундай ҳолатда тингловчида фақат билиш шаклланган холос. Инсон ўзини қандай тутиши лозимлигини билиши, айнан шундай тутиши лозимлигини тушуниши, лекин ўзини бунга мажбур қилолмаслиги мумкин.

Демак, бу унинг иродавий сифатлари ривожланмаганлигини, хулқ-атвор қоидаларига амал қилиш малакаси таркиб топмаганлигини англатади.

Ишонтириш билимлар, қарашлар ва хулқ-атвор меъёрлари тизими бўлиб қолмай, балки уларни шакллантириш усуллари ҳамдир. Ишонтириш ёрдамида янги қарашлар, муносабатлар шаклланади ёки нотўғри фикрлар ўзгаради.

Мунозара, тортишув, суҳбат, ўқитувчи ҳикояси ва унинг шахсий ибрат намунаси ишонтириш шакллари бўлиб ҳисобланади. Ишонтириш тингловчиларга таъсир этиш методи сифатида юқори самара бериши учун у қуйидаги талабларга жавоб бериши керак:

1) ишонтиришнинг шакли ва мазмуни, тингловчилар ёш даврига мос бўлиши лозим (кичик мактаб ёшида эртак, ривоят ва фантастик ҳикоялар мисолида, сўнгра эса борлиқ дунёни ўрганиш инсон маънавий дунёсини ўрганиш);

2) ишонтириш тингловчиларнинг индивидуал хусусиятларига мос бўлиши лозим. Бунинг учун тингловчининг ҳақиқий ҳаёт тарзини ўрганиш зарур;

3) ишонтириш умумий тарздаги қоида ва принциплардан ташқари аниқ далил ва мисолларни ҳам ўз ичига олиши зарур (ўқитишдан кўргазмалиликка эътибор бериш);

4) ишонтириш жараёнида баъзи ҳолатларда барча бир хил хабардор бўлган далил ва хулқ-атворни муҳокама қилишга тўғри келади. Бу, ўз навбатида далилнинг ҳаққонийлиги тўғрисидаги иккиланишларни йўққа чиқаришга ва умумий тўғри хулоса чиқаришга ёрдам беради;

5) бошқаларни ишонтирар экан, ўқитувчи ўз фикрига қатъий ишониши зарур.

Ишонтириш жараёнини ташкил этишда тингловчи руҳий қиёфасининг ўзига хослигини эътиборга олиш лозим. Бунинг учун педагог тингловчи олий асаб тизимининг типини, унинг таълим-тарбия ва камолотининг ривожланиш доирасини билиши зарур. Масалан: бола кучли мувозанатлашган (сангвиник) асаб тизими типига эга бўлсин. Унда тормозланиш жараёнига нисбатан кўзғалиш жараёни кучлироқ бўлади. Бу ҳолда ўқитувчи ишонтириш жараёнини тингловчи асаб тизимини ортиқча кўзғалишига йўл қўймайдиган, қўшимча ҳиссиёт содир қилмайдиган тарзда олиб бориши керак.

Фикр, сезги ва иродавий хислатлар бир бутун яхлитликни ташкил этгандагина, ишонтириш методи ҳақиқий ҳаракатлантиручи кучга айланиши мумкин. Бу методни қўллашда ишонтириш таркиби билиш, сезги, ҳиссиёт, хулқ-атворга амал қилиш мақсадга мувофиқ.

Ишонтириш натижаси ўқитувчининг сўз мулкига ҳам боғлиқдир. Педагогнинг сўзи ва иши ҳам бир бўлиши керак. Сўз билан оғзаки таъсир ўтказиш ўқитувчининг маданий савиясида ва тингловчи мулоқотида муҳим аҳамият касб этади. Чунки инсоннинг “ақл-заковати, фикр-туйғулари, билими ва маданият савияси, тафаккури маълум даражада сўзда ифода этилади. Муомала маданиятида сўз ақлдан куч, тилдан ихтиёр олади” (Азиз Юнусов). Сўз билан оғзаки таъсир ўтказишни амалда ўз педагогик фаолиятида қўлловчи ўқитувчи ўз ҳиссиётларини, ижодий таъсирланишини бошқариш

кўникмаларига эга бўлиши ва ўз хис-туйғуларини фақат таълим–тарбиявий мақсадни амалга ошириш учун ифодалаш ҳамда тингловчи қалбини ноўрин сўзлар билан жароҳатлаб қўймаслиги, сўзларни аниқ ифодалашда педагогик такт нормаларидан чиқиб кетмаслиги лозим. Сўз қудрати ҳақида Р.Декартнинг қуйидаги фикрлари ўқитувчиларга ҳам бевосита тааллуқлидир: “Сўзларнинг маъноларини, қудратини одамларга аниқ ифодалаб тушунтириб беринг, шунда сиз инсоният оламини барча англашилмовчиликларнинг ярмидан халос қилган бўласиз”.

Ўқитувчининг имо-ишоралари ва юз ҳаракатлари сўз билан оғзаки таъсир қилишни кучайтиради. Юз ҳаракатлари ва имо-ишоралар нутқда овознинг баланд-пастлиги билан мос келиши керак. Огоҳлантирувчи сўзлар, нотиклик санъати асосида таъсир этиш, вазифани ижро этишга ундовчи буйруқлар, таъқиқланган ибораларни ишлатмаслик, ҳазил орқали фикрини англашиш, тингловчининг эркин мулоҳазаларини маъқуллаш ёки ноҳўя ҳаракатлари учун айблаш сўзнинг оғзаки таъсир этувчи компонентларидир. Сўз билан имо-ишоранинг ва юз ҳаракатларининг бирлиги маълум қилинаётган ахборот ҳажмдорлиги ва таъсирчанлигини кучайтириши лозим. Ҳар қандай шароитда ўқитувчи тингловчилар билан синфда учрашишга махсус ҳозирлик кўриши лозим.

Ишонтириш методини қайта тарбиялаш, яъни қараш ва муносабатларни шакллантиришда қўллаш, у ёки бу хислатларни намоёни қилиш зарур бўлган махсус вазиятлар яратиш орқали амалга оширилиши ҳам мумкин. Тасодифий вазиятлар қуйидаги йўллар билан яратилади: дарсда тингловчига кутилмаган савол бериш, дарсдан ташқаридаги нотўғри хатти-ҳаракатига иқдор бўлишига мажбур қилиш, ўйинда эса ҳаракат қилишга ундаш. Мактаб ҳаётида тасдиқланганидек, баъзан тингловчи ўз имкониятларини рўёбга чиқаришга шароит бўлмагани учун ҳам тарбияси оғирлар қаторига қўшилиб қолар экан. Ундан дарсда онда-сонда сўрашади: ўқитувчи унинг билимига ишонмайди, дарс пайтида унга эътибор беришга вақтдан қизғанади. Агар тингловчига тез-

тез муурожаат қилинса, унга ўз фикрини баён қилиш таклиф этилса, унинг хулқида шаклланиб қолган стереотиплар аста-секин ўзгара бошлайди.

Уқтириш – кишиларнинг мулоқот фаолияти жараёнида ўзаро таъсир этишлари воситаларидан биридир. Уқтиришнинг ўзига хослиги, инсон руҳиятига унинг ўзига сездирмасдан таъсир этиши, шахс психикаси, таркибий тузилишига беихтиёр кириб бориш ва кундалик ҳаётдаги қилиқлар, интилишлар, мотивлар ва йўл- йўриқларда акс этишидир.

Ҳар қандай педагогик таъсир этишда уқтириш элементи мавжуд бўлади. Тўғри ташкил этилган уқтириш тингловчиларнинг онгли равишдаги фаоллигини оширишга бевосита таъсир кўрсатади.

Сўз ёрдамида тингловчида тетиклик ёки кўрқув, хурсандлик ёки хафалик, ўзига ишонч ва ишонмаслик, қизиқувчанлик ёки зерикиш, бошқаларга ишониш ёки улардан ҳадиксираш каби сезгиларни вужудга келтириш мумкин. Ўқитувчининг ёмон кайфияти тўлқин каби бир зумда тингловчиларни қамраб олишини ҳам фақат уқтириш билангина тушуниш мумкин. Ёки асабийлашган характерга эга бўлган гуруҳ раҳбари тез орада асабий ҳолат гуруҳда мулоқот меъёрига айланиб қолганлигидан таажжубланади.

Педагогик уқтириш самарадорлигини оширишнинг умумий шартлари қуйидагилардан иборат:

- ўқув материалининг мазмуни;
- уқтириш амалга оширилаётган вазият;
- уқтириш натижасида ўқитувчининг ишончи;
- тингловчиларнинг ўқитувчига муносабати (ҳурмат қилиши);
- тингловчиларнинг ёш даврлари ва индивидуал хусусиятлари эътиборга олиниши;
- тингловчиларнинг уқтириш техникасини эгаллаганликлари;
- уқтириш натижасида қарор топган хислатларни рўёбга чиқариш учун шарт-шароитлар яратиш.

Уқтиришни туркумларга ажратиш учун қуйидагилар асос қилиб олинади.

1. Уқтириб таъсир этиш манбалари бўйича: а) бошқа киши томонидан уқтириш; б) ўз-ўзини уқтириш - бундай уқтириш объекти ва субъекти бир-бири билан устма-уст тушади

2. Уқтириш объектининг ҳолати бўйича: а) уйғоқ ҳолатда уқтириш; б) табиий уйқу ҳолатида уқтириш; в) гипноз ҳолатида уқтириш. Замонавий дидактикада гипноз ҳолатда уқтириш ва табиий уйқу ҳолатида уқтириш (туш кўраётганда чет тилини ўрганиш – гипнопедия) ҳам қўлланилишидан қатъи назар, биз педагогик муносабатлар истиқболини белгиловчи уйғоқ ҳолатда уқтиришни ўрганамиз.

3. Ўқитувчининг мақсади бўйича: а) олдиндан мўлжалланган уқтириш; б) олдиндан мўлжалланмаган уқтириш. Олдиндан мўлжалланган уқтиришда ўқитувчи ўз мақсадига эришиш учун тингловчига онгли ва изчиллик билан руҳий таъсир кўрсатиб боради.

4. Уқтириб таъсир кўрсатиш унинг оқибатига қараб: а) ижобий (одатлар, қизиқишлар, қарашлар, муносабатлар); б) салбий (ўз-ўзини паст баҳолаш, масъулияцизлик, журъацизлик ва ҳоказолар) кўринишлар бўлиши мумкин.

5. Уқтириш мазмунига қараб икки турга бўлинади: а) очикдан-очик уқтириш, бунда уқтириш мақсади унинг шаклига мос келади. Уқтирувчи тўғридан-тўғри ва очик ҳолда тингловчини баъзи хатти-ҳаракатларини бажаришга ёки бундан ўзини тўхтатишга чақиради. «Сен бундан кейин доим дарсни тайёрлаб келасан, сенга ишонаман» (аниқ шахсга йўналтирилган фикр); б) ёпиқ (воситали) уқтириш. Бунда таъсир этиш мақсади «ниқобланган» бўлади. Тингловчи уқтирувчини кучга эга эканлигини кўп ҳолларда англамайди. Бу ҳолда сўзловчи тингловчида айнан ўзидаги тасаввур, қиёфа ва сезгиларни гавдалантиради. Натижада унинг олдида тўла ишонч қозонади. Уқтириш кишиларнинг мулоқотда ўзаро таъсир этиш жараёни сифатида ихтиёрий ва ихтиёрсиз тўғридан-тўғри кўринишга эга бўлиши мумкин.

1. Педагогик мулоқотнинг ўзига хосликлари нимада?
2. Коммуникатив вазифа деганда нимани тушунасиз?
3. Педагогик мулоқот босқичларини санаб беринг.
4. Сиз таҳсил олган таълим муассасасида ўқитувчилар қандай мулоқот услубидан кўпроқ фойдаланишар эди?
5. Сизнинг фикрингизча, таълим муассасаларида мулоқотнинг авторитар услубини қўллаш лозим бўладими?
6. Коммуникатив қобилият деганда нимани тушунасиз?
7. Коммуникатив қобилиятнинг қандай турлари мавжуд?
8. Ўз-ўзини англаш ва ўз-ўзини таҳлил этиш тушунчаларини қандай изоҳлаш мумкин?
9. Педагогик таъсир кўрсатишнинг самарали методларига нималар киради?
10. Ишонтириш методининг афзалликлари нимада?
11. Ишонтириш методини қўллашда қандай қоидаларга риоя қилиш лозим?

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: Чўлпон, 2005.
2. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: Учебное пособие для вузов / И. Ф. Исаев. – М.: Академия, 2002.
3. Alex Moore. Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum and Culture. – Routledge, USA, 2012.
4. Halasz G. Attracting, developing and retaining effective teachers. – Country note: Germany. – OECD, 2004.

3-МАВЗУ: ЎҚИТУВЧИНИНГ МИМИК ВА ПАНТОМИМИК МАҲОРАТИ

РЕЖА:

1. Педагогик техника ҳақида маълумот.
2. Педагогик техниканинг намоён бўлиш хусусиятлари.
3. Педагогик техникани эгаллаш йўллари

Keywords and concepts:

Teaching technician, mimicry, pantomime, management, emotion, gesture.

Педагогик техника ҳақида маълумот

Педагогик техника – ўқитувчининг нафақат таълим–тарбия жараёнида, балки бутун касбий фаолиятида зарур бўлган

умумий педагогик билим ва малакалари мажмуидир. Педагогик техниканинг муҳим жиҳатлари – бу аввало ўқитувчининг маҳоратини белгиловчи касбий кўникмалари ҳисобланади, яъни унинг саводли ва ифодали сўзлай олиши, ўз фикр-мулоҳазасини ва билимини тушунарли тилда таъсирчан баён қилиши, ҳис-туйғусини жиловлай олиши, ўзининг шахсий хусусиятларига хос мимик ва пантомимик қобилиятларга эга бўлиши, аниқ имо-ишора, маъноли қараш, рағбатлантирувчи ёки истехзоли табассум, сўзнинг чексиз қудрати орқали ўқувчилар онгига ва тафаккурига таъсир ўтказиши, ҳозиржавоблик, психологик билимларга эга бўлиши кабилардир.

Тадқиқотлари нафақат мактаб ва ўқитувчиларнинг таълим олувчиларга бўлган муносабатини, балки умуман (яъни, мактаб ичида ва ундан ташқарида) шаклланиш қандай содир бўлиши ва бошқарилиши ҳақидаги теран мантиқни акс этишни давом этаётган назарийчилардан бири — бу Беррхус Фредерик Скиннер (1953).

Скиннер назариясининг аксарият қисми инсонлар “тўғри жавоб” ёки “тўғри жавобга” яқин бўлган фикрлар учун рағбатлантирилиши туфайли яхшироқ ўқиши ҳақидаги қарашлар атрофида айланади. Торндайкнинг

“ижобий самара қонуни”дан бошлаб, Скиннер “ижобий мустаҳкамланиш қонуни” деб атаган тушунчани тадбиқ қилади. У мактаб ўқувчилари маълум хатти-ҳаракатларни (катталарнинг) қайтаришига ўргатилиши мумкинлиги ҳақидаги тасаввурни ўз ичига олади, агар улар бундай тақлидни тасодифий (ва шунинг учун бўлиши мумкин бўлган) моддий мукофотлар билан боғлай олса. Ҳозирги кунда бу каби мукофотлар “муносиб баҳолар”, турли шаклдаги жамоатчилик томонидан берилган совғалар, махсус имтиёзлар ва ҳаттоки ширинликлар кўринишида бўлиши мумкин. Скиннер назариясида нафақат синфда ижобий мустаҳкамлик юқори даражада бўлишига урғу берилади, балки яхши тузилган материаллар қўлланилиши муҳимлигини таъкидланади. Бу таълим олувчиларга аста секинлик билан узоқ қўйилган мақсадларга эришишига ёрдам беради. Хаттога йўл қўйиши ўқувчини тушкунликка солади ёки интилишини сўндиради, уни барқарор ривожланиш йўлидан кетишига тўсқинлик қилади. У бунга қарши чиқади, шу каби материаллар имкон даражада ўқувчига “эркин хато” қилишига йўл қўйиши лозим. Ўта ўйланган ва “тайёрланган”, ўқитувчи сўзлари олдиндан аён бўлган ва чегарадан чиқмаган дарслар атайлаб уюштирилган бўлади. Бу каби дарслар баъзида “анъанавий” деб аталади¹.

Ўқитувчининг педагогик техникаси қандай кўникма ва малакалардан иборат эканлиги, педагогик техника воситасида ўқитувчи таълим муассасаларида таълим-тарбиявий фаолиятни замонавий талаблар асосида қандай ташкил қилиши, ўқувчиларга тарбиявий таъсир кўрсатишида қандай аҳамиятга эга эканлиги каби муаммолар ҳозирги кунгача дунё олимларининг диққатини ўзига жалб этиб келмоқда.

Ҳозирги кунда педагогик техника тушунчаси иккита гуруҳга бўлиб ўрганилади. Биринчи гуруҳ компонентлари ўқитувчининг шахсий ахлоқий фазилятлари ва хулқи билан боғлиқ бўлиб, таълим–тарбия жараёнида ўз–ўзини бошқариш малакаларида (рефлексия) намоён бўлади:

¹ Alex Moore. Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum and Culture. USA, 2012. – P.4-5.

- таълим-тарбия жараёнида ўз хатти-ҳаракатларини бошқариши, (мимика, пантомимика);

- таълим-тарбия жараёнида ўз ҳиссиётини ва кайфиятини жиловлай олиши ва турли ножўя таъсирларга берилмаслик;

- мукамал ижтимоий персептив қобилиятларга (диққат, кузатувчанлик, хаёл) эгаллиги;

- нутқ техникасини (нафас олиш, овозни бошқариш, нутқ темпи) билиши ва ўз ўрнида қўллай олиши.

Педагогик техниканинг иккинчи гуруҳ компонентлари ўқитувчининг шахс ва жамоага таъсир кўрсатиш малакалари билан боғлиқ бўлиб, бу гуруҳ таълим-тарбия жараёнининг технологик томонини қамраб олади:

- ўқитувчининг дидактик, ташкилотчилик, конструктив, коммуникатив қобилиятлари;

- маълум бир режа асосида ўз олдига қўйилган талабларнинг бажарилишини назорат қилиши;

- таълим муассасасида ва ўқувчилар жамоасида таълим-тарбия билан боғлиқ бўлган ижодий фаолиятни ташкил эта олиши;

- ўқувчилар билан педагогик мулоқот жараёнини бир мувозанатда сақлаб бошқара олиши.

Ўқитувчининг тарбияланувчи объектлар олдида ўз ҳаракатларини бошқаришида актёрлик санъатига хос бўлган хусусиятлари, яъни мимик ва пантомимик қобилиятлари муҳим рол ўйнайди. Актёр бир образни маълум бир муддатда тайёрлаб, бир ёки бир неча мартаба бир хил кўринишда сахнада намоёниш эса, ўқитувчи бутун ўқув йили давомида, ҳар бир дарсда янги мавзунини ўтилган мавзулар билан боғлаб, замонавий инновацион усуллар воситасида ўқувчилар онгига этказиш учун чуқур тайёргарлик кўради, синф жамоасидаги ўзига хос педагогик ва психологик муҳитни, ҳар бир ўқувчининг шахсий хусусиятларини эътиборга олиб педагогик фаолият кўрсатишга

мажбур. Бундай улкан масъулиятни юқори савияда бажариш учун ўқитувчидан юксак педагогик техник тайёргарликка эга бўлиш талаб этилади.

Ҳозирги замон ўқитувчиси педагогик маҳорат тизимида педагогик техниканинг ролини беқиёс деб билади. Чунки у ўқитувчига ўз гавдасини тута билиши (мимика, пантомимика), ҳис-туйғуларини (эмоциясини) бошқара олиши, иштиёқ, қобилиятлар, нутқ техникасини эгаллаши ва уларни ўқув фаолиятида, ўқишдан ташқари таълим ва тарбиявий фаолиятлар жараёнида қўллаш йўлларини тушунтиради.

Демак, педагогик техника ўқитувчи касбий фаолиятида шундай касбий ва шахсий малакалар йиғиндисики, у ўқитувчининг педагогик фаолиятига таъсир кўрсатиши, таълим-тарбия жараёнини ташкил қилиш ва бошқариш ишларида асосий йўл кўрсатувчи бўлиб хизмат қилади.

Педагогик техниканинг намоён бўлиш хусусиятлари

Ўқитувчининг ташқи кўриниши педагогик техникасини намоён этувчи муҳим хусусиятларидан биридир. Ҳар қандай инсоннинг ташқи кўриниши атрофдагиларга эстетик маъно ва завқ касб этиб, доимий эътиборда бўлишини унутмаслик керак. Ўқитувчининг ташқи кўринишини асосан намоёниш этувчи муҳим хусусиятлари унинг чехрасидаги меҳрибонлик, жиддийлик, юришида босиқлик, табиийликдир. Ўқитувчи синфга кириши билан сўзсиз ўқувчилар эътиборида бўлади, улар билан мулоқотга киришади.

Синф сахнасида бажарилаётган унинг хоҳ ижобий, хоҳ салбий хатти-ҳаракатлари ўқувчиларга таъсир ўтказа бошлайди. Айниқса, ёш ўқитувчилар илк бор дарсга киришларидан олдин ҳис-ҳаяжонини, кўркувини энгишлари, ўзларини эркин тутишлари, биринчи дарс пайтида содир бўлиши мумкин бўлган ҳар қандай муваффақиятсизликдан ўзларини йўқотмасликлари лозим.

Ўқитувчининг ташқи кўринишида, педагогик техникаси тизимидаги мимик, пантомимик ҳолатлар муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчининг хатти-ҳаракатини бевосита намоёниш этувчи мимик ва пантомимик ифодаси,

Ўқитувчининг имо-ишорасида, маъноли қарашларида, рағбатлантирувчи ёки истехзоли табассумида намоён бўлади ва улар ўқитувчи-тарбиячининг педагогик таъсир кўрсатишида, машғулотларни самарали ва мазмунли ўтишида пухта замин тайёрлаб беради.

Пантомимика – бу гавда, қўл ва оёқларнинг ҳаракатидир. У асосий фиркни ажратиб кўрсатишга имкон беради. Ўқитувчи ўз гавдаси, қўли, оёқ ҳаракатларининг ҳолати орқали ҳар қандай педагогик маълумотларнинг образини “чиза” олса, ўқувчилар бундан завқланадилар, улар ички ҳис-туйғулари, ташқи ҳиссиётлари билан қўшилиб бутун онгини ўқув материаллари мазмунини ўзлаштиришга қаратадилар. Пантомимика гавдани рост тутиб юра билиш, қўл ва оёқ ҳаракатларининг бир-бирига мослиги, фикрларини аниқ ва тўлиқ баён қилиб қўлини, бошини турли ҳаракатларда ифодалаш ўқитувчининг ўз билимига, кучига ишончини билдиради. Шунинг учун ўқитувчининг ўқувчилар олдида ўзини тута билиш ҳолатини тарбиялаши лозим (оёқлари 12-15 см. кенгликда, бир оёқ сал олдинга сурилган ҳолда туриш). Ўқитувчининг юриши, қўл ва оёқ орқали имо-ишоралари ортикча ҳаракатлардан ҳоли бўлиши керак. Масалан: аудиторияда орқага олдинга тез-тез юриш, қўллари билан турли имо-ишоралар қилиш, бошини ҳар томонга ташлаш ва ҳоказо. Бундай ҳолатлар дарс давомида ўқувчиларнинг эътиборини бўлиб, ғашини келтиради ва ўрганилаётган фанга, ўқитувчига нисбатан хурмацизлик кайфиятини уйғотади.

Ўқитувчининг пантомимик ҳаракатлари тизимида ўз ҳиссий ҳолатини бошқара олиши муҳим аҳамиятга эга. Ўқитувчи ўқувчилар билан мулоқот жараёнида қизгин кузатув остида бўлади. Унинг кайфиятидаги ўзгаришлар пантомимик ҳаракатларида намоён бўлади. Шу туфайли ўқувчиларга таълим-тарбиявий таъсир кўрсатиш жараёнида (дарсда, дарсдан ташқари машғулотлар пайтида, тарбиявий ишлар жараёнида) ўз ҳиссиётини бошқара олиши, жиддий бўлиши, умидбахшлик, хайрихоҳлик кайфиятида бўла олиш қобилиятларига эга бўлиши зарур. Пантомимик ҳаракатлар тизими ўқитувчига бирданига пайдо

бўладиган кўникма эмас. Бунинг учун ўқитувчи ўз устида тинимсиз ишлаши, илк педагогик фаолияти даврида камчиликларини тезда топиб бартараф эта олиши даркор. Чунки, йиллар давомида ўқитувчи ўзининг ҳар бир ҳаракатига мослашиб уни одат қилиб олиши мумкин. Мукамал пантомимик малакаларга эга бўлган ўқитувчи ўз-ўзини назорат қила олади, кўп йиллик фаолияти давомида соғлом асаб тизимини ўзида тарбиялаб асабийлашишдан, ҳиссий ва ақлий зўриқишлардан ўзини сақлай олади.

Гавда тутуш эстетикаси олдинга-орқага тебраниш, оғирликни бир оёқдан иккинчи оёққа ўтказиб туриш, стул суянчиғига таяниб туриш, бошни қашлаш, бурунни артиш, кулоқ кавлаш каби зарарли одатларга йўл қўймайди. Ўқитувчи гавдасининг ҳаракати чегарали ва босиқ бўлиши, ортиқча силкиниш ва кескин ҳаракатлардан ҳоли бўлиши шарт.

Мимика - юз мускуллари орқали ўз сезгиси, фикри, кайфиятини ифодалашдир. Ўқитувчининг юз ифодаси ва қарashi баъзан ўқувчиларга сўздан ҳам қаттиқроқ таъсир кўрсатади. Мимика ахборотнинг хусусий аҳамиятини оширади, уни пухтароқ ўзлаштирилишини таъминлайди. Ўқувчилар ўқитувчи кайфияти ва муносабатини унинг юзидан уқиб оладилар. Шунинг учун ҳам ўқитувчининг юзи унинг сезгирлигини ифодалаши билан бирга уларни яшириб туриши ҳам лозим. Оила ташвишлари, ташқаридаги келишмовчиликларни ўқитувчи ўзининг юз ифодасида билдирмаслиги керак. Юз ифодаси ва ҳаракатлар фақат дарс мақсадига, ўқув-тарбиявий ишни яхшилашга йўналтирилиши лозим. Юз ифодасида кўзлар муҳим ўрин тутаяди. Жозибасиз кўзлар маъносиз қалбни акс эттиради. Ўқитувчи юз мускуллари ва кўзларини тез-тез ҳаракатлантириш билан бирга уларни бирдай қотиб қолишидан эҳтиёт бўлиши лозим. Ўқитувчи нигоҳи ўқувчиларга қаратилган бўлиши, бевосита кўриш контактини вужудга келтириши зарур, барча ўқувчиларни диққат марказида ушлаб туришга интилиши лозим.

Мимик ҳаракатлар, ифодалар маълумотларнинг ҳиссий аҳамиятини кучайтириб, уларни чуқур ўзлаштириш имкониятини беради. Ўқувчилар ўқи-

тувчининг муомаласи ва хатти-ҳаракатига қараб кайфиятини, муносабатини тезда «уқиб» оладилар. Шунинг учун оиладаги баъзи нохушликлар, ҳиссиётга берилиш, ғам ва ташвишнинг ўқитувчи чехрасида ва мимик белгиларида ифодаланиши мумкин эмас. Чунки ушбу нохушликлар ўқитувчининг педагогик фаолиятига дарс машғулотларини мукамал бажаришида ўзининг салбий таъсирини кўрсатади. Ўқитувчининг чехрасида, мимик белгиларида фақат дарс машғулотларига хос бўлган, ўқувчиларга таълим ва тарбиявий топшириқларни ечишга ёрдам бера оладиган кўринишларни ифодалаш лозим.

Ўқитувчининг чехрасидаги ифода, нутки, ўқувчилар билан ўзаро муносабати унинг индивидуал характериға мос бўлиши керак. Ўқитувчи чехра кўринишидаги мимик ифода, таълим-тарбия қонуниятларига мос ишонч, маъқуллаш, таъқиқлаш, норозилик, қувонч, фахрланиш, қизиқувчанлик, бефарқлик, иккиланиш каби хусусиятларни ифодалаши мумкин. Бунда овоздаги турли ўзгаришлар, нутқнинг тушунарли баён этилиши муҳим аҳамиятга эга. Мимик ифоданинг асосий белгиларини намоёиш этишда қош, кўз, чехра кўриниши иштирок этади.

Инсон ҳис туйғулари унинг юзида – юз мушакларини қисқариши ва бўшашиши натижасида – намоён бўлади. Юз мушаклари ҳолатини бошқариш унчалик қийин бўлмаганлиги учун одамлар ҳақиқий ҳисларини яширишга ҳам уринадилар.

Юз мушаклари ҳаракатлари симметриклиги ушбу инсоннинг самимийлигидан далолат беради. Инсон сўзларида қанчалик ёлғонни кўп қўшса, симметрия шунчалик бузилади.

Ҳақиқатни билдирувчи мимика жуда тез, сездирмасдан намоён бўлиши мумкин ва уни тўғри талқин қилиш учун тажриба ёки ҳаттоки махсус тренировка керак. Яна бир хусусият: ижобий ҳиссиётлар салбийга қараганда осонроқ англанади.

Айниқса, инсон лаблари ҳиссий ифодалилиги билан ажралиб туради (масалан, лабларни тишлаш – ҳаяжонни, бир томонга қийшайган лаблар ишонқирамаслик ёки истехзони англатиши мумкин)

Табассум одатда дўстона муносабат ёки қўллаб қувватлашга бўлган эҳтиёжни билдиради. Эркак киши учун табассум у ҳар қандай вазиятда ҳам ўзини тута олишини намойиш қилиши бўлса, аёл табассуми кўпроқ ҳақиқий кайфиятини билдиради.

Табассум турли ҳиссиётларни англатганлиги учун уларнинг баъзи турларини ҳисобга олиш мақсадга мувофиқ:

- 1) ортикча кўп жилмайиш – қўллаб қувватланишга эҳтиёж;
- 2) қийшиқ кулиш – назорат қилинаётган асабийлик;
- 3) кўтарилган қошлар ва табассум - бўйсунушга тайёрлик;
- 4) пастга туширилган қошлар ва табассум – ўзини катта олиш;
- 5) табассум билан бир пайтда пастки қовоқларнинг кўтарилмаслиги – самимияцизлик;
- 6) табассум билан бир пайтда кўзларнинг олайиши – кўрқитиш.

Турли ҳислар кечираётганда юз мимикасини билиш фақатгина бошқаларни тушунишдагина эмас, балки ўз имитация маҳоратини ўстириш учун ҳам зарурдир.

Одамнинг ички кечинмалари ҳақида энг тўғри маълумотни кўзлар намоён қилади:

- 1) кўзнинг одатий ифодасидаги ўзгариш;
- 2) кўзларнинг беихтиёр ҳаракатлари – ҳаяжон, орият, ёлғон, кўркув, асабийлашув;
- 3) ёниб турган нигоҳ – қизишиш;
- 4) қотиб қолган нигоҳ – ўйга чўкканлик ёки ҳолсизлик;
- 5) қорачиғларнинг каттариши қизиқиш ва қабул қилинаётган ахборотдан, атрофдагилардан, таомдан ва бошқа шунга ўхшаш омиллардан

қониқиш ҳис этаётганлиги ёки қаттиқ оғриқ: маълум дори-дармон ёки наркотик қабул қилганлиги;

б) қорачиқларнинг кичрайиши – ғазабланиш ёки маълум турдаги наркотикларни қабул қилганлиги ва бошқалар.

Мулоқот давомида кўпроқ эшитаётган одам суҳбатдоши кўзига қараб туради. Мулоқотнинг умумий вақтининг учдан биридан камроқ вақт ичида кўзингизга қараб турган инсоннинг сизга нисбатан самимийлигига шубҳаланинг; бутун диалог давомида тикилиб қараётган инсон ёки сизга нисбатан катта қизиқиш билдирмоқда ёки (агар қорачиғи кичрайган бўлса) унинг сизга нисбатан адовати бор, ёки сизни ўзига тобе қилмоқчи.

Инсоннинг ички ҳолати ҳақида унинг статик ҳолати маълумот бериши мумкин. Шуниси қизиқки, агар маълум бир туришлар (поза) инсон учун одатий бўлиб қолган бўлса бу унинг характеридаги турғун сифатлардан далолат беради. .

Қуйида бир неча позанинг психологик нуқтаи назардан талқинини кўриб чиқамиз:

1) қўллар орқада, бош юқори кўтарилган, ияк олдинга сурилган – ўзига ишонч, ўзини бошқалардан устун қўйиш;

2) тананинг юқори қисми олдга интилган, қўллар белда – дадиллик, ўзига ишонч ва фаол ҳаракатларга тайёрлиги, тажовузкорлик, ўз фикрини охиригача ҳимоя қилишликка тайёрлик;

3) қўллар билан стол ёки стулга таяниш – суҳбатдоши билан тўла контакт йўқлиги;

4) қўллар тирсаклар очилган ҳолда бош орқасида қовушган – ўзини бошқалардан устунлигини ҳис этиш;

5) бош бармоқларини белбоғ ёки чўнтакларга солиб туриш – тажовуз, ўзига ишонганликни ифодалайди;

6) бош бармоқни чўнтаклардан чиқарган ҳолда туриш – ўзини катта олишлик;

7) қўл ва оёқлар алмаштирилган ҳолда – суҳбатдошига нисбатан ишонқирамаслик ва ўзини ҳимоялаш;

8) қўл ва оёқлар алмаштирилмаган ҳолда, пиджак тугмалари ечилган – ишониш белгиси;

9) бошнинг четга эгилиши – қизиқиш уйғонганлиги;

10) бошнинг қуйи эгилганлиги – салбий муносабат;

11) бошнинг сал ортга эгилганлиги – тажовуз белгиси;

12) стул четида ўтириш – ҳар қайси моментда туриб кетишга тайёргарлик: чиқиб кетиш учун ёки ҳаракат қилиш учун, ўзига эътиборни қаратиб, суҳбатга қўшилиш учун ёки қизишган инсон ўзини қўлда тутиш учун қилган ҳаракати.

Инсонлар ҳис-туйғуларини аниқлашда фақат беихтиёр қўл ҳаракатларига диққатни қаратиш лозим. Ҳар хил одамларда бир хил қўл ҳаракатлари турли маънога эга бўлиши мумкин, лекин маъноси ўхшаш ҳолатлар ҳам мавжуд:

1) қўлларнинг фаол ҳаракати – кўпинча ижобий эмоциялар, дўстона муносабат ва қизиқишни англатади;

2) ортиқча қўл ҳаракати – ҳаяжон, ўзига ишончсизлик белгиси;

3) кафтлар очик – очиклик ифодаси;

4) қўлларни мушт қилиш – ички қўзғалиш, тажовуз;

5) сўзлаётганда оғизни қўл билан тўсиш – ҳайрон бўлиш / ёлғон сўзлаш / суҳбатдошига маълумотни ишониб етказиш;

6) сўзлаётганда бурунга тегиб туриш – айтаётган сўзларига ишонқирамаслик / ёлғон / янгидан-янги далиллар излаш;

7) қовоғини бармоқ билан ишқаламоқ – ёлғон / ишонқирамаслик; сўзлаётганда юзининг турли қисмларини ишқалаш – ташвиш, уялиш, ўзига ишонмаслик;

8) иягини силалаш – қарор қабул қилиш;

9) қўлларнинг беихтиёр ортиқча ҳаракатланиши (бирор нарсани айлантириш, бураш, кийимининг деталларига тегиш) - огоҳлик, асабийлашганлик, уялиш;

10) кийим ёқасини тортиш – ёлғони ошқор бўлганлигини сезган одам ёки ғазабдан ҳаво етишмаслиги;

11) бирор нарсага таянишга бўлган интилиш – вазиятнинг мураккаблигини ҳис қилиш, ушбу вазиятдан чиқиб кетиш йўлини топа олмаётганлигидан далолат беради.

Педагогик техникани эгаллаш йўллари

Ўқитувчи педагогик фаолиятида педагогик техниканинг кўникма ва малакаларини мукамал такомил-лаштирган ҳолда ўз

маҳоратини ошириш учун қуйидаги жараёнларни билиши лозим:

1. Ўқитувчи ўзлаштириши лозим бўлган педагогик техниканинг муҳим таркибий қисмларидан бири унинг нутқ техникасидир (нутқ темпи, диксияси, товуш оҳангини баланд, ўрта, паст қила олиши ва ҳоказо).

Дарс жараёнида ўқув материалларини идрок қилишда ўқитувчининг нутқи муҳим рол ўйнайди. Олимларнинг фикрича, ўқувчилар томонидан 1/2 фоиз ўқув материални тафаккур орқали идрок қилиш ва ўзлаштириш ўқитувчиларнинг нутқига ва унинг сўзларни тўғри талаффуз қилишига боғлиқ. Ўқувчилар ўқитувчининг нутқини ниҳоятда кузатувчанлик ва қизиқиш билан тинглайдилар. Паст оҳангда гапирадиган ўқитувчининг дарси ўқувчилар учун зерикарли бўлади, ниҳоятда баланд гапириш, оддий суҳбат чоғида овозни баланд қилиб сўзлашиш ўқувчиларни дарсдан бездиради ва чарчатади. Ўқувчиларнинг бундай ўқитувчи таълимидан кўнгиллари совийди. Шунинг учун ўқитувчи саводли гапириши, ўз нутқини чиройли ва тушунарли, таъсирчан қилиб баён қилиши, ўз фикр ва ҳис-туйғуларини сўзда аниқ ифодалаш малакаларига эга бўлиши лозим.

Чиройли, саводли, таъсирчан гапирувчи ўқитувчиларнинг нутқлари ўқувчилар онгига тез таъсир этади, ўқув материалларини осон ўзлаштириб

олишига катта имконият яратади, ўқувчилар бундай ўқитувчиларнинг дарсларини тоқацизлик билан кутадилар. Ўқитувчилар ўз нутклари устида тинимсиз ишлашлари, сўзларнинг чиройли, маъноли, таъсирчан бўлиши учун машқ қилишлари, овоз диапазонларининг кучи, нутқ тембрининг ҳаракатчанлиги ва диксиясини доимо машқ қилиб боришлари лозим.

Овоз диапазони чегараси баланд ёки паст гапириш тони билан белгиланади. Диапазоннинг қисқариши товушнинг паст тонлигига олиб келади. Паст оҳангда сўзлашиш ўқитувчининг идрокини бўшаштиради ва сусайтиради.

Ўқитувчи товуш диапазонини, унинг тембри билан боғлаб ишлаца, гаплари чиройли, майин, жозибали чиқиб, тингловчиларни ўзига жалб этади ва ўқув материаллари мазмуни янада яхши идрок қилинади.

Ўқитувчининг нотиклик техникаси сўзларни аниқ, тўғри, тиник эшитиларли ва тушунарли баён қилишида намоён бўлади. Тўғри ва мукамал овоз диксиясига эга бўлган ўқитувчи сўзларни ифодали баён қилади. Ифодали гапиришда тил, лаб, кичик тилча, пастки жағ иштирок этади. Ўқитувчи ифодали гапириши, сўзларни талаффуз қилиши учун юқоридаги органларни доимо машқ қилдириши лозим. Шундай қилиб, педагогик техникада нутқ малакалари муҳим аҳамият кашф этар экан, ўқитувчи доимо гапириш темпи, ритми, диксияси, овоз кучи, диапазони, ҳаракатчанлиги устида машқ қилиши зарур, ушбу жараён алоҳида бир фаслда кўриб чиқилади.

2. Педагогик техника малакаларини мукамал эгаллаш учун аввало, ўқитувчи ўз фанини, ўқитадиган предметининг бошқа фанлар билан ўзаро алоқадорликда билиши, педагогик ва ахборот технологияларини, педагогика ва психология фанлари асосларини давр тараққиёти даражасида билиши, касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялай оладиган бўлиши зарур. Чунки педагогик техника ўқитувчиларнинг индивидуал шахсий хусусиятларига ҳам боғлиқ. Ҳар бир ўқитувчи ўз тафаккурига, фикрлаш қобилиятига, ўзининг касбий йўналиши, касбий лабораториясига эга бўлиши керак. Бу йўналиш ва лабораторияни ўқитувчиларнинг ўзлари мустақил фикр юритишлари, мустақил билим

олишлари, педагогик маҳоратини ошириб боришлари орқали қўлга киритадилар ва моҳир ўқитувчига хос фазилатларни тарбиялайдилар ҳамда касбий идеал сари ҳаракат қиладилар.

3. Педагогик техника сирларини мукамал билиш ўқитувчининг ташкилий - методик малакаларни эгаллашига ҳам боғлиқ. Бу малакалар зарур билимлар бўйича маърузаларни тинглаш, махсус адабиётларни ўқиш орқали қўлга киритилади. Ташкилий-методик малакалар айтилган йўл-йўриқлар, кўрсатмаларни ўзининг индивидуал касбий тажрибасида синаб, кўникма ҳосил қилса мақсадга мувофиқ бўлади.

Ташкилий-методик малакаларнинг индивидуал хусусиятлари, жамоа ва гуруҳ бўлиб ишлаш, ўқиш, фаолият кўрсатиш асосида қурилгани маъқул. Чунки гуруҳ ёки жамоа бўлиб ўқиш, ишлаш ҳар бир ўқитувчига рефлексив қобилиятлари асосида, ўзини бошқалар кўзи билан кўришни ва баҳо беришни, фаолиятидаги нуқсонларни сеза билишни, муомала ва хулқ-атворнинг янги шакллариини излаб топиш ва синаш имкониятини беради. Бу эса ўз-ўзини билиш, ўз-ўзини тарбиялаш учун асос бўлади ва педагогик вазифаларнинг янги усуллариини текшириб кўриш, назарий масалалариини ҳал қилиш учун тажриба майдониини ташкил қилишга замин яратади. Демак, ташкилий-методик малакаларни эгаллашда гуруҳ, жамоа фаолияти, машғулотлар педагогик техника асослариини эгаллаш имкониятини беради.

4. Педагогик техникани бир маромда эгаллашда, ҳар бир ўқитувчининг ўз индивидуал дастурини ишлаб чиқиши муҳим аҳамият касб этади. Бундай дастурни тузишдан олдин ўқитувчи ўзида педагогик техника малакалариини шаклланганлигининг бошланғич даражасини аниқлаб олиш зарур. Яъни, ўқитувчининг дастлабки ўқув-тарбия ишларидаги натижаларида, нутқ маданиятиниинг тўғри ёки нотўғри қўйилишида, ҳаракатидаги мимик ва пантомимик ҳолатларда рўй берадиган нуқсонлар эътироф этилади. Бунда натижа яхши бўлса, келажакда педагогик техникани эгаллаш анча осон бўлади.

Ушбу фаолият натижасида кўникма ва малакалар янада ривожлантирилади. Индивидуал дастур педагогик техника малакаларининг етишмайдиган жиҳатларини тўлдириш учун хизмат қилади. Бу дастур маълум машқлар ёки машқлар мажмуини ўз ичига олади.

5. Шунинг ҳам унутмаслик лозимки, педагогик техникани намоёништиришда ўқитувчининг умумий маданияти, маънавий ва эстетик дунёқараши муҳим ўрин тутди. Агар ўқитувчининг ташқи кўриниши қашшоқ, сўзларни талаффуз қилиш қобилияти паст, эстетик жиҳатдан оми, бўлар-бўлмас воқеаларга нисбатан ўз ҳиссиётига эрк берадиган бўлса, тарбияланувчиларнинг эътиқодига, ақл-идрокига, билиш ва англаш тафаккурига салбий таъсир кўрсатади. Демак, ўқитувчи ўзидаги ана шу нуқсонларни қайта тарбиялаши лозим.

Таъкидлаш жоизки, педагогик техниканинг кўникма ва малакаларини эгаллаш йўллари тўғрисида билдирилган фикрларга эътибор бермаслик, педагогик фаолият жараёнида уларнинг беқиёс аҳамиятига етарлича баҳо бермаслик, шунингдек, педагогик техника малакаларини танқидий, ҳар бир ўқитувчининг индивидуал хусусиятларини ҳисобга олмай иш юритиш педагогик маҳоратни эгаллашга салбий таъсир кўрсатади ва ўқув-тарбиявий жараёнда ўқитувчиларнинг таълим-тарбиявий фаолиятида нуқсонларнинг кўпайишига олиб келади.

Педагогик техникани эгаллашнинг асосий йўллари ўқитувчининг малака ошириш курсларига иштироки, устоз мураббийлар раҳбарлигидаги машғулотлар (улардан педагогик техника сирларини ўрганиш) ва мустақил (касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялаш) ишлашдир. Педагогик техника кўникма ва малакаларини эгаллаш индивидуал-шахсий салоҳият эканлигини ҳисобга олиб, педагогик техникани эгаллашда ва уни такомиллаштиришда касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялаш, яъни тингловчилик йилларида ўзида тажрибали ўқитувчиларнинг шахсий фазилатларини ва касбий малакаларини шакллантиришга қаратилган фаолият етакчи рол ўйнайди, деб айтиш мумкин.

Касбий идеал сари интилишда бу ҳаракат педагогик техникани эгаллашда муҳим рол ўйнайди.

Ташкилий-методик жиҳатдан педагогик техника машғулотлари индивидуал, гуруҳ ёки кетма-кетликда ўтказилади. Масалан, зарур билимлар маърузаларда ёки тегишли адабиётларни мустақил ўқиш асосида, интеграцион билимларни эгаллаш, портал, компьютер технологиялари ёрдамида эгалланиши мумкин. Автоматлаштиришга доир айрим оддий ҳаракатлар (турли артикуляция, фонцион нафас олиш усуллари, релаксация усуллари ва шу кабилар) ўқитувчи томонидан мунтазам машғулотлар асосида эгалланади. Тегишли кўникмаларни ишлаб чиқиш, индивидуал ишлашни дастлаб ўқитувчининг назорати ва раҳбарлигида, кейин эса мустақил ишлаш талаб қилади.

Педагогик техника малакаларини шакллантиришда ўқитувчининг жамоада фаолият олиб бориши ва машғулотларда ўз-ўзини назорат қилиши алоҳида рол ўйнайди. Педагогик техника машғулотларининг бу шаклини анча батафсилроқ очиб бериш мақсадга мувофиқдир, чунки у ҳозирга қадар ўқитувчилар учун мўлжалланган ўқув ва методик адабиётларда маълум даражада кўрсатиб берилмаган.

Ҳар қандай жамоада, хоҳ ўқитувчилар, хоҳ ўқувчилар жамоаси бўлсин, ўқитувчи улар олдида ўзини бошқа кишилар кўзи билан кўриши, ҳулқ-атвор ва муомаланинг янги шаклларини излаб топиши ва синаб кўриши, ўзининг жамоа билан бирга бажарадиган иши хусусиятларини англаши лозим. Шундагина педагогик фаолиятнинг индивидуал услубларини онгли равишда шакллантириш имконияти пайдо бўлади. Жамоа шахсининг ўз-ўзини билиши ва ўз-ўзини тарбиялаш лабораторияси, педагогик вазифаларни ҳал қилишнинг янги усулларини текшириб кўрадиган, назарий ва амалий масалалар, турли муаммолар муҳокама қилинадиган тажриба майдони бўлиб қолиши мумкин.

Психологлар педагогик техниканинг кенг имкониятларини жамоа бўлиб ўрганишни, ўқитувчилар орасида бундай жамоаларнинг энг қулай миқдорини

10–14 кишидан иборат этиб белгилашни таъкидлаб ўтадилар. Қатнашчиларнинг худди шундай миқдори улардан ҳар бирининг бошқа ўқитувчилар билан бирга фаолият олиб боришда индивидуал психологик муаммоларини жуда тўлиқ равишда аниқлаб ҳал этиш, рефлексив ва эмпатик даражасини жиддий ошириш, касбий педагогик фаҳм-фаросатини ривожлантириш, бошқаларга таъсир этиш воситаларининг кенгайтириш имкониятларини очиб беради.

Шу нарса муҳимки, гуруҳ қатнашчилари, бўлажак ўқитувчилар касбий ҳамкорлик жиҳатидан бирга ишлаш малакаларини эгаллашга фаол интилишлари, ўз-ўзини билиш ва касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялаш бўйича муваффақиятли фаолият олиб боришга психологик жиҳатдан тайёр бўлишлари керак.

Барча ҳолларда ҳам индивидуал, ҳам гуруҳий машғулотлар бошланишидан олдин педагогик техникани эгаллашнинг индивидуал дастури тузиб чиқилиши лозим. Бундай дастурни тузиш учун аввало педагогик техника малакаларини шакллантиришнинг бошланғич даражасини аниқлаб олиш зарур. Бироқ, тажрибаларнинг кўрсатишича, одатда, мазкур босқичда фақат малакалар ҳақидагина эмас, шу билан бирга дастлаб автоматлаштирилган (таълимни бошлаш вақтига келиб) кўникмалар ҳақида ҳам мулоҳазалар олиб бориш мумкин. Масалан, нафас олиш ва овознинг табиий бир ҳолатга қўйилиши, сўзларни тўғри талаффуз қилиш, бундан олдинги тарбиявий методларнинг натижаси бўлган саводли, ифодали нутқ, мимик ва пантомимик ҳаракатлар бўлиши мумкин.

Бундай кўникма ва малакаларнинг мавжудлиги педагогик техника имкониятларини мукамал шакллантиришни анча осонлаштиради. Шунга қарамасдан барча ҳолларда ана шу кўникмаларни тегишли малакалар таркибига киритиш юзасидан муайян фаолият олиб борилиши зарур. Педагогик техника малакаларини шакллантиришнинг бошланғич даражасига қараб уни эгаллашнинг индивидуал дастури етишмайдиган малакаларни шакллантиришга

қаратилган айрим машқларни ёки уларнинг тўлиқ мажмуасини ишлаб чиқиш лозим.

Педагог ва психолог олимлар томонидан олиб борилган тадқиқотларнинг кўрсатишича, ўз фаолиятини эндигина бошлаётган ўқитувчилар дуч келадиган қийинчиликларнинг асосий сабаби айнан педагогик техникага оид маълумотларни билмаслиги оқибатида содир бўлмоқда. Педагогик техника тўғрисида юқорида айтиб ўтилган фикр ва мулоҳазаларга эътибор қилмаслик, педагогик фаолиятда назарий ва амалий тажрибаларнинг йўқлиги, ўз фаолиятига танқидий назар билан баҳо беролмаслик оқибатида ҳамда ўқитувчида индивидуал педагогик техникани ривожлантириш, таҳлил қилиш ва уни такомиллаштириш юзасидан аниқ мақсадга қаратилган педагогик фаолиятнинг йўқлиги мазкур қийинчиликларнинг асосий сабабларидан бири эканлигини унутмаслик керак.

Когнитив тилишуносликда тадқиқотлари турли мунозара ва бахсларга сабаб бўлаётган машҳур назарийчи Жан Пиаже ҳисобланади. Скинер ўқувчини ўқитувчи устида ишлаши керак бўлган, эътироз билдирмайдиган буюмга ўхшатган. Ундан фарқли равишда Пиаженинг таълим назарияси инсонга ёшлигидан фаол, мустақил фикр юритадиган, билимни олишдан кўра орттирадиган шахс сифатига қараган. Биз атрофимиздаги жисмоний ва ижтимоий муҳитлар билан боғлиқмиз, ва улар томонидан бошқариладиган баъзи муҳим алоқаларимиз бор; бироқ, бу фундаментал интерактив жараён. У ўз ичига олган жиҳатларни Пиаже “мослашиши” деб таърифлаган.

Пиаже ҳамма таълим олувчилар ривожланиши давомида бошидан кечирадиган учта босқични белгилайди. Булар:

- *Сенсор-моторик давр (туғилганидан тахминан 18 ойгача);*
- *Маълум фаолиятли давр (тахминан 18 ойдан 11 ёшгача);*
- *Расмий фаолиятли давр (тахминан 11 ёшдан бошлаб).*

Учта кенгқамровли босқич ёки ривожланиши даври орасидаги фарқ қуйида келтирилган (кўпроқ маълумот Дональдсон, 1978, 138-140-бб.):

- “Сенсор-моторик” даврда таълим олувчилар бошлангич, “ўзлари ва қолган дунё орасидаги фарқни англашга қодир бўлмаган” (Дональдсон, 1978, 134-б.) ўта эгоцентрик вазиятдан уларга ва улар фаолиятига боғлиқ бўлмаган объектлар дунёсига шўнғийди. Ривожланишининг ушбу босқичида дунёни англаш болада кўриш ва сезиш орқали амалга ошади ва бу жараён ҳатто бола жисмлар кўзга кўринмаганида ҳам мавжудлигини тушунганида ҳам жуда чегараланган тарзда кечади.

- “Маълум фаолият” даври ҳам Пиаже томонидан бўлинади (18 ойдан 7 ёшгача ва 7 ёшдан 11 ёшгача). Бу даврда таълим олувчилар кўзга кўринадиган алоқа бўлмаган тақдирда ҳам жисм ва ҳодисалар ўртасидаги боғлиқликни ўрганади. Бу ўйлаш ва фикрлаш қобилиятини чархлайди, буюм ҳолатидаги ўзгаришларни яхшироқ тушунишига қодир қилади. Таълим олувчиларда нарсани тушунишига ва тушунтиришига катта қизиқиш уйғонади, улар ҳисоб-китоб қила олади, ҳамда қийёслаш ва қарама-қаршиликни сеза олиш орқали жисм ва ҳодисалар орқали ҳулоса чиқаришни ўрганади.

- “Расмий фаолият” даврида таълим олувчилар қарашларини “жисм” ва “ҳодисалар” эмас, балки “ғоялар” атрофида шакллантиради. Айтиш мумкинки, бу даврда улар гипотезани илгари суриш тамойилини амалга оширади ва ҳулосага келиш учун фикр юритиш қобилиятига эга бўлади.

Пиаже назарияси дунёнинг кўпгина мамлакатларида кенг тарқалган. Пиаже назариясидаги мураккабликлар:

Пиаже назарияси ва кундалик таълим амалиётининг катта қисми ўртасидаги мувофиқлик бўлишига қарамасдан, Пиажени қораловчилар ҳам топилган. Унинг болага “фаол тушунча ҳосил қилувчи” деган ибораси айниқса танқидга учраган. “Олдиндан берилган” ёки биологик белгиланган босқичлари ҳам баъзиларда норозилик тугдирган. Бунга турли сабаблар туртки бўлган, уларнинг асосийлари қуйидагилар:

- тадқиқотлар ривожланиш ва шаклланишининг универсал назарияларига асослангани сабаб, у ўқитиш ва ўргатишининг алоҳида олинган ва тасодифий

унсурларини инобатга олишни мураккаблаштиради. Масалан, маъқулланган ўргатиш услуби деб кўриб чиқилган назарияда маданий фарқлар ёки яқка тартибда ривожланишига, билим олишига тўсқинлик қиладиган ё қилмайдиган ижтимоий-иқтисодий ва маданий омиллар бўлиши мумкин. Бу каби ҳолатлар “нормал ўсишдан” чекинаётган ўқувчиларни ўқишдан четлатишни мақсад қилиб қўйган ўқитувчиларга асқотади. Балки бунда ўқитиш услуби ёки ўқув режа мазмунини шубҳа остига қўйиш мақсадга мувофиқдир.

- назариянинг каттароқ қисми ташкиллаштирилган, синов вазиятлари асосида қилинган тадқиқотларга таянади. Улар эса ҳар доим ҳам ҳаётда ўз аксини топавермайди.

- Пиаже педагогика тушунчасига нисбатан камроқ гап очади. У ўқитувчининг асосий мақсади ўқувчи билим даражасини аниқлаш ва ундан кейин уни керакли ўқув материаллари билан таъминлаш деб таъкидлайди¹.

?	НАЗОРАТ УЧУН САВОЛ ВА ТОПШИРИҚЛАР

1. Педагогик техника деганда нимани тушунасиш?
2. Педагогик техниканинг қандай тамойиллари мавжуд?
3. Педагогик техниканинг таркибий қисмларига нималар киради? Нима учун улар икки гуруҳга бўлинади?
4. Педагогик техниканинг усул ва воситалари ҳақида нималарни биласиз?
5. Ёш ўқитувчилар фаолиятида йўл қўядиган педагогик техникага доир хатоларни таҳлил этинг.
6. Мимика ва пантомимиканинг ўқитувчининг педагогик маҳоратида тутган ўрни қандай?
7. Ўқитувчининг пантомимик ҳаракатлари тизимида қандай психологик ҳолатлар ўз аксини топади?

¹ Alex Moore. Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum and Culture. – Routledge, USA, 2012. – P.10-12.

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик махорат. – Т.: Чўлпон, 2005.
2. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: Учебное пособие для вузов / И. Ф. Исаев. – М.: Академия, 2002.
3. Alex Moore. Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum and Culture. – Routledge, USA, 2012.
4. Halasz G. Attracting, developing and retaining effective teachers. – Country note: Germany. – OECD, 2004.

4-МАВЗУ: НУТҚ ТЕХНИКАСИ АСОСЛАРИ: НАФАС ОЛИШ, ТОВУШ, ДИКЦИЯ ВА РИТМ.

РЕЖА:

1. Нутқ педагог учун касбий зарурат сифатида.
2. Нутқ техникаси ва унинг ўзига хосликлари.
3. Нутқ қобилиятини ўстириш воситалари.

Keywords and concepts:

Speech, technology speech, organs speech, functions speech, form speech, culture speech.

Нутқ педагог учун касбий зарурат сифатида

Нутқ – тилдаги мавжуд ифода воситаларидан фойдаланган ҳолда реалликка айланган фикр бўлиб икки хил

кўринишда намоён бўлади: 1) ички нутқ; 2) ташқи нутқ.

Ўқитувчи онгида ҳосил бўладиган, ҳали амалга ошмаган тил элементларидан ташкил топган, кишининг оғиз очмасдан фикрлаши, мулоҳаза юритиши, ўйлаши ички нутқдир.

Ўқитувчи мулоҳазаси ва фикрининг тил воситасида нутқ органларига таъсири ва ҳаракати билан реал товушлар сифатида юзага келадиган нутқ – ташқи нутқ бўлиб, у ижтимоий ҳодисадир.

Ўқитувчининг нутқий фаолияти: сўзлаш, мутолаа қилиш ва эшитишдан иборат. Нутқ ҳодисаси монолог, диалог, полилог, декламация ҳамда айрим матн ва китоб шаклида бўлиши мумкин. Нутқ махсус белгиланган тартибда ўзининг ҳажми билан нотикқа ҳавола этилади.

Педагогик-психологик адабиётлар таҳлили асосида нутқнинг қуйидаги ўзига хосликларини ажратиш кўрсатиш мумкин:

1. Функциялари: мулоқот, шахсга таъсир кўрсатиш, таълим ва тарбия воситаси.

2. Шакллари: ташқи нутқ (оғзаки): монолог, диалог, полилог; ёзма: доклад, реферат, аннотация ва бошқалар; ички нутқ.

3. Нутқ техникаси: педагог овозининг касбий сифати: тембр, интонация, дикция, темпоритм (бир минуда 120 та сўз).

4. Нутқий фаолият турлари: ўқиш, ёзиш, гапириш.

5. Нутқ услублари: илмий, расмий, сўзлашув, бадиий, оммабоп.

6. Нутққа қўйиладиган талаблар: талаффузнинг аниқлиги, ифодавийлик, эмоционаллик, дикциянинг тушунарлиги, товушларнинг аниқ талаффуз қилиниши, образлилик, нутқ маданияти, сўздан фойдаланиш қоидаларига риоя қилиш, темпоритмга амал қилиш.

7. Нутқни эгаллашда йўл қўйиладиган камчиликлар: монотонлик, темпоритмнинг ошиб кетиши, нотўғри дикция, сўзларни ноўрин қўллаш, тил қоидаларини бузиш.

Нутқ техникаси ва унинг ўзига хосликлари

Педагогик техниканинг таркибий қисмларидан бири ўқитувчининг нутқ малакаларини, яъни саводли гапириш, ўз нутқини чиройли ва тушунарли, таъсирчан қилиб баён этиш, ўз фикр ва ҳис-туйғуларини сўзда аниқ ифодалаш малакаларини эгаллашдан иборат.

Ўқитувчининг нутқ маданиятига эга бўлиши, тўғри нафас олишни ишлаб чиқиши энг катта – энг асосий қийматдир. Оғзаки нутқ маҳоратини юксалтириш, нафақат ҳикоя ва тушунтириш, балки урғу берилган сўз ҳам педагогик таъсир усулларидан яхшироқ фойдаланишга имкон яратади.

Педагог ўзининг овози ва кўринишини бошқаришни билиши, ташқи қиёфани, мимикани ушлаб туришни билиши зарур.

Мен фақат “буёққа кел” сўзини 15-20 хилда гапира олганимдан, юз, ташқи қиёфа ва овозни 20 хил кўринишда бера олганимдан сўнггина ҳақиқий маҳорат эгасига айландим, - деган А.С. Макаренко.

Ўқитувчининг такомиллашган нутққа эга бўлиши – ўқув материалларининг ўқувчилар томонидан пухта ўзлаштирилишини таъминлаш

гаровидир. Ўқувчилар ўқитувчи нутқига алоҳида эътибор берадилар. Бирор ҳарф ёки товуш нотўғри айтилиши кулгига сабабчи бўлади. Бир хил оҳангдаги нутқ ўқувчиларни тез чарчатади.

Айрим мутахассислар товуш ва унинг тембри туғма хусусият, дейдилар, лекин ҳозирги экспериментал физиология товуш сифатининг ўзгариши мумкинлигини тасдиқлайди. Нутқнинг ифодали, соф бўлиши устида ишлаш фикрларнинг раво бўлишига таъсир қилади. Нутқ имо-ишора, мимика, ҳаракат билан бирга содир бўлади, узлуксиз ўзини тута билиш таъсирчан воситаларини танлашга муваффақиятли равишда тузатиш киритиб бориш имконини беради.

Бугунги кунда нутқ техникаси бўйича бир неча машқ комплекслари ишлаб чиқилган. Улар, асосан театр педагогикаси тажрибасига асосланган бўлиб, сўзлашиш пайтида нафас олиш, товуш ҳосил қилиш ва уни маъноли ифодалаш малакаларини такомиллаштиради, бу эса ўқитувчига ўз сўзи мазмунини ўқувчиларга янади тўлақонли қилиб етказишга имкон беради.

Нафас олиш организмга ҳаёт бағишловчи физиологик функцияни бажаради. Шу билан бирга у нутқ энергия базаси бўлиб ҳам ҳисобланади. Нутқ сўзлаётганда нафас олиш – фонацион нафас олиш дейилади (ренго-товуш). Кундалик ҳаётдаги нутқ асосан диалог шаклида бўлади. Шунинг учун ҳам нафас олиш ортикча қийинчилик туғдирмайди. Дарс давомида ўқитувчи жуда кўп гапирди, янги мавзунини тушунтиради, маъруза ўқийди. Нутқ сўзлашда қайси мушакларнинг иштирок этишига қараб нафас олиш 4 турга бўлинади.

Юқори нафас – елкаларнинг кўтарилиб тушиши ва кўкрак қафасининг юқори қисми иштирокида ҳосил қилинади. Бу бўш юзаки нафас бўлиб, унда ўпканинг фақат юқори қисми иштирок этади.

Кўкрак нафас - қовурғалар ўртасидаги мушаклар ёрдамида ҳосил бўлади. Бунда кўпроқ нафаснинг кўндаланг ҳажми ўзгаради. Диафрагма иштирокидаги нафас - кўкрак нафаснинг бўйлама ҳажмини ошиши ҳисобига вужудга келади. Диафрагма - қовурғали нафас, диафрагманинг қисқариши қовурғалар оралиғидаги нафас мушаклари иштирокида вужудга келади.

Товуш – чиқарилаётган ҳаво ҳиққилдоқдан ўтиши пайтида овоз пардаларининг тебраниши натижасида вужудга келади. Товуш ўзининг кўйидаги хусусиятлари билан характерланади:

Товуш кучи - товуш аппарати органларининг фаол ишлашига боғлиқ. Чиқарилаётган ҳаво оқимининг товуш тарқалишига бўлган босими қанча катта бўлса, товуш ҳам шунча кучли бўлади.

Аммо, оддий нафас олгандаги ҳаво нутқ учун камлик қилади. Нутқ сўзлаётганда нафас чиқариш, нафас олишга қараганда анча чўзиқроқ давом этади. Овоз нафас чиқарганда юзага келади. Диафрагмани, қорин мускулларини ва қовурғалараро мускулларни мустаҳкам қилувчи махсус машқлар мавжуд. Буларга етган жойда бурун орқали чуқур нафас олиш киради. Сиз ўпканинг кичик бўлакчалари нафасга тўлиб келаётганини, қорин мускулларининг таранглашаётганини ва пастки қовурғаларнинг кенгаяётганлигини сезасиз. Худди шундай машқни тик турган ҳолда бажаришга уриниб кўриш керак. Аммо, иложи бориша ҳаво ўпканинг пастки қисмида бўлиши зарур.

Овоз – томоқдан (ўпкадан) келаётган ҳавонинг овоз пайлари орқали ўтишида ҳосил бўлади ва оғиз бўшлиғи ёрдамида кучаяди. Овоз махсус машқ қилиниб турилмаса, баъзан йўқолиб кетади.

Овоз аппарати уч қисмдан иборат:

1. Генератор – овоз генерацияси овоз пайларида ҳосил бўлади, бунда оғиз бўшлиғининг роли кам. Овоз пайлари шовқин ва тонларни фарқлайди.

2. Резонатор тизими – бунда томоқ, ҳалқум, бурун бўшлиғи, оғиз бўшлиғи қатнашади ва улар овознинг кучини (статикасини) ва динамикасини таъминлайди.

3. Энергетика тизими - ўпкадан келаётган кучли нафаснинг миқдори ва тезлигини таъминлайди.

Педагогнинг нутқи учун авваламбор товушнинг кучи зарур. Бу ўпкадан келаётган нафаснинг кучига ва тезлигига боғлиқ.

Товушнинг юқорилиги – бу товушни узоққа етказа олиш ва юқорипастлигини бошқара олишдир.

Товушнинг ҳаракатчанлиги ва ўзгарувчанлигини товушнинг мазмунига, шароитига, тингловчиларнинг кайфиятига қараб осон ўзгартира олиш мумкин. Ҳаракатчанлиги эса паст, ўрта, юқори типларга бўлинади.

Товуш парвози – товушнинг узоқ масофага узатилиши ва қаттиқлигини созлаб олиш.

Товуш ихчамлиги ва ҳаракатчанлиги уни мазмунга тингловчи мослаб ўзгартира олиш имкониятини билдиради.

Диапазон – товуш ҳажми бўлиб, унинг чегараси энг юқори ва куйи оҳанг билан белгиланади. Диапазон қисқариши нутқнинг бир оҳангли бўлиб қолишига сабаб бўлади. Бир оҳангда гапириш ахборотни идрок қилишни сусайтиради, уйқуни келтиради.

Тембр – товуш рангдорлиги, ёрқинлиги ҳамда унинг ёқимлилиги ва алоҳидалигидир.

Дикция – аниқ талаффуз қилиш. Талаффузнинг аниқлиги ўқитувчи нутқининг ўқувчилар томонидан тўғри тушунилишини таъминлайди.

Ритм – бу айрим сўз ва бўғинларнинг айтилиши муддати ва тўхташ, нутқ ва ифодаларнинг навбат билан ўз ўрнида ишлатилишини билдиради. Ритм нутқнинг энг асосий қисмидир, чунки, нутқ оҳанги ва тўхташлар ҳам тингловчиларга беихтиёр ўзгача ҳиссий таъсир кўрсатади. Сўзлаётганда образга кириш, овозни керакли жойда пастлатиш, оҳиста гапириш ўқитувчи маҳоратига боғлиқ.

Онгли равишда овозни машқ қилдириш узоқ, мунтазам ва индивидуал давом этади. Кўп олимлар олиб борган тадқиқотлари шуни кўрсатадики, паст овоз ўқувчилар томонидан яхши идрок этилади. Паст овоз уларга юқори овозга нисбатан ёқади. Юқори овоз ўқувчиларни ҳам, ўқитувчининг

ўзини ҳам тез чарчатиб қўяди. Ўқитувчи касб касалликларининг 40,2 фоизини овоз касалликлари ташкил этади. Овоз касаллигининг сабаблари: а) юқори овозда гапириш; б) овоз аппаратларидан тўғри фойдаланмаслик; в) овоз гигиенасига амал қилмаслик; г) овоз аппаратининг туғма камчиликларидир. Турли хил овоз касалликларининг олдини олиш мақсадида ишдан сўнг педагог 2-3 соат давомида кам ва секин гапириши керак. 3-4 соат дарс беришдан сўнг бир соат овоз аппаратларига дам бериш керак.

Ўқитувчилар асабийлашмаслиги, айниқса, овқат ейиш кун тартибига риоя қилишлари керак. Масалан: аччиқ, иссиқ, совуқ, спиртли ичимликлар ичиш, чекиш овоз пайдо бўлиш аъзоларининг қизаришига, яллиғланишига сабаб бўлиши мумкин.

Томоқни қуриб қолишдан сақлаш учун мутахассислар сода ва ёд эритмаси билан ҳалқумни чайқаб туришни тавсия этадилар. Қуйидаги маслаҳатлар ҳам ўқитувчиларга фойдали:

1) бир хил тонда гапириш овоз мускулларини чарчатиб қўяди. Агар ҳар хил, ифодали белгилар билан гапирилса, овоз аппаратлари соғлом бўлади;

2) бўр-мелнинг майда чанглари овоз пайлари учун жуда ҳам зарарли, доимо доскани ҳўл латта билан артиш керак;

3) дарс бергандан сўнг, агар ҳаво совуқ бўлса, тез юрмаслик керак. Чунки, совуқ ҳаво ҳалқумни яллиғлантиради.

Ўқувчиларнинг ўқитувчи нутқини яхши идрок этишлари учун ўқитувчи товуш, сўзларни аниқ ва ифодали талаффуз қилиши керак. Товуш, бўғин ва сўзларни тўғри талаффуз қилишда овоз аппарати: лаблар, тил, тиш, жағлар, танглай, кичик тил, ҳалқум, овоз пайлари қатнашади. Нутқдаги органик камчиликларни жарроҳлик ва логопедик услублар билан бартараф этиш мумкин.

Ноорганик камчиликлар эса: тўнғиллаб гапириш, соқовланиш, дудукланиш, баъзи бир товушларни талаффуз эта олмаслик, бурунда гапириш, тез гапириш, чала гапириш.

Буларни бартараф этиш учун нутқ органлари ҳаракатини артикуляция гимнастикаси орқали машқ қилдириш тавсия этилади. Бу икки йўл билан амалга оширилади: а) нутқ аппаратларини машқ қилдириш, б) ҳар бир унли ва ундош товушларнинг тўғри артикуляциясини машқ қилиш.

Нутқнинг тезлиги, алоҳида бўғинларнинг ва сўзларнинг жаранглаши, шунингдек, нутқ ритмидаги паузаларга риоя қилиш нутқнинг ритмини ташкил этади. К.С.Станиславскийнинг таъкидлашича, интонация ва паузанинг ўзи, сўздан ҳам ортиқроқ эшитувчига ҳиссий таъсир этар экан. Нутқ тезлиги ўқитувчининг индивидуал хусусиятларига, нутқ мазмунига ва мулоқот вазиятига қараб ўзгаради.

Педагогик техникани эгаллашнинг асосий йўллари: ўқитувчи раҳбарлигидаги машғулотлар (педагогик техникани ўрганиш) ва мустақил ишлаш (касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялаш)дир.

Педагог малакаларининг индивидуал-шахсий тусда эканлигини ҳисобга олиб, педагогик техникани эгаллашда ва уни такомиллаштиришда касбий жиҳатдан ўз-ўзини тарбиялаш, яъни тингловчининг ўзида моҳир ўқитувчига хос шахсий фазилатларни ва касбий малакаларни шакллантиришга қаратилган фаолият етакчи рол ўйнайди, деб айтиш мумкин.

Ташкилий-методик жиҳатдан педагогик техника машғулотлари индивидуал, гуруҳ билан ёки кетма-кетликда ўтказилиши мумкин. Масалан, зарур билимлар маърузаларда ёки тегишли адабиётни мустақил ўқишда эгалланиши мумкин.

Автоматлаштиришга доир айрим оддий ҳаракатлар (тўғри артикуляция, фонацион нафас олиш усуллари, релаксация усуллари ва шу кабилар) кетма-кет кўрсатилиш мумкин.

Педагогик техника малакаларини шакилантиришнинг бошланғич даражасига қараб уни эгаллашнинг индивидуал дастури етишмайдиган малакаларни шакллантиришга қаратилган айрим машқларни ёки машқларнинг тўлиқ мажмуини ўз ичига олади.

Касбий тайёргарлик жараёнида педагогик техникани эгаллаш ўқитувчига ўзининг касб йўналишининг бошланишидаёқ кўпгина хатоликларнинг олдини олишида, ўқувчиларга таълим-тарбия беришнинг юксак самарадорлигига эришишида ёрдам беради.

Бир неча йил аввал Роберт Хул таълим жараёнларидан кўра “билим эгаллаш” тушунчасига қаратилган ташқи ўрнатилган ўқув режа ўқитувчиларни иш фаолиятида чегаралайди, ҳамда тўсқинлик қиладиган ва охирида ўқувчилар учун умуман бефойда бўлиб чиқадиган йўналиш сари мажбуран йўналтиради деган зийрак фикрни билдирган.

Хулнинг алоҳида қизиқишини нафақат ташқи ўрнатилган ўқув режа ўқитувчини кун тартибини чегаралаши мумкинлиги, балки таълим тили (ўқув режанинг тили деб айтишимиз мумкин) ўқитувчиларга чиндан ҳам ўқув режа доирасидан чиқиб, билим кўникмаларини ривожлантириш ва самарали стратегияларни таклиф қилишга тўсқинлик қилаётгани уйғотган.

Хулнинг талқин қилишича, ўрнатилган ўқув режанинг чегараланганлиги ва ундан келиб чиқадиган баҳолаш турлари ўқитувчини нафақат улар ўқувчилар билан нима қилиши ва дейиши борасида, шунингдек дарсни ташкил қилишида ҳам “чалғитади”.

Хулнинг таҳлилига кўра, таълим олиш қандай бўлиши кераклиги тўғрисида ўзига хос, билим ва маданиятга асосланган ўқув режа деярли ўқитиш ва ўргатиш назариясига хилофдир, чунки режаслаштирилган билим кўникмаларини ривожлантиришни талаб қилади, амалиёт хонаси қандай бўлиши кераклиги тўғрисида жуда мураккаб фикрларни билдиради. Бу томондан қараганда, натижада ўқув режага етишадиган мақсад — педагогиканинг махсус шакллари йўқотиш (“ўқувчига йўналтирилган”,

“конструктив”, “тажрибага асосланган”, “ҳамкор”). Изланиш ва тадқиқотларга интиладиган педагогикага самарали фаолият учун муҳим бўлган вақт ва макон ажратилмайди, қолаверса улардан вақтни бекор ўтказиш учун фойдаланишга имкон тузилади¹.

**Нутқ қобилиятини ўстириш
воситалари**

Матн ўқиш. Матнни баланд овозда ўқиш. Бунда вақти-вақти билан фараз қилинаётган аудиторияга нигоҳ ташлаб туриш. Бунда фаразий кўз қарашлар орқали эркин нутқ хиссига эришишга ҳаракат қилиш. Шу билан биргаликда матннинг кейинги сўзларини бир зумда олдиндан ўқиб хотирангизда сақлаш ва кейин талаффуз қилишга ўрганиш. Шунда нутқингизда узилиш бўлмайди.

Матн маъносини етказиб бериш. Матннинг иккитадан бешта гапгача бўлган қисмини ўқиб уни гапириб беринг. Бунда сўзма-сўз гапиришга ёки ўз сўзларингиз билан ифодалашга ҳаракат қилинг.

Фикр юритиш. Эркин нутққа кўп маротаба ўқиш ёки ёдлаш олиб келмайди. Аксинча бу мақсадга эришишга конспект ва таянч иборалар асосида нутқ тузиш ва фикр юритиш замин яратади.

“Фикр юритиш” иборасидан тафаккур ва нутқ ўртасидаги мустаҳкам боғланишни белгилаш учун фойдаланамиз. Бу дегани, фикрнинг асоси калит сўзлар қатори орқали ифодаланган. Битта фикрни калит сўзларга таянган ҳолда турлича шакллантириш мумкин.

Ҳикоя. Ўзингиз ёки бошқа кимдир билан содир бўлган воқеаларни гапириб беришда машқ қилинг.

Иш юзасидан ахборот бериш. Газета мақоласидан калит сўзлар мажмуасини тайёрланг ва “ўзингизнинг сўзларингиз”га ўгирган ҳолда унинг мазмунини ёритинг. Шундан сўнг мақолани биргина гапгача қисқартиринг, кейин эса ўз фикрларингизни қўшиш орқали уни кенгайтиринг.

¹ Alex Moore. Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum and Culture. – Routledge, USA, 2012. – P.44-45.

Расмларни шарҳлаш, экспромт тарзда нутқ сўзлаш ҳам катта самара беради.

Нотик нуқтаи назарини ифодаловчи нутқ. Аниқ мавзуга (хобби, касбий мақсад ва ҳоказо) бағишланган 3 минутдан 5 минутгача бўлган ахборот тайёрланг. Унинг бошки қисмида калит сўзлардан фойдаланинг, охириги қисмини эса эркин тарзда шакллантиринг (нутқни ҳам овоз чиқариб, ҳам овозсиз такрорлаб кўринг). Мақолада берилган маълумотга ўз муносабатингизни аниқланг: шу фикрга қўшиласизми йўқми? Фикрингизни тасдиқловчи қўшимча маълумотлар келтиринг.

Нотиклар нутқини ўрганиш. Нотиклар чиқишларини кузатганда уларни икки нуқтаи назардан таҳлил қилинг:

1) нима дейилди?

2) қандай айтилди? (овоз кучи, баландлиги, урғу, темп, талаффузи, имо-ишора).

Нутқ таҳлили. Чоп этилган нутқ “жонли” нутқни айнан ифодалай олмайди, лекин кўп нарсага ўргатиши мумкин: тузилиши, композицияси, услуб ва бошқага.

Мунозаралар. Назарий тайёргарлик, машқларни мустақил бажарганингиздан сўнг олдин кичик, кейин эса каттароқ аудиториялар олдида нутқ сўзлашда машқ қилишингиз керак.

Нутқ. энди докладга ўца ҳам бўлади. Бунинг учун олдин ўзингиз пухта билган билимлар соҳасини танланг ва барча кўрсатмаларни ёдда тутган ҳолда нутқ сўзлашга ҳаракат қилинг.

?

НАЗОРАТ УЧУН САВОЛ ВА ТОПШИРИҚЛАР

1. Нутқнинг ўзига хосликларини санаб беринг.
2. Нутқ маданияти деганда нима тушунилади?
3. Нутқ маданияти ва нотиклик санъати ўртасидаги алоқадорлик ва фарқли жihatларни баён этинг.
4. Нутқ техникасига нималар киради?
5. Ўқитувчи нутқий фаолиятининг компонентларини баён этинг.
6. Ўқитувчининг нутқ маданиятини ривожлантириш воситаларига нималар киради?
7. Нутқнинг таъсирчанлиги ва ифодалилиги қандай намоён бўлади?

АДАБИЁТЛАРРЎЙХАТИ

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик махорат. – Т.: Чўлпон, 2005.
2. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: Учебное пособие для вузов / И. Ф. Исаев. – М.: Академия, 2002.
3. Alex Moore. Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum and Culture. – Routledge, USA, 2012.
4. Halasz G. Attracting, developing and retaining effective teachers. – Country note: Germany. – OECD, 2004.

5-МАВЗУ: ЎҚИТУВЧИ МЕХНАТИНИ ИЛМИЙ ТАШКИЛ ЭТИШ. ЎЗ-ЎЗИНИ ТАРБИЯЛАШ ВА ЎЗ УСТИДА ИШЛАШ. ИЛҒОР ПЕДАГОГИК ТАЖРИБАНИ ТЎПЛАШ

РЕЖА:

1. Ўқитувчи меҳнатини илмий ташкил этишнинг моҳияти.
2. Ўқитувчининг кун тартиби ва иш ўрни.
3. Педагогик меҳнатни илмий ташкил этиш тамойиллари.
4. Педагогик меҳнатни илмий ташкил этишнинг асосий йўналишлари.
5. Ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида ишлаш педагогик маҳоратнинг асосий шарти сифатида.
6. Илғор педагогик тажрибани ўрганишда материаллар тўплаш.

Keywords and concepts:

Labour, scientific labour, order of the day, himself unbringing, himself development, himself improvement

Ўқитувчи меҳнатини илмий ташкил этишнинг моҳияти

Педагогик меҳнат – меҳнат турларидан бири бўлиб, унда ўқитувчи ва ўқувчилар, моддий ва маънавий воситалар, меҳнат шарт-шароитлари фаол ўзаро ҳаракатда бўлади. Қачонки, педагогик фаолият фан ва амалиётнинг замонавий ютуқларига, меҳнат жараёнини ҳар томонлама методологик таҳлил этиш, барча омиллардан мажмуавий фойдаланишга асосланса, у ҳолда уни илмий ташкил этилган меҳнат деб аташ мумкин. Ўқитувчи меҳнатини илмий ташкил этишга педагогиканинг алоҳида соҳаси сифатида қаралади.

Ўқитувчи меҳнатининг муваффақияти ва самараси уни илмий жиҳатдан пухта ташкил этишга, меҳнатни оқилона уюштиришга таъсир этадиган шарт – шароитларга ва меҳнатни амалга ошириш йўллари тўғри белгилашга боғлиқ.

Ўқитувчи меҳнати доимо иждоқкорлик билан амалга оширилади. Шунинг учун меҳнатни амалга оширувчи ўқитувчи аввало ўз меҳнатини режалаштиришда, ўзи пухта эгаллаган педагогик маҳоратига ва ўз илмига таяниши лозим. Ҳозирги замон ахборот коммуникацион технологияларининг тараққиёти даврида ўқитувчи меҳнатини илмий асосда ташкил қилиш фан ва техника ютуқларини ўқитувчи томонидан қай даражада ўзлаштирилишига ҳам боғлиқ.

Шу билан бирга ўқитувчи меҳнатини илмий асосда ташкил қилиш учун фанлар интеграциясини, педагогика ва психология фанларининг энг сўнгги ютуқларини мунтазам ўзлаштириб бориш шарт. Ушбу билимлар ахборот коммуникацион технологиялари, матбуот, илмий журналлар, илмий адабиётлар асосида ўзлаштирилади.

Ўқитувчилар қўллайдиган ўргатиш назарияси ва таълимнинг расмий мақсадлари ўртасидаги ўхшашлик ва фарқлар, ҳамда таълимнинг расмий мақсадлари ва ўқитувчилар томонидан қўллаб-қувватланадиган “норасмий” мақсадлар ўртасида мунозарали масалалар бўлиши мумкинлиги ҳақидаги фикрларни ҳанузгача эшитамиз. Шунингдек, болалар мактабда оладиган ва оширадиган билим ва кўникма, ҳамда “ташқи оламда” шахсий ва жамоавий омад учун зарур бўладиган малака ва кўникма ўртасида бўлиниши, балки ўсиб бораётган бўлиниши борлиги ҳақида такрор таъкидлаб борилмоқда (Бленкин ва бошқ. 1992; Кеммис ва бошқ. 1983).

Бундай имконият таълим соҳаси мутахассиси Майкл Янг томонидан 1971 йилда муҳокама қилинган эди. У Англия мактабларидаги академик ўқув режани “тузиш тамойилларини” яратди. Унда у адабий маданиятни фундаментал равишда кундалик ҳаёт ва оддий тажрибадан узоқлигини шарҳлаб берди.

Мэт Арнольд учун таълимнинг аҳамиятли сифатлари терапевтик ва ижтимоий жиҳатдан изоҳга берилиши керак бўлган: унинг марказий мақсади “юксак маданият” орқали ёввойи ҳайвонни тинчлантириши ва эзгулаштириши, бу кейинчалик бахтлироқ инсонларни туғилишига олиб келади. Давлат

хужжатларида келтирилган ибораларни ўзлаштириш учун давлат таълими бахтлироқ фарзандларни ўстиришга, яшаш учун яхши пайт бошланганидан роҳатланишга, “фарзандлари бўлган юртимиз меросини” бойитишга” йўналтирилган эди.

Кўп олимлар 21 асрда инсон фаолияти фан ва техникани оммавий вайронагарчиликларга сабаб бўлган қўроллар яратишга бағишлаган. Бу ҳолат Уйғониш талаб қилган жиҳатларни руёбга чиқариш қийинлигини, Уйғонишда қайта шакллантириш ёки ўзгартиришга муҳтожлик сезилган бандларни кўплигини очиб кўрсатиб берди.

Баъзи олимлар ҳисоблашча, мактаб ўқув режалари ҳалигача Уйғониш таълимнинг тор тушунчаси доирасида қолади. Бу ҳолат давлат ўқув режани ривожлантириш ва ислоҳ қилишга етарлича эътибор беролмаганидан дарак беради. Бундай ислоҳот ўқиш таълим табиатида “аҳамиятли ҳеч нима англамаган” Бурдъенинг “морфологик” деб атаган ўзгартиришларидан фойдалироқ бўлиши мумкин эди (Бурдье 1976, 115-б.).

“Морфологик” ўзгаришга мисол экспертнинг жамоат тизимидаги ўзгариши бўлиши мумкин эди (курснинг якунланишидан давомий баҳоланиш). Бундай ўзгариш олдин камситилганларни фойдасига бўлган. Улар имтиҳон хонасининг муҳити ва моҳиятидан қўрққанлиги сабаб ўтмишни унчалик қовламаган.

Уйғонишда келтирилган таълимнинг фундаментал мақсади устувор иш жойларини малакалироқ инсонлар билан таъминлаш эмас, балки қобилиятли одамлар ҳаётини “керакли қийинчиликларни” осонроқ кечиршига тайёрлашдир.

Бир қараганда давлат таълимига нисбатан бўлган иқтисодий ва прагматик далиллар юзаки кўпроқ тамойиллашган тушунтиришлардан узоқдек туюлади (бу инсонларни кўпроқ бахтли, иноқ, маданиятни қадрлайдиган бўлишини назарда тутуди). Бу каби қарашларни либерал гуманист Мэтью Арнольд таклиф қилади. Кейинчалик унинг назарияси қатор

давлат ҳужжатларида чоп этилади. Аммо прагматик, соддалаштирилган назария билан Уйғониш даври қарашлари тарихи бир илдизга, статус-квони (яъни ижтимоий ўзгаришларга хизмат қилиши учун мавжуд ижтимоий чоралар муаммосига ён босиш эмас, балки мавжуд ижтимоий чораларни сақлаш ёки асраш) сақлаб қолиш ниятга бориб тақалади.

Биз бу икки таълим назарияси (соддалаштирилган-прагматик ва либерал-уйғониш) устидан ҳар хил кўрингани билан, мактаб ўқув режа шакли ва мазмунини аниқлашда ўхшашликлари бўлиши мумкинлигини кўра оламиз. Иккаласи ҳам, масалан, мактаб ўқув режасини ривожлантиришини назарда тутиши мумкин. Бу билимни жараёндан, фактларни ҳавола этишни когнитив изланишлардан, шахсий ва миллий рақобатни ҳамкорликдан, бир хилликни хилма хилликдан ва миқдорни малакадан устун қўяди¹.

Ўқитувчи меҳнатини илмий асосда ташкил этишда вақтдан унумли фойдаланиш, ўзининг кенг имкониятларини ҳамиша ҳисобга олиш, ўқув ва тарбия жараёнида ҳар бир дақиқадан унумли фойдаланиш, вақтни бекорга ўтказишга йўл қўймаслик муваффақият гаровидир. Ўқитувчи меҳнатини илмий асосда ташкил этишда аввало:

- ўз ижодий имкониятларига ишониши;
- таълим муассасаларида олиб бориладиган таълим – тарбия жараёнини тўлиқ тасаввур эта олиши;
- ҳар бир тарбияланувчининг руҳий ҳолатини пухта билиши;
- ўз меҳнати механизмини, қонуниятларини, чекланган имкониятларини яхши англаши;
- таълим-тарбия жараёнида ахборот коммуникацион технологияларидан унумли фойдаланишни билиши шарт.

Ўқитувчи меҳнатини илмий жиҳатдан тўғри ташкил этиш бир мақсадга йўналтирилган ижтимоий–фойдали меҳнат бўлиб, у юқорида таъкидлаб ўтил-

¹ Alex Moore. Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum and Culture. – Routledge, USA, 2012. – P.55-57.

ганлардан ташқари, ақл ва диққатни, жисмоний кучни, шижоат ва ғайратни талаб этади.

Ўқитувчи меҳнатини илмий жиҳатдан тўғри ташкил этилиши уларни мустақил, эркин фаолият кўрсатишига, ўз фикр–мулоҳазаларини аниқ ва мукамал билдиришига, ҳар тамонлама шаклланган комил инсонни тарбиялашга, ўз касбини пухта ўзлаштирадиган етук мутахассис тайёрлашга замин яратади.

Ўқитувчининг кун тартиби ва иш ўрни

Педагогик меҳнатни илмий асосда тўғри ташкил этишда ўқитувчининг кун тартиби муҳим рол ўйнайди. Ўқитувчи ўзи учун энг оптимал бўлган ва юқори самара берадиган кун тартибини танлай олиши лозим.

Таъкидлаш жоизки, *ўқитувчининг кун тартиби* унинг фаолияти ва ҳаётини тартибга солувчи асосдир. У йўқ жойда меҳнат унуми ҳам паст бўлади, асаблар тез чарчайди, соғлиққа путур этади. Натижада ўқитувчи сарф қилган кучини қайта тиклай олмайди, меҳнат унумдорлиги пасаяди, иш қобилияти сусаяди, оқибатда таълим-тарбиянинг сифати йўқолади. Демак, илмий асосланган кун тартиби ўқитувчиларнинг ўз меҳнатини тўғри ва мукамал ташкил этиш вазифасини ҳал этишга қўйилган илк қадамдир десак муболаға бўлмайди. Педагогик меҳнатни илмий асосда ташкил этиш шартларидан яна бири иш ўрнини тартибга солиш ва меҳнат шароитини ўз фаолиятига мослаштиришдир. Ўқитувчининг иш жойи яшаш жараёнининг бир қисми бўлиб, меҳнат унумдорлигининг юқори бўлишига таъсир этади. Ўқитувчининг иш жойи, хусусияти, педагогик меҳнатнинг мазмуни ва хусусияти билан белгиланади.

Меҳнат шароити, кун тартиби комплекс тушунча. Унда ўқитувчининг меҳнат қилаётган жойи, аниқ вазиятлар эътиборга олиниб қуйидаги **тамойиллар** асосида такомиллаштирилиб борилади.

Педагогик меҳнатнинг самарадорлиги, мақсади ва фаолият вазифасига кўра аниқ бир йўналишни белгилаш ўқитувчи меҳнатини илмий асосда ташкил этишнинг биринчи тамойилидир.

Иккинчи тамойил мутахассисликка оид билимларни чуқур ўзлаштириб қизғин педагогик фаолият услубини белгилаш.

Учинчи тамойил педагогик меҳнатни илмий асосда ташкил этишда ахборот ва компьютер технологиялари воситаларидан самарали фойдаланишни мукамал билиш тушунилади. Бунда кўникма ва малакаларни шакллантиришга хизмат қиладиган педагогик технологиялар ҳам эътиборга олинади.

Тўртинчи тамойил таълим-тарбия бирлигини таъминлаган ҳолда педагогик фаолиятни режалаштириш. Ушбу тамойил режа асосида таълим-тарбиявий фаолиятни тартибга солиш, унинг моделини яратиш, таянч тизимларни топиш каби масалалардан ташкил топган.

Педагогик фаолиятни аниқ мақсадлар асосида режалаштирмасдан туриб шахсни ва жамоани тарбиялаш ва уларни ҳар томонлама камол топтиришнинг устуворлигини таъминлаш мумкин эмас, бу эса жамиятга ҳам ижтимоий, ҳам иқтисодий зарар келтиради. Педагогик меҳнатни назорат қилиш ва ҳисобга олиш ўқитувчи фаолиятини мунтазам кузатиб бориш ютуқ ва камчиликларини аниқлаш, муҳимларини ажратиб олишни назарда тутати. Ҳисобга олишнинг энг мақбул йўли статистик ҳисобга олишдир. Педагогик назоратда обективлик, омилкорлик, самарадорлик, мунтазамлилик ва ошкоралик талаб қилади.

Педагогик меҳнатни илмий ташкил этиш тамойиллари

Ўқитувчи меҳнатини илмий ташкил этиш қонунларига қуйидагилар киради: 1) вақтни максимал равишда тежаш ва ундан

самарали фойдаланиш;

2) ижобий меҳнат шароитлари ва дам олишни ташкил этиш этиш ҳамда самарали фойдаланиш;

3) меҳнат жараёни барча иштирокчиларининг саломатлиги ва ҳар томонлама ривожланиши ҳақида қайғуриш.

Ўқитувчи меҳнатини илмий ташкил этиш тамойиллари сифатида қуйидагиларни келтириб ўтиш мумкин:

1) оптималлаштириш – ўқувчиларнинг ўқув-тарбия ишлари учун ижобий шарт-шароитларни яратиш;

2) инсонпарварлик тамойили – педагог ва шиувчиларга салбий таъсир кўрсатувчи ҳодисаларни бартараф этиш;

3) эстетизациялаш тамойили – ишчанлик қобилиятини оширувчи бадий унсурларни киритиш;

4) тежамкорлик – ўқув машғулотларини оқилона ташкил этиш;

5) индивидуаллаштириш тамойили – ўқувчиларга табақалаштирилган тарзда ёндашув;

6) жамоавийлик тамойили – алоҳида ходим ва педагогик жамо меҳнатини уйғунлаштириш;

7) назарий ва амалий таълимни оптимал уйғунлаштириш тамойили – қисқа муддатда ўқувчиларнинг чуқур ва мустаҳкам билим олишларини таъминлаш;

8) кадрларни оқилона танлаш, уларнинг малакасини тизимли тарзда ошириб бориш тамойили;

9) педагогик фанлар ривожини ҳисобга олган ҳолда ўқув-тарбия жараёнини режалаштириш ва тизимли йўлга қўйиш.

**Педагогик меҳнатни илмий
ташкил этишнинг асосий
йўналишлари**

Ўқитувчи меҳнатини илмий жиҳатдан тўғри ташкил этилиши уларни мустақил, эркин фаолият кўрсатишига, ўз фикр–мулоҳазаларини аниқ ва мукамал билдиришига, ҳар тамонлама шаклланган комил инсонни тарбиялашга, ўз касбини пухта ўзлаштирадиган етук мутахассис тайёрлашга замин яратади.

Ўқитувчи меҳнати илмий жиҳатдан тўғри ташкил этилишида ўқувчилар билан олиб борилаётган фаолиятнинг қуйидаги йўналишларига эътибор бериш лозим:

- ўқитувчи ва ўқувчиларнинг икки томонлама бир-бирига таъсири натижалари;

- ўқитувчининг ўқувчилар жамоаси билан ишлай олиш қобилияти;

- синф жамоаси фаоллари билан олиб бориладиган педагогик фаолиятнинг ижобий натижалари.

Ўқитувчи меҳнатини илмий жиҳатдан тўғри ташкил этишнинг қуйидаги воситаларга эътибор бериш лозим.

Ўқитувчи меҳнатининг таълим-тарбиявий моҳияти ижобий натижалар бериши учун, ўқитувчи синф жамоаси билан ўтказилаётган ҳар қандай тадбирни белгиланган вақтда амалга ошириши, меҳнат ва дам олиш учун ажратилган вақтдан унумли фойдалана олиши, ўз меҳнати фаолиятида соғлиғига, руҳий ҳолатига эътибор бериши лозим.

Айниқса, ёш ўқитувчилар меҳнатини илмий асосда тўғри ташкил этишда қуйидаги бошланғич йўналишлар муҳим аҳамиятга эга:

1 – йўналиш. Ўқитувчи касбига оид фаолият:

а) ўз ишига, мутахассислигига оид билимларни мукамал эгаллаш;

б) мамлакатимиз Қонунлари, таълим соҳасига тааллуқли ҳужжатларни пухта билиши;

в) педагогика, психология ва ўз мутахассислигига оид энг сўнгги янгиликлардан хабардор бўлиб бориш;

г) ўқувчилар жамоаси ва ҳар бир шахс ҳақида маълумотларни ўрганиш;

д) илғор ва тажрибали ўқитувчилар меҳнат фаолиятини ўрганиш ва ўз ишида тадбиқ этиш;

е) ўз устида ишлаш ва ўз-ўзини тарбиялаш.

2-йўналиш. Ўз касбий маҳорат элементларини ҳосил қилиш:

а) педагогик фаолиятга оид, шахсий педагогик маҳоратни такомиллаштирувчи кўникма ва малакаларни эгаллаш;

б) ўз меҳнатини ва қобилиятини меъёрида тўғри ишлата олиши;

в) мутахассисликка оид маълумотлардан тўғри фойдалана олиши учун диққатни жамлай билиш.

3-йўналиш. Ўқувчилар гуруҳи билан ишлай олиш:

а) педагогик фаолиятнинг шарт-шароитлари ва гуруҳ жамоасидаги маънавий ҳолатни бошқара олиш;

б) гуруҳ жамоасидаги психологик муҳитни доимий назорат қилиш;

в) таълим-тарбиявий жараёнларга ижодий ёндашув;

г) педагогик фаолиятга инсонпарварлик ва демократик принциплар асосида ёндашиш;

д) ўқувчилар хулқи ва билимини ўз вақтида рағбатлантириб бориш;

е) жамоада шахсий гигиена қоидаларига риоя қилишни тўғри ташкил этиш;

ж) ўқувчиларнинг кундалик режимга тўғри ва доимий риоя қилишини ташкил этиш.

Ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида ишлаш педагогик маҳоратнинг асосий шарти сифатида

Ўқитувчи ўз-ўзини тарбиялаши учун, аввало ўзини атрофлича чуқур ўрганиши, ўз ишидаги ютуқ ва камчиликларни кўра олиши керак. Ўз-ўзини ўрганиш ва бошқа

кишини англаш учун ҳам зарурдир. Бошқаларнинг ютуқларни ўрганмай, ўзини бошқалар билан қиёс қилмай туриб, ўзини шахс сифатида ўрганиш мумкин эмас. Ўзини англаш, ўзини баҳолаш хусусияти бошқа кишилар билан муносабат жараёнида, биргаликдаги фаолият вақтида таркиб топади.

Ўз-ўзини тарбиялаш орқали қуйидагиларга эришилади: 1)

хотиржамлик; 2) сўзда ишонч ва туғрилиқка; 3) хатти-ҳаракатга мулоҳаза билан ёндашиш; 4) қатъийлик; 5) ўзи ҳақида сабабсиз бирор оғиз гапирмаслик; 6) лозим нарсалардангина фойдаланиш; 7) ҳар куни кечаси ўзига ўзи ҳисобот бериш. 8) бирор маротаба мақтанмаслик.

Ўз-ўзини тарбиялаш уўз фаолиятини таҳлил қилишдан ва ўз шахсини такомиллаштиришдан бошланади. Ўқитувчи ўз устида ишлаши, ўз-ўзини тарбиялашда қуйидаги усуллардан фойдаланади:

Ўз-ўзини билиш жараёни ўқитувчининг педагогик маҳорати доирасида маълумотларни қайд қилиш даражасида кечади, бунда рефлексиянинг пассив шакли устуворлик қилади. Ўқитувчи педагогик фаолиятида юзага келаётган турли қийинчиликлар ва муаммоларнинг сабабларини, эришилаётган ютуқлар ва натижаларни шунчаки қайд қилиб боради.

Ўз – ўзини англаш жараёни ўқитувчининг ўз фаолияти ва унда ўзига нисбатан «метапозиция» (ноаниқ позицияда)да туриб, ўзига ташқаридан қараш, ўзини кузатиш малакасини кўзда тутаяди. Бунда, интериоризация (ташки омилларнинг ички омилларга ўтиши) ходисаси амалга ошади, касбий қийинчиликларнинг келиб чиқиш сабаблари расмийлаштирилади; фаолиятдан кўзланадиган асосий мақсад аниқланади, рефлексив – «МЕН» шаклланади. Бу ўқитувчининг долзарб ривожланиш зонаси билан боғлиқ.

Ўз – ўзини аниқлаштириш жараёнида бошланғич даража касбий эҳтиёжларни ҳисобга олиб белгиланади ва жадал имкониятлар асосида фаолият режалаштирилади. Стратегик, тактик ва тезкор вазифалар шакллантирилади. Ҳақиқий «МЕН» ва идеал «МЕН» нисбатланади. Бу ўқитувчининг энг яқин ривожланиш даражаси билан боғлиқ.

Ўз – ўзини ривожлантириш жараёнида ўқитувчининг касбий фаолияти давомида такомиллаштирилган педагогик маҳорати, рефлексияланган (яъни аввал фойдаланилган ва уларнинг самарадорлигини баҳолаш натижасида тобора оптимал бўлиб чиққан методлар) ҳаракат усуллари ва методларининг ўсиши содир бўлади.

Ўз – ўзини назорат қилиш ўқитувчи педагогик фаолияти жараёнида назарий ва амалий тажрибалар асосида, ўз – ўзини касбий жиҳатдан назорат қилиб, педагогик маҳоратини янада такомиллаштириб боришнинг иккинчи шакли бошланишини назарда тутаяди.

**Илғор педагогик тажрибани
ўрганишда материаллар
тўплаш**

Педагогик фаолият ўз меҳнатига кўра
ижодий тавсифга эга. Педагогик
ижодкорликнинг асосий моҳияти

педагогик фаолиятнинг мақсади ва характери билан аниқланади. Педагогик
ижодкорлик мажмуи – педагогик тажрибадир.

Илғор педагогик тажриба деганда ўқитувчининг ўз педагогис вазифасига
ижодий ёндашиши, ўқувчиларга таълим-тарбия беришнинг янги шакл, метод ва
воситаларини излаб топишдир.

Илғор педагогис тажрибани ўрганиш, унга асосланиб янги педагогис
ходиса ва қонуниятларни очиш ўқув-тарбия жараёнига яхши сифатли
ўзгаришлар киритади, ўқувчиларнинг билиш фаолиятини бошқариш, янги
турдаги ўқув жараёнини моделлаштириш муаммоларини ечишга сабаб бўлади.

Педагогик тажриба ўқитувчининг ўқув ишлари жараёнида эгаллайдиган
билим, кўникма ва малакалари йиғиндисидир. Педагогик тажрибани тўплаш
педагогик маҳоратнинг муҳим таркибий қисмларидан бири бўлиб, у педагогис
фаолиятни самарали ташкил этиш омили ҳисобланади.

Педагогик тажрибани тўплаш тизими қуйидаги таркибий қисмлардан
ташкил топади:

1. Мақсадни белгилаш.
2. Маълумотларни тўплаш.
3. Маълумотларни таҳлил этиш, умумлаштириш, хулоса қилиш.
4. Ютуқларни аниқлаш ва амалий фаолиятга татбиқ этиш.

?

НАЗОРАТ УЧУН САВОЛ ВА ТОПШИРИҚЛАР

1. Ўқитувчи меҳнатини илмий ташкил этишнинг моҳиятини айтиб
беринг.
2. Ўқитувчининг кун тартиби ва иш ўрни режалаштириш.
3. Педагогик меҳнатни илмий ташкил этиш тамойилларини санаб
беринг?

4. Педагогик меҳнатни илмий ташкил этишнинг асосий йўналишларини изоҳлаб беринг?

5. Ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида ишлаш деганда нимани тушунасиш?

АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. – Т.: Чўлпон, 2005.

2. Исаев И.Ф. Профессионально-педагогическая культура преподавателя: Учебное пособие для вузов / И. Ф. Исаев. – М.: Академия, 2002.

3. Alex Moore. Teaching and Learning: Pedagogy, Curriculum and Culture. – Routledge, USA, 2012.

4. Halasz G. Attracting, developing and retaining effective teachers. – Country note: Germany. – OECD, 2004.

IV. АМАЛИЙ МАШҒУЛОТ МАТЕРИАЛЛАРИ

1-мавзу: Диққатни тўғри тақсимлаш ва педагогик кузатувчанлик

1-топширик. Диққатнинг психологик жиҳатлари билан боғлиқликда қуйидаги саволларга жавоб беринг.

Қайси бири қийин – машғулотнинг бошланишими ёки якуни? а) ўқитувчи учун; б) тингловчилар учун.

Машғулот жараёнида пауза давомий бўлиши мумкинми?

Ишлаш учун нима самарали: ўқитувчи бутун гуруҳга савол билан муружаат қилишими ёки алоҳида ўқувчига?

Машғулотни қандай ташкил этиш мувофиқ: тингловчиларни фикрий фаолиятини битта тор доирадаги саволни муҳокама қилишга қаратишими ёки уларни хилма-хил фаолият турларига жалб этишми?

Агар тингловчилар ўқув материални биринчи мартанинг ўзида англаб ва тушуниб олишган бўлса, уни бир неча мартаба ўқиб чиқишга йўналтириш керакми?

2-топширик. Ўқитувчининг диққатининг йўналганлигини аниқланг:

- янги материални тушунтириш жараёнида;

- билимларни текшириш жараёнида;

- тингловчиларнинг мустақил ва назорат ишларини бажаришлари жараёнида;

- яхлит тарзда машғулотни ўтказиш жараёнида.

Тингловчилар фаолиятидаги қандай ташқи белгилар ўқитувчига машғулотнинг ҳар бир босқичида педагогик хулосалар чиқаришга ёрдам беради.

3-топширик. Қуйида келтирилган диққатнинг ҳар бир сифати учун унинг намоён бўлиши тасвирлашга доир таълим муассасаси ҳаётидан аниқ мисоллар ва далилларни излаб топинг.

Диққат сифатлари

Фаоллик: ихтиёрий (онгли), ихтиёрсиз (англанмаган).

Йўналганлик: ташқи (атроф-муҳитга нисбатан), ички (ўз-ўзига).

Қамров доираси: ҳажми (катта, кичик), тақсимланиши (узун, қисқа).

Кўчиши (осон, қийин).

Барқарорлиги (барқарор, барқарор эмас).

4-топширик. “Ўзгалар фикрини ўқиш”.

Дафтарингизга ёзма тарзда гуруҳ аъзоларидан бирининг кайфиятини ёзинг. Тавсифномада ким ҳақида ёзаётганлигингизни ошкор қилманг.

5-топширик. “Ўзингизни синаб кўринг”.

Қуйида келтирилган формулага изоҳ ёзинг. Топширикни бажариш жараёнида ўқитувчи томонидан баён этилган фикрларни ҳам эслаб қолинг.

$$ДЖ=М+A_{\text{ў-бф}} + A_{\text{бф}}$$

Касбий-педагогик фантазияни фаоллаштиришга доир топшириқлар

1-топширик. Қуйида келтирилган сўзлардан имкони борича кўпроқ гап тузинг: “дарахт”, “уй”, “таълим олувчилар”, “дераза”. Ҳар бир гапда мазкур сўзларнинг барчаси иштирок этиши лозим.

2-топширик. Қуйида келтирилган сўзлар асосида қисқа ҳажмли ҳикоя тузинг: “кабинет”, “калит”, “шляпа”, “қоровул”, “ёмғир”, “қайиқ”, “атиргул”, “тимсоҳ”.

3-топширик. А) фантастик дарахт; б) фантастик ҳайвоннинг расмини чизинг. Қандай воситалар ёрдамида янги образ яратилганлигини аниқланг. Унга ном беринг.

4-топширик. Қуйида келтирилган ҳикояни давом эттиринг. “Чет тили ўқитувчиси Нигора Бобоқуловна синф хонасига кирди. Ҳаммаси одатдагидек, тингловчилар партани олдида тик туриб, унга салом бериб қарши олишди. Доскада феъл сўз туркумига оид плакат осифлиқ турибди. Тўсатдан...”.

5-топширик. Образ яратишга ҳаракат қилинг (масалан, қишлоқ кўчаси: қум, товуқлар, болачалар югуриб юришибди). Сўнгра сизга яратган образни рассом, бастакор, ёзувчи, ўқитувчи қандай кўришини изоҳланг.

6-топширик. “Истиқболдаги ҳарбий таълим муассасаси” қандай бўлиши ҳақида ўйланг ва уни ёзма баён этинг. Мазкур таълим муассасаси ўқитувчилари ва тингловчиларини сиз қандай тасаввур этасиз? Унинг ўзига хосликлари ва фарқли жиҳатларини ажаратинг.

7-топширик. Малака оширишда бирга ўқиган курсдошларни йигирма йилдан сўнг табриклаш. Мазкур табрик учун асос бўлган ностандарт вазиятни ўйлаб топинг.

2-мавзу: Касбий- педагогик хаёлот

Педагогик техникага доир топшириқлар

1-топшириқ. Қуйида келтирилган вазиятлар билан танишинг ва берилган вазиятга мос ташқи кўринишни ифода этиб беринг.

1-вазият. Ўқитувчининг синфга кириб келиши. Саломлашиш. Ўзини таништириш ва гуруҳ билан танишув.

2-вазият. Ўқитувчининг аудиторияга кириши. Саломлашиш. Тасодифан эшик тақиллаши. Ҳаракатланинг ва муносабат билдириш.

3-вазият. Ўқитувчининг аудиторияга кириб келиши. Саломлашиш. Қуйидаги тарзда ҳикояни бошлаш: “Тингловчилар мен сизларга қуйидаги ҳақида айимоқчиман...”. Ҳикояни давом эттириш (фан билан боғлиқ ёки қизиқарли бирор воқеага тааллуқли). Ҳикоя қилувчининг вазифаси – тингловчиларнинг диққатини воқеага жамлаш, аудитория билан контактга киришиш, ўзининг ташқи кўриниши ҳақида ўйлаш.

2-топшириқ. Умумий мимик реакцияни аниқлашга доир топшириқ.

Дарс бошланди. Сиз ўқитувчи столини олдида сиз. Эшик очилди. Кириб келган тингловчига қаранг:

Талабчанликка доир: “Кириш, тезроқ ўтириш”.

Ҳайратланишга доир: “Мен сиздан буни кутмаган эдим”.

Сўроқ оҳангида: “Тушунмадим, нимадир содир бўлдимми?”

Норози оҳангида: “Рухсат, сизга! Дарсга халақит қилманг?”

Хурсанд оҳангида: “Ва ниҳоят келдизми?”

3-топшириқ. Индивидуал реакцияни акс эттиришга доир топшириқ.

Сиз доскага ёзясиз. Тингловчилар сиз билан бирга дафтарларига ёзиб боришлари керак. “Тўсатдан” қанақадир шовқин эшитилди, орқага қарадингиз, қуйидагиларни ифода этинг:

Ҳайрат билан: “Тушунмадим, нимадир бўлдимми?”

Мулоҳаза билан: “Ким, шу шовқин қилаётган? Ҳалиям ёзишни бошламадизми?”

Талабчанлик билан: “Шовқин қилманг, тинч ўтириб ёзинг”.

Зарда оҳангида: “Жим, ёзаётган вақтда шовқин қилмаслик керак”.

Қайғуриш оҳангида: “Мен тушунмайман, ёзаётганда вақтда ҳам шовқин қилиш мумкин-ми?!”

5-мавзу: Ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида ишлаш. Шахсий педагогик тажрибани тўплаш тизими

Ўқув лойиҳаси: Ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида ишлаш. Шахсий педагогик тажрибани тўплаш тизими.

Педагогик аннотация

Фаннинг номи: педагогик такт ва техника.

Мавзунинг номи: “Ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида ишлаш. Шахсий педагогик тажрибани тўплаш тизими”.

Иштирокчилар: қайта тайёрлаш ва малака ошириш курси тингловчилари.

Таълимнинг мақсади: ўқув курси бўйича эгалланган билимларни чуқурлаштириш мақсадида илғор иш тажрибаларини тўплаш, уларни ўрганиш ва умумлаштириш усулларини эгаллаш.

Режалаштирилаётган ўқув натижалари:

- 1) тингловчилар новатор ўқитувчиларнинг фаолияти билан танишадилар;
- 2) новаторликнинг ўзига хосликлари, янгиликни яратиш техникасини ўзлаштирадилар;
- 3) илғор иш тажрибаларини тўплаш, таҳлил этиш ва умумлаштириш кўникма ва малакаларига эга бўладилар.

Лойиҳалаштириш фаолияти бўйича қуйидаги амалий кўникмаларга эга бўладилар: муаммони шакллантириш ва вазифаларни аниқлаш;

вазифаларни амалга оширишдаги усулларни танлаш ва улардан фойдаланиш; лойиҳа яратиш, уни расмийлаштириш; тақдимот ўтказиш ва ҳисобот тайёрлаш.

Тингловчилар лойиҳани муваффақиятли бажаришлари учун билишлари лозим бўлган аввал эгалланган билим ва кўникмалар қуйидагилардан иборат:

Қуйидаги билимларга эга бўлишлари керак: педагогик маҳоратни такомиллаштириш жараёнида педагогик ижодкорлик ва шахсий илмий педагогик изланишнинг ўрни; илмий-педагогик изланишлар самарасини баҳолаш мезонлари (янгилиги, муҳимлиги, назарий ва амалий аҳамияти); Илғор педагогик тажрибани ўрганиш ва уларни умумлаштириш усуллари.

Қуйидаги кўникмаларга эга бўлишлари керак: педагогик маълумотларни мақсадга мувофиқ ажратиш кўникмаси ва уни тўғри танлай билиш; илмий-педагогик маълумотларни тўплашда ахборот технологияларидан фойдаланиш; амалий фаолиятида илмий ғоялар ва педагогик тажрибалардан самарали фойдаланиш.

Турланиш белгилари бўйича лойиҳага тавсиф: тури амалий; предмет ва мазмун жиҳатдан кўлами бир фан бўйича фойдаланилувчи монолоийҳа; тингловчилар ўқув лойиҳа фаолиятларини мувофиқлаштириш характери бевосита; иштирокчилар сони 5 тадан 8 тагача иштирокчи бўлиши мумкин; бажариш муддати ўрта муддатли – курснинг якунигача.

Лойиҳани бажариш тартиби: тингловчиларнинг аудиториядан ташқари мустақил фаолиятларида бажарилади, амалий машғулотда тақдим этиб борилади. Лойиҳа маҳсули семестр охирида, тингловчилар ва педагог ўртасида белгиланган кунда амалга оширилади.

Лойиҳанинг баҳоланиши – ишчи гуруҳлар томонидан бажарилган лойиҳа қуйидагича баҳоланади (гуруҳнинг ҳар бир аъзоси учун): тингловчилар томонидан бажарилган лойиҳанинг алоҳида қисмлари (макс. балл – 5); ҳисобот (макс. балл – 5); лойиҳа тақдимоти ва ҳимоя этиш жараёни (макс. балл – 5).

Лойиҳавий таълимни ташкил этиш босқичлари:

Тайёрлов босқичи: лойиха билан танишиш; аудиториядаги машғулот вақтида тингловчилар фаолиятини ташкил этиш.

Лойихани бажариш босқичлари: аудитория ва аудиториядан ташқари фаолият даврида.

Якуний босқич: лойиха тақдимоти, лойиха ва аудитория машғулотида тингловчиларнинг лойихалаштириш фаолиятини баҳолаш.

Лойиха асосида ўқитишни бошқариш: аудиториядан ташқари фаолиятда.

Таълим моделининг қисқача тавсифномаси.

Лойиха асосида ўқитиш жараёнида қуйидагилар қўлланилади:

Ўқитишнинг метод ва усуллари: тушунтириш, суҳбат, лойихалаштириш, матн ва ахборот манбалари билан ишлаш, тақдимот;

ўқитиш шакллари: оммавий, алоҳида, гуруҳий;

ўқитиш воситалари: лойиха топшириғи, услубий кўрсатмалар, ахборот технологиялари.

Ўқув лойихаси: “Новатор ўқитувчиларнинг иш тажрибалари”.

I. Лойиха топшириғи

Лойиха доирасида ечилиши керак бўлган муаммо: новатор ўқитувчиларнинг иш тажрибаларини ўрганиш, тўплаш ва тизимлаштириш.

Муаммо ости муаммолар:

1. Новатор-педагоглар фаолияти билан танишиш ва уларнинг иш фаолиятини таҳлил этиш

2. Новатор ўқитувчиларнинг иш тажрибаларидан фойдаланиш йўллари аниқлаш.

Лойиханинг мақсади (нима учун яратилаяпти?): тингловчилар томонидан илмий-педагогик изланишлар самарасини баҳолаш мезонлари (янгилиги, муҳимлиги, назарий ва амалий аҳамияти)ни ўзлаштириш

Лойихани амалга оширишдан эришиладиган натижа (лойиха махсули): новатор ўқитувчиларнинг иш тажрибалари портфолиоси.

Лойихадан фойдаланувчилар: тингловчилар.

Лойиҳа доираси:

- бажарилиш муддати: бир давомида (навбатдаги машғулотда тақдимот қилинади), лойиҳа қисмлари белгиланган график асосида;
- иштирокчилар сони: гуруҳ тингловчилари учта ишчи гуруҳга бўлиниб, ҳар бир ишчи гуруҳда 5тадан 8тагача иштирокчи бўлиши мумкин.

I. Тингловчилар учун услубий кўрсатмалар

I. Лойиҳалаштириш фаолиятини босқичма-босқич бажариш учун кўрсатма

1. Тайёрлов босқичи.

1.1. Лойиҳа мавзуси билан танишинг, долзарблигини асосланг ва ечишингиз керак бўлган муаммони шакллантиринг.

1.2. Лойиҳа мақсади, предмети, объекти ва вазифаларини белгиланг.

1.3. Лойиҳа мавзусига доир ахборотлар билан танишинг.

2. Ўқув фаолиятини режалаштириш босқичи.

Мақсадга эришиш кетма-кетлигини ишлаб чиқинг.

Иш режасини тузинг (лойиҳани ишлаб чиқиш, расмийлаштириш, уни тақдимотга тайёрлаш, баҳолаш мезонларини ишлаб чиқиш бўйича топшириқларни иштирокчилар ўртасида тақсимланг, уларни бажариш ва тайёр ҳолатга келтириш муддатини белгиланг).

3. Лойиҳани бажариш босқичи.

3.1. Керакли маълумотларни тўпланг, тизимга келтиринг ва таҳлил этинг.

3.2. Тадқиқот натижаларини расмийлаштиринг (тайёр ҳолатга келтиринг).

3.3. Йўриқномага мувофиқ лойиҳа фаолияти тўғрисида ҳисобот тайёрланг.

4. Лойиҳани тақдимотга тайёрлаш.

4.1. MS Power Pointда тақдимотларни тайёрлаш бўйича қўлланмадан фойдаланган ҳолда лойиҳа тақдимотини тайёрланг.

4.2. Лойиҳанинг оғзаки тақдимотида гуруҳ аъзоларига бириктириладиган вазифаларни аниқланг.

5. Оммавий тақдимот, лойиҳа ҳимояси ва баҳолаш. Олинган натижанинг ташқи (эксперт) баҳоланишини таъминлаш.

II. Лойиҳа иши тўғрисидаги ҳисоботга тайёргарлик бўйича йўриқнома

1. Сиз тақлиф этган ва тавсия этаётган лойиҳани татбиқ этишни исботловчи хулосаларни (1 бетдан кўп бўлмаган матн асосида) ифодаланг.

2. Сиз ҳал этмоқчи бўлган муаммони (5-6 сўз билан) асосланг.

3. Лойиҳангизнинг мақсади: унинг нима учун яратилиши, кутиладиган натижа қандай бўлиши ва у кимга қаратилганлигини (1-3 тақлиф орқали) кўрсатинг.

4. Лойиҳа вазифаларини (қисқа ва бир маъноли) ифодаланг.

5. Лойиҳанинг иш режаси(жадвал)ни баён этинг.

6. Вазифанинг ечими натижаларини ва лойиҳада бажарилган ишларни кўрсатинг.

7. Сиз тақлиф этган лойиҳа маҳсулини татбиқ этиш имкониятини тасдиқловчи хулосаларни шакллантиринг.

8. Бажарилган иш бўйича фойдаланилган манбалар рўйхатини тартиблаштиринг.

9. Баҳоланг:

- лойиҳа сифатини;

- лойиҳа устида ишлаш жараёни: ишнинг натижавийлиги, қийинчиликлар ва уни енгиб ўтиш йўллари.

10. Иловаларни тартиблаштиринг: лойиҳа иштирокчиларининг анкеталари ва лойиҳа ишининг иш материалларини киритинг.

II. Лойиҳани MS PowerPointда тақдимотга тайёрлаш бўйича йўриқнома

1. MS Power Pointда тақдимотга тайёрлаш жараёни қуйидагилардан иборат:

- тақдимот турини танлаш;
- тақдимотни умумий расмийлаштиришни танлаш;
- слайдларнинг мазмунли томонларини танлаш;
- янги слайдларни қўшиш;
- слайдларни белгилашни танлаш;
- зарур бўлган слайдларни расмийлаштиришни ўзгартириш;
- слайдларни намойиш этиш вақтида турли овозли анимацияларни яратиш.

2. Слайдларни техник намойиш этиш қуйидаги тавсифларга жавоб бериши керак:

- слайдлар миқдори (8-12);
- слайдларнинг мазмунли кўрсаткичлари: 1) биринчи слайд: лойиҳа номи, муаллиф фамилияси, курс, гуруҳ, яратилган кунидан иборат; 2) охириги слайд ахборот манбасига бағишланган; 3) бошқа слайдлар лойиҳа мазмунини ихтиёрий шаклда акс эттиради;
- слайдлар ўз-ўзидан ишлаш тартибида намойиш этирилади.

3. Тақдимотни расмийлаштириш қондаси:

- агар матн оғзаки бўлса, қуйидагича бўлиши зарур: юқори ахборотли; боғловчили; аниқ ва қисқа; мантиқан тушунарли ва аниқ бўлиши;
- овоз тиниқ бўлиши керак;
- расмлар аниқ ва етарлича каттароқ бўлиши зарур. Расмларнинг ўлчамини катта қилишга уринмаслик лозим;
- видеотасмалар тақдимот ойнасининг уч қисмини эгаллаши зарур. Расмлар намойишли бўлиши керак. Безаклар чалғитиши мумкин;
- жадвалларда ажратилувчи маълумотлар аниқ кўрсатилиши, жадвалларнинг номланиши тагига катта ёзувларда берилиши зарур. Жадвалларни ҳаддан зиёд маълумотлар билан тўлдириш керак эмас! Тақдимот

бошладан аввал аудиторияда ўтирганларга жадвал ва расм нусхаларидан тарқатиш зарур;

- чизмалар бир бўлимдан бошқа бўлимга аниқ ва мантиқий равишда ўтишига молаштирилиши керак. Ўтиш чизиклари экранда яхши кўринишини текширинг.

III. Баҳолаш мезони ва кўрсаткичлари

Гуруҳли лойиҳада қуйидагилар баҳоланади:

- ҳар бир тингловчи томонидан бажарилган лойиҳанинг алоҳида қисмлари (макс. 5 балл);

- ҳисобот (макс. 5 балл);

- MS Power Point лойиҳа тақдимоти (макс. 2,5 балл);

- оғзаки тақдимот ва лойиҳа ҳимояси (макс. 2,5 балл).

Худди шундай ишланмалар асосида қозоқ тили ва адабиёти йўналишида ўқитиладиган педагогик фанлардан лойиҳали таълим технологиялари ишлаб чиқилди. Мазкур технологиянинг афзалликлари эса, қуйидагиларда аниқ намоён бўлди:

1) тингловчиларни гуруҳда ишлаш кўникмаларини ривожлантириш;

2) уларнинг ижодий фикрлашларини ривожлантириш;

3) илмий изланиш кўникма ва малакаларини таркиб топтириш;

4) таълимнинг амалий тавсифини кучайтириш;

5) аниқ педагогик вазиятларни яратиш ва тингловчиларни ана шу муҳитда “яшаш”ини ташкил этиш;

б) тингловчиларда нотиклик ва ахборий маданиятни таркиб топтириш ва бошқалар.

Тадқиқот натижалари эса, лойиҳа таълим технологиясининг самарадорлиги қуйидаги шартларнинг бажарилишига боғлиқлигини кўрсатди:

1) гуруҳни шакллантириш жараёнида гомогенлик тамойилига, яъни юқори, ўрта ва паст ўзлаштирувчи тингловчиларнинг бирлашувига эътибор қаратиш;

2) лойиҳа муаммосини аниқ шакллантириш ва муаммо ости муаммоларини алоҳида ажратиб кўрсатиш;

3) лойиҳа топшириғини ўз вақтида бериш ва тақдимот ўтказиладиган сана тўғрисида тингловчиларни олдиндан огоҳлантириш;

4) лойиҳа муаммоси бўйича фақат бир марта тушунтириш бериш билан чекланмасдан, доимий маслаҳат бериб бориш;

5) тингловчиларнинг иш фаолиятини мунтазам назорат қилиш ва бошқариш;

6) лойиҳа тақдимоти ўтказиладиган санани олдиндан белгилаш ва ўз вақтида ўтказилишини таъминлаш. Агар лойиҳа тақдимоти ўз вақтида ўтказилмаса, тингловчиларда ишга бўлган масъулият ҳисси камаяди.

V. КЕЙСЛАР БАНКИ

Кейс №1: Педагогик низо ва уни ҳал этиш йўллари

Маълум муддат тиббий даволанишда бўлиб, янги ўқув йилидан яна қайтадан ишга қайтган “Kasbiy ta’lim” кафедраси ўқитувчиси Н.Хафизов менежмент бакалавриат таълим йўналиши 303 гуруҳида касбий педагогика фанидан семинар машғулотини ўтказаётган эди. Семинар машғулотида талабаларни кичик гуруҳларда ишлашларини ташкиллаштирди. Талабалар кичик гуруҳларда ишларни давом эттираётган бир пайтда, машғулот бошланганига ўттиз дақиқа бўлганида мазкур гуруҳ талабаси А.Петрова эшикни очиб, аудиторияга киришга рухсат сўради. Ўқитувчи эса машғулот бошланганига анча вақт бўлганини, у бир неча маротабадан бўён кечикиб келаётганини айтиб, машғулот вақтида кечга қолган талаба А.Петрованинг аудиторияга киришига рухсат бермади. Талаба эса, аудиториядан чиқиб кетишни хоҳламади. Ўқитувчи ундан аудиториядан чиқиб кетишни талаб этди ва охир-оқибат хонадан чиқариб юборди. Эртаси куни аудиторияга киритилмаган қизнинг онаси номидан факультет деканатига шикоят хати келиб тушди. Шикоят хатида талаба-қизнинг онаси ҳомиладор эканлигига қарамасдан ва ҳар қандай ҳолатда ҳам ўқитувчи талабани машғулотга киритмасдан, уни

туртиб аудиториядан чиқариб юборгани педагогик этика зид иш эканлиги, ўқитувчининг компетентлигини аниқлаш учун Давлат тест марказидан холис экспертлар чақириб, синовдан ўтказиш ва шикоятга ёзма равишда жавоб қайтариш, агар керакли чора кўрилмаса, юқори ташкилотларга мурожаат қилиши ҳақидаги талабни қўйган эди. Эртаси куни факультет декани ва ўринбосари Н.Хафизовни бу ҳақида огоҳлантирди. Ўқитувчи эса деканга у ҳеч қандай ортиқча ҳаракат қилмагани, талаба қиз ҳамма вақт дарсга кечикиб келишини айтиб қўпол муносабатда бўлди. Бир ҳафта муддат ўтиб, декан кафедра мудиридан мазкур масалани йиғилишда муҳокама қилиб, қарор чиқариб беришни сўради.

Кафедра мажлисида мазкур масала муҳокама этилди. Кафедра профессор-ўқитувчилари ҳар қандай вазиятда ҳам Н.Хафизовни қўллаб-қувватлашларини билдирди. Бироқ талаба-қизнинг ҳомиладор эканлигини ҳисобга олиб, ундан узр сўраш ҳақидаги таклифни киритишди. Н.Хафизовга сўз берилганда эса, у педагогик одобига зид ҳеч қандай хатти-ҳаракат содир этмаганлигини, талаба-қиздан узр сўрамаслигини билдирди. Орадан бир ҳафта муддат ўтиб, Н.Хафизов кафедра мудирининг ишдан бўшамаслиги ҳақидаги илтимосига қарамасдан, ўз аризасига кўра вазифасидан озод этилди.

Юқорида келтириб ўтилган вазиятни таҳлил этинг. Сиз Н.Хафизовнинг ўрнида бўлганингизда қандай йўл тутган бўлар эдингиз? Н.Хафизовнинг ишдан бўшаб кетиши тўғри бўлдими?

Аниқ вазиятларни босқичма-босқич таҳлил этиш ва ҳал этиш бўйича тингловчиларга услубий кўрсатмалар

Иш босқичлари ва вақти	Маслаҳат ва тавсияномалар
1. Кейс билан танишиш (индивидуал) – 3 дақиқа	Тақдим этилган аниқ вазиятлар билан танишиб чиқинг. Муаммоли вазият мазмунига алоҳида эътибор қаратинг. Муаммоли вазият қандай масалани ҳал

	этишга бағишланганлигини аниқланг.
2. Кейсдаги асосий ва кичик муаммоларни аниқлаш (индивидуал ва кичик гуруҳларда) – 5 дақиқа	Кейсдаги асосий ва кичик муаммоларни аниқланг. Ўз фикрингизни гуруҳ билан ўртоқлашинг. Муаммони белгилашда исбот ва далилларга таянинг. Кейс матнидаги ҳеч бир фикрни эътибордан четда қолдирманг.
3. Муаммо ечимини топиш ва эришиладиган натижани аниқлаш – 7 дақиқа	Гуруҳ билан биргаликда муаммо ечимини топинг. Муаммога доир ечим бир неча вариантда бўлиши ҳам мумкин. Шу билан бирга сиз топган ечим қандай натижага олиб келиши мумкинлигини ҳам аниқланг.
4. Кейс ечими учун таклиф этилган ғоялар такдимоти (кичик гуруҳларда) – 5 дақиқа	Гуруҳ билан биргаликда кейс ечимига доир такдимотни тайёрланг. Такдимотни тайёрлашда сизга такдим этилган жавдалга асосланг. Такдимотни тайёрлаш жараёнида аниқлик, фикринг ихчам бўлиши тамойилларига риоя қилинг.

Кейс ечими учун таклиф этилган ғоялар такдимоти учун чизма намунаси

Муаммо (асосий ва кичик муаммолар)	Ечим	Натижа

Кейс №2. Семинар машғулотларини ташкил этиш

Ҳаммамизга яхши маълумки, олий таълимда семинар машғулотлари талабаларда ўрганилган материалларни мустаҳкамлаш, кўникма ва малакаларни таркиб топтиришда муҳим аҳамиятга эга. Семинар машғулотларини ўтказилиш тартибига эътибор қаратайлик. Одатда, семинар машғулотларини ассистент ўқитувчилар олиб боришади. Семинар машғулотларини ҳам ташкил этишда хилма-хил ёндашув мавжуд. Баъзи профессор-ўқитувчилар машғулот жараёнида тайёрланиб келган талабалардан сўрайди, уларни баҳолаб қўйиш билан чекланади. Кимдир оммавий тарзда савол-жавоб ўтказиш орқали мақсадга эришишга ҳаракат қилади. Бироқ рейтинг тизими қондасига кўра, ҳар бир семинар машғулотига талабаларнинг билимини текшириб, белгиланган мезон доирасида ҳамманинг балл олишига эришиш лозим. Лекин кўпчилик ўқитувчилар бунга эришиш имконияти йўқ, деб ҳисоблашади. Айримлар эса талабалар ёзиб келган конспект ва фаолликларига асосланган ҳолда балл қўйиб бериш мумкин, деб ҳисоблашади.

Вазиятни баҳолаш учун саволлар: Семинар машғулотларини ассистент ўқитувчилар самарали ташкил этмоқдалар дейиш мумкинми? Семинар машғулотини ташкил этиш самарадорлигини ошириш учун нима қилиш керак? Семинар машғулотларида кутилган натижага эришиш мақсадида ишни қандай тарзда ташкил этиш мақсадга мувофиқ? Семинар машғулотларида талабаларнинг ҳаммасини баҳолашга қандай эришиш мумкин?

Вазиятни ўрганиш ва вазиятни баҳолашга доир саволларни таҳлил этиш асосида мавжуд семинар машғулотларини ўтказиш юзасидан SWOT-таҳлилни амалга оширинг.

Strength – кучли томонлар	
Weakness – заиф томонлар	

Opportunities – имкониятлар	
Threats – тахдидлар	

Кейс №3. Ўқув портфолиоси.

Олий таълим муассасалари олдида турган яна бир муҳим вазифалардан бири талабаларда ўз-ўзини ривожлантириш, ўз-ўзини такомиллаштиришга барқарор доминантни яратиш, ўзида онгли ва мақсадга йўналтирилган тарзда шахсий сифатларни ривожлантиришдир. Бўлажак педагогларда келажакда рақобатбардош, сафарбар бўлишлари учун уларда мустақилликни шакллантириш жуда муҳим. Айнан талабаларда мустақилликни ривожлантириш, уларни касбий фаолиятга тайёрлашда педагогга “Портфолио” технологияси ёрдам беради. “Портфолио нима?” деган саволга олимлар хилма-хил таъриф беришган. Масалан 1) назорат воситаси (И.А. Кныш, И.П. Пастухова); 2) профессор-ўқитувчининг баҳолашга доир фаолияти воситаси (Г.Б. Голуб, О.В. Чуракова); 3) таълим натижаларини белгилаб берувчи муқобил восита ёки технология (Л.Ванюшкина, Т.Г.Новикова, М.А.Пинская, А.С.Прутченков); 4) талабанинг зарур ва истиқболли имконият ва қобилиятларини, унинг кучли ва кучсиз томонларини кўрсатиб бериш, шахсий, касбий ва ижодий салоҳиятини очиб беришнинг объектив ва максимал равишда тўлиқ аниқлаш воситаси (И.А. Кныш, И.П. Пастухова); 5) талабаларнинг фақат ўқув фаолияти натижаларинигина эмас, балки уларнинг мувафакқиятига туртки бўлган барча куч ва имкониятларни ҳар томонлама намоёниш қилишга доир иш тўплами (И.Альджанова).

Ўқув портфолионинг хилма-хил турлари мавжуд: 1. “Хужжатлар портфолиоси”. Бундай турдаги портфолио индивидуал таълимий муваффақиятларнинг сертификатланган портфели: диплом, фахрий ёрлик, гувоҳнома ва бошқалар. 2. “Ишлар портфолиоси” ўзида турли хил ижодий ишлар, лойиҳалар, тадқиқот ишларини акс эттиради: рейтинг дафтарчаси, ижодий иш дафтари, электрон ҳужжатлар, моделлар, лойиҳалар, ижтимоий амалиётга доир ҳисоботлар. Мазкур портфолио талаба мустақил ва гуруҳдошлари билан биргаликда тўплаган адабиётлар, даврий нашрларнинг ксероноусхалари, иллюстрациялар жойланади. 3. “Тақризлар портфолиоси”да талабанинг эришган ютуқларини баҳолашга доир хулосалар, тақризлар, резюмелар, эсселар, тавсиянома ва тавсифномалар тақдим этилади. 4. “Натижалар портфолиоси” белгиланган йўналиш бўйича эгалланувчи талабалар маҳоратини жамлаш учун қўлланилади; талабалар ёки педагоглар томонидан жамланган талабаларнинг энг яхши ишларини ўзида акс эттиради. Натижалар портфолиоси индивидуал ва гуруҳли бўлиши мумкин. Гуруҳ натижалари портфолиоси ғоясидан “Энг яхши талабалар гуруҳи” конкурсида фойдаланиш мумкин. 5. “Баҳоловчи портфолио” талабаларнинг эгаллаган билим ва кўникмаларини назорат қилиш учун йиғилади ва турли хилдаги назорат материалларидан ташкил топади: назорат ишлари, тестлар, чизмалар, кроссвордлар ва бошқалар. Баҳоловчи портфолиони педагог мустақил равишда тузиши ва таълим олиш курси тугашигача бўлган вақтга мўлжаллаши мумкин.

Ҳозирги вақтда ўқув портфолиосидан олий таълимда фойдаланишга ҳаракат қилинмоқда. Асосан, тилларни ўргатиш жараёнида ўқув портфолиосини қўллашга ҳаракат қилинмоқда.

Вазиятни баҳолаш учун саволлар: Сиз нима деб ўйлайсиз, ўқув портфолиосини олий таълим жараёнида қўллаш имконияти борми? Агар қўллаш мумкин бўлса, ўқув портфолиосининг қандай турларидан фойдаланиш

мумкин? Ўз фанингиз билан боғлиқ ҳолда, ўқув портфолиосини қўллаш имкониятлари ҳақида фикр билдира оласизми?

Вазиятни ўрганиш ва вазиятни баҳолашга доир саволларни таҳлил этиш асосида мавжуд ўқув портфолиосидан фойдаланиш юзасидан SWOT-таҳлилни амалга оширинг.

Strength – кучли томонлар	
Weakness – заиф томонлар	
Opportunities – имкониятлар	
Threats – тахдидлар	

КЕЙС. ЎҚИТУВЧИЛИК ФАОЛИЯТИМ ҲАҚИДА (Хушнудбек)

Талабалик пайтларимдаёқ, институт маъмуриятида ишлардим. Ўқиш даврида салкам 5 йил деканатда услубчи (методист) бўлиб фаолият юритдим. Деярли ҳар куни талабалар билан муомала қилишга, улар билан учрашишга

(ишлашга) тўғри келарди. Аммо методистлик бошқа, ўқитувчилик бошқа экан. Ўқитувчиликнинг юки, масъулияти оғир экан. Салобати босаркан.

Ўқитувчилик касбига киришган илк кунларимда ўзим учун фаолиятимнинг асосий қоидаларни ишлаб чиқишим лозимлигини англаб етган эдим. Чунки ҳар бир ўқитувчининг ўз услуби, ўз методи бўлади.

Мен ҳам ўзимнинг оригинал услубимни, методимни ишлаб чиқишни хоҳлар эдим. Талабаларга ҳам замонавий, ҳам самарали билим бериш усуллари топишни, уларни амалиётга татбиқ қилишни жуда-жуда истар эдим. Устозларнинг маслаҳати ва ўғитлари орқали шундай методлар жамланмасини ишлаб чиқдим. Лекин барибир ҳам, мен ўша методлар ҳақида бугун Сизга сўзлаб бермоқчиман. Ўша методларнинг мақсади ва эришилган натижаси тўғрисида маълумот бермоқчиман.

1-метод. Келинг, танишайлик

Илк дарслар одатда янги ўқитувчи ва талабаларни ўзаро танишув дарси бўлади. Ким аслида ким, қаердан, исми нима, фамилияси нима ва ҳ.к. Аксарият ҳолларда дарснинг катта қисми танишувга кетади.

Мен дарсларимда бирон марта танишув маросими қилмадим. Унинг ўрнига бошқа, айёрона усулдан фойдаландим.

Ҳар гал янги гуруҳга илк дарсимга киришимдан аввал ўша гуруҳдаги барча талабаларнинг расмига қараб, исм-фамилиясини ёдлаб чиқдим.

Юқорида айтганимдек, анча йиллар маъмуриятда ишлаганман, талабаларнинг маълумотларини топиш муаммо эмасди. Компьютеримда барча гуруҳларнинг мана бундай расмлар жамланмаси мавжуд эди:

Компьютеримдаги талабалар фотоси сақланадиган махсус папка

Эринмасдан, ҳар бир расмга қараб, талабанинг исм-фамилиясини ёдлаб чиқардим. Бир неча марта машқ қилардим.

Ҳа, айтганча, фақат исмлар эмас, балки уларнинг анкетасидан қайси вилоятдан эканлигини ҳам ёдлардим.

Хўш, энди Сизда савол туғилгандир: бу нима учун керак бўлган?

Яхши савол. Жавоби қуйидагича:

Тасаввур қилинг. Янги дарс, янги ўқитувчи. Одатга кўра, ўқитувчи танишув маросими қилиши керак. Лекин мен фақат ўзимни таништирардим холос. Талабаларнинг фамилия-исмини сўраб ҳам ўтирмасдим.

Дарсни бошлагач, талабаларга исми билан мурожаат қилишни бошлардим. Масалан:

- Сарварбек, бугунги мавзуимиз нима эди?

Сарвар исмли талаба ҳайрон: “Мени қаердан танийди” деб?

Биттаси тасодиф бўлиши мумкин, тўғрими?

Лекин мен ҳар сафар ҳар хил талабаларга исми билан мурожаат қилардим ва имкон қадар адашмасликка ҳаракат қилардим.

Талабалардан бундан бироз саросимага тушиб қоларди ҳатто.

Тағин кўшимчасига, уларнинг вилоятларига ҳам шаъма қилиб кетардим.

Масалан:

- Бобурбек, айтайлик Сиз ўз вилоятингиз Жиззахга терговчи бўлиб бордингиз. Шундай вазиятда мана бу масалани қандай ҳал қиласиз?

Талаба мен берган саволни эмас, балким “Домла мени қаердан танийди?” деган саволни кўпроқ ўйларди.

Бир-бирига пичир-пичирлар бошланарди: “Ҳаммамизни таниркан-а?” деган.

Баъзи довиюраклари юрак ютиб, сўрарди ҳам: “Устоз, бизни қаердан танийсиз?”

Бундай саволларга мавҳум жавоб бериш керак, шунда яна ҳам “ваҳима” ортади: “Ҳа, энди ишимиз шу” ёки “Вазифамиз шу” деган.

Жавоб бера туриб, секин сирли кулиб ҳам кўясиз. Кўшимча эффект беради.

Бунинг нима фойдаси бор дерсиз?

Фойдаси катта. Аввало биринчи дарсданок ўқитувчи ўз шахсига қизиқиш уйғота олади. Дарсни тугатиб чиққанингиздан сўнг, аниқ биламан, гуруҳ талабалари камида 15 минут сизни муҳокама қилишади. “Вей, сени ҳам точный айтди-я?”, “Товба, фамилиямни ҳам биларкан-а?”, “Мени Қўқонлик эканимни билишларини айтмайсанми?” ва ҳ.к.

Ана ўша гуруҳ сизнинг иккинчи дарсингизни интиқ бўлиб кутади. Бу ўқитувчининг биринчи ютуғи. Руҳий ютуқ. Уёғига талабаларнинг ўша қизиқишини сақлаб қола билиш ёки билмаслик, ўқитувчининг ўзига боғлиқ.

Менимча, дарсга фақат ўқитувчи сифатида кирадиган педагоглар бироз қийналишади. Ҳозир фикримни аниқ тушунтира олмаётгандирман, лекин шуниси аниқки, талабалар билан муомала қилишда, уларга дарс беришда психологик восита ва усуллардан ҳам унумли фойдалана билиш керак. Бу албатта шахсий фикрим.

1-методнинг SWOT таҳлили

Кучли томони	
Кучсиз томони	
Имкониятлари	
Таҳдидлари	

2-метод. Маълумотлар пойдевори

Биринчи дарсда талабаларга фан ҳақида, ўзим ҳақимда, дарс машғулотлари давомидаги амал қилишимиз лозим бўлган умумий қоидалар ҳақида маълумот берар эдим. Берадиган маълумотларим фақат оғзаки эмас, балки ёзма – тарқатма материал кўринишида бўлар эди.

Булар қуйидаги иккита тарқатма материал эди:

1. Фан соатлари, баҳолаш мезонлари, талаблар ва исм-шарифим ҳақидаги маълумот.

«Жиноят-процессуал ҳуқуқи» модулидан баҳолаш мезонлари			
Жорий баҳолаш — 30 баллгача Семинар ва амалий машғулот тарзида ўтказилади. 16,5-21,2 = 3 (қонқарли); 21,3-25,7 = 4 (яқши); 25,8-30 = 5 (аъло).	Оралиқ — 20 баллгача Мустақил ёзма иш тарзида ўтказилади. 11-14,1 = 3 (қонқарли); 14,2-17,1 = 4 (яқши); 17,2-20,0 = 5 (аъло).	ЯБ - 50 баллгача Ёзма имтиҳон тарзида ўтказилади. 27,5-35,4 = 3 (қон-ли); 35,5-42,9 = 4 (яқши); 43,0-50,0 = 5 (аъло).	Жами 100 балл 55-70,9 = 3 (қон-ли); 71-85,9 = 4 (яқши); 86-100 = 5 (аъло).
Модул 4 ва 5-семестрларда ўтилади. Модулга ажратилган жами соат — 152 соат. Шундан: Умумий қисм — 76 соат. Маъруза — 20 соат (10 та мавзу), Семинар — 40 соат (20 та мавзу), Амалий машғулот — 16 соат (8 та мавзу) Махсус қисм — 78 соат. Маъруза — 24 соат (12 та мавзу), Семинар — 40 соат (20 та мавзу), Амалий машғулот — 12 соат (6 та мавзу)			
Куйидагилар семинар вақтида талабада бўлиши керак: 1. Кодекс; 2. Дарслик; 3. Конспект дафтар; 4. Бошда билми; 5. Қалбда ваядон; 6. Қўнғилда билим олиш учун хоҳиш.	Шунингдек, куйидагиларга ҳам риоя қилсангиз ёмон бўлмасди: 1. Ўз вақтида, кечикмасдан келиш; 2. Белгиланган формада бўлиш; 3. Дарс вақтида телефонлардан фойдаланмаслик.	Куйидагиларни билмасангиз уят! Жиноят-процессуал кодекси 1994 йил 22 сентябрда қабул қилинган ва 1995 йил 1 апрелдан кучга кирган. Ушбу Кодекс: 2 та қисм; 14 та бўлим; 65 та боб; 609 та модддан иборат.	
Семинар ва амалий машғулот ўқитувчиси: Худайбердиев Хушнуд Ғайратович			

Дафтар орқасига ёпиштириш учун барча талабаларга тарқатиладиган эслатма

Пастдаги ёзувларга эътибор беринг

2. Қайси мавзу қайси санада ўтилиши ва дарс машғулотининг тури (маъруза, семинар, амалий) ҳақида маълумот.

“ЖИНОЯТ-ПРОЦЕССУАЛ ҲУҚУҚИ” ФАҶАН КАЛЕНДАР РЕЖА

№	Мавзу номи	Санаси	Машғулот тури		
1.	Жиноят-процессуал ҳуқуқи тушунчаси, моҳияти, вазифалари ва манбалари	02.09.2013	маъруза		
2.	Жиноят процессининг принциплари	05.09.2013	маъруза		
3.	Жиноят процесси иштирокчилари	09.09.2013	маъруза		
4.	Далиллар ва исбот қилиш	12.09.2013	маъруза		
5.	Далилларни тўндаш усуллари	16.09.2013	маъруза		
6.	Жиноят-процессуал ҳуқуқи тушунчаси, моҳияти, вазифалари ва манбалари	19.09.2013		семинар	
7.	Жиноят-процессуал мажбурлов чоралари	23.09.2013	маъруза		
8.	Жиноят процессининг принциплари	26.09.2013		семинар	
9.	Эҳтиёт чоралари	30.09.2013	маъруза		
10.	Жиноят иши юритишга маъсул бўлган давлат органлари ва мансабдор шахслар	03.10.2013		семинар	
11.	Жиноят натижасида отказилган мулкий зийнни қоплаш	07.10.2013	маъруза		
12.	Жиноят процессида иштирок этувчи жамоат бирлашмалари, жамоалар ва уларнинг вакиллари	10.10.2013		семинар	
13.	Реабилитация	14.10.2013	маъруза		
14.	Жиноят процессида ўз манфаатларини ҳимоя қилувчи шахслар. Ҳимоячилар ва вакиллар	17.10.2013			амалий
15.	Процессуал муддатлар ва чиқимлар	21.10.2013	маъруза		
16.	Жиноят процессида иштирок этувчи бошқа шахслар	24.10.2013		семинар	
17.	Жиноят процессида иштирок этишга монелик қиладиган ҳолатлар. Рад қилишлар	28.10.2013		семинар	
18.	Далиллар тушунчаси. Далиллар назариясида исботлаш ҳуқуқи	31.10.2013		семинар	
19.	Исбот қилишнинг умумий шартлари	04.11.2013		семинар	

Дарс машғулотлари режаси

Бундан мақсад нима?

Талаба халқи биров дангаса ва баҳоначироқ бўлади (ўзим ҳам ғирт шунақа талаба бўлганман). Уларга келгусида баҳона қилишга имкон бермаслик керак. Шу сабабли, илк дарсда юқоридаги тарқатма материалларни ҳар бир талаба учун алоҳида чоп этиб, кейин дарсга кирардим. Тарқатмаларни ҳар бир талабага шахсан тарқатиб, дафтарларининг орқасига ёпиштириб қўйишларини сўрардим.

Бу ерда яна бир жиҳатга эътибор бериш керакки, баъзи ўқитувчилар шундай тарқатмаларни бир ёки икки дона чиқариб, “ўзингиз кўпайтириб, оволинглар” дейишади. Аммо юқорида айтганимдек, бундай вазиятларда дангасалик биров панд беради.

Ҳар қандай тарқатма материални яхшиси ўзим чиқариб, ўзим тарқатганим маъкул деб ўйлардим.

2-методнинг SWOT таҳлили

Кучли томони	
Кучсиз томони	
Имкониятлари	
Таҳдидлари	

3-метод. Тест ва SMS

Ҳар 10 та мавзудан кейин тест олардим. Тестни шунчаки олишни хоҳламасдим. Ҳар бир талабанинг тести бўйича чиққан натижасини таҳлил қилишни, қайси мавзуда оқсаётганини, мавзуларнинг қайси жойини ўзлаштира олмаётганини таҳлил қилишни хоҳлардим. Ва энг асосийси ҳар бир талабага тестдан олган натижасини шахсан етказишни хоҳлардим. Бу билан ҳар бирингизга эътибор қиляпман, Сиз ҳам шунга яраша жавоб қайтаринг дейишни хоҳлардим.

Биласизми, тест натижаларини талабаларга қандай етказганман? Тўппа-тўғри, SMS орқали!)) Юборганда ҳам, эринмасдан ҳар бирига индивидуал жавоб ёзганман. Тахминан мана бундай: “Фалончибек, сизнинг тест натижангиз – 20 та тўғри, 10 та нотўғри. Ўзлаштириш фоизингиз 67%”

Ва ҳар бир натижанинг тагига алоҳида гап ёзганман. Агар натижа зўр бўлса, мақтаганман. Янада яхши ўқинг деганман. Ўртачароқ бўлса, султлашмасликни айтганман. Ёмонроқ бўлса, ўқишини яхшилаши кераклигини, унга ишонишимни, мени бошқа уялтирмаслигини ёзганман.

Албатта 100 кишига битталаб бунақа SMS ёзиш учун кўп вақт кетади. Тағин ҳар бир натижани ҳисоблаб чиққан бўлишингиз ҳам керак.

Ҳа, энди, жон чекмасанг жанона қайда дейишади-ку. Қийин бўлганми йўқми, билмадим-у, лекин менга қизиқ бўлган. Ўзим севган касбим билан шуғулланиб, роҳатланганман.

Ҳа, айтганча, ўзи индивидуал SMS юборишни кейинчалик ҳам бир неча мартаба қўладим. Айниқса, байрамлар билан табриклаш вақтида. Биласизми, ҳаммага юбориладиган узундан-узун шаблонлардан кўра, исмингиз ёзилган кичик SMS кўпроқ таъсирлироқ бўлади. Мен ҳам матнини бир хил ёзганим билан, лекин исмларни ҳар бир кишига эринмасдан ёзиб чиқишга ҳаракат қилардим.

3-методнинг SWOT таҳлили

Кучли томони	
Кучсиз томони	
Имкониятлари	
Таҳдидлари	

4-метод. Ҳеч қандай “отрабочасиз”

Мен бутунлай “отрабочка”ларга қарши эдим. Талабалардан “отрабочка” олганимни деярли эслай олмайман. Узрли ёки узрсиз сабабларга кўра кела олмаган талабаларни кейинги дарсни ўзида савол-жавоб қилиб кўяверардим. Ростини айтганда, талабага 2 та энг асосий саволни бериб, кела олмаган мавзусини қай даражада тушунган ва ўзлаштирганини билиш мумкин.

Нима кераги бор, талабаларни яна алоҳида кафедрага чакириб, уларни беҳудага қийнаб (бу ерда “беҳуда” сўзига эътибор беринг).

Шахсан мен “отработка” ҳақида шундай фикрда эдим. Адашаётган бўлишим мумкин, албатта.

4-методнинг SWOT таҳлили

Кучли томони	
Кучсиз томони	
Имкониятлари	
Таҳдидлари	

5-метод. Доскага чиқиш деган нарса йўқ

Ростини айтсам, менга доскага бирин-кетин чиқариб, мавзуни гапиртириш методи умуман ёқмасди. Доскага, минбарга чиқармасдим ҳеч кимни. Бир кишини 10 минут гапиртириб қўймасдим ҳеч қачон. Бунақа эски услуб менга умуман ёқмасди, рости. Ҳамма ўтирган жойида жавоб бераверар эди. Бунда блиц саволлардан фойдаланардим. Масалан:

- Акбаржон, суриштирув муддати қанча?
- Нодирбек, нечта тергов органи бор?

- Жамшидхон, жиноят ишини қўзғатиш сабаблари нечта?

Бу усулнинг яхши томони шунда эдики, мен исталган вақтда, исталган талабага мурожаат қилаверар эдим. Шу сабабли, талабалар бутун дарс давомида диққатини савол-жавобларга қаратишга мажбур бўларди. Кимнидир хаёли дарсдан узоклашаётганини сезсам, дарров ўшанга мурожаат қилардим. Олдинги гапларни такрорлашини сўрардим. Табиийки, бундай усулдан кейин талабалар беихтиёр дарсдаги савол-жавобларни эшитиб туришга ҳаракат қилишарди.

5-методнинг SWOT таҳлили

Кучли томони	
Кучсиз томони	
Имкониятлари	
Таҳдидлари	

6-метод. Ўқимай келганлар тўрға ўтсин

Шунча уринишларга қарамай, барибир дарсга тайёрланмай келадиган талабалар бор эди. Буни яшириш ёки инкор қилиш керакмас.

Ўқимай келган талабалар учун ҳам ўзимнинг қатъий принципим бор эди. Фикримча, ўқимай келган талаба ҳам, менинг дарсимдан қуруқ қўл билан чиқиб кетмаслиги керак эди. Ўша дарсда у шунчаки жасад бўлиб иштирок этмаслиги, фақат йўқламага кўриниш учун келмаслиги лозим эди.

Шу сабабли мен ўқимай келган талабаларни энг олдинги партага ўтқазардим. Блиц савол-жавоблар вақтида ҳар бир саволнинг жавобини улардан қайта айтишларини сўрардим. Масалан, бошқа бир талаба савол бераман, у жавоб берди дейлик. Кейин худди шу саволни ўқимай келган талабага яна қайта бераман. У курсдоши айтган жавобни такрорлайди. Айтолмаса, яна такрорлаттирамиз, диқатини жамлаймиз.

Шунақа қилиб, дарс охиригача у кўп маълумотни эшитади, гапиради. Ва натижада дарсимдан нимадир (кам бўлса-да) олиб чиқиб кетади.

Ҳа, эсимда, баъзи талабалар олдинги партада ўтирмаслик учун ҳам ўқиб келадиган бўлганди.

6-методнинг SWOT таҳлили

Кучли томони	
Кучсиз томони	
Имкониятлари	
Таҳдидлари	

7-метод. Тик туриб жон берган яхши...

Дарс вақтида умуман ўтирмасдим. Талабалар ўтириб дарс ўтганимни эслай олмаса ҳам керак. Доим тик турган ҳолда дарс ўтардим. Аввало, ўтириб дарс ўтиш ноқулай эди, талабага ҳурматсизликдек кўринарди. Иккинчидан, менинг дарс ўтиш услубларимга ўтириш тўғри келмасди. Юқорида айтганимдек, блиц савол-жавоблар қилишим, ҳамма талабани кузатиб туришим учун, тик туриш менга қулайроқ эди.

7-методнинг SWOT таҳлили

Кучли томони	
Кучсиз томони	
Имкониятлари	
Таҳдидлари	

VI. МУСТАҚИЛ ТАЪЛИМ МАВЗУЛАРИ

1. Педагогик фаолиятни илмий ташкил этиш.
2. Педагогик мулоқотни ташкил этиш техникаси.
3. Педагогнинг супервизорлик фаолияти.
4. Касбий фаолиятнинг инновацион моделлари.
5. Креатив педагогика.
6. Ўқитувчи фаолиятида педагогик қобилият.
7. Ўқитувчининг коммуникатив қобилияти.
8. Ўқитувчи фаолиятида мулоқот маданияти ва психологияси.
9. Педагогик низолар ва уларнинг олдини олиш технологияси
10. Ўқитувчи ва талабаларнинг ўзаро мулоқоти.
11. Педагогик такт ва педагогик этика.
12. Нутқ техникаси ва маданияти.
13. Ўқитувчининг таълим жараёнидаги маҳорати.
14. Ўз-ўзини тарбиялаш ва ўз устида ишлаш.
15. Педагогик ижодкорлик ва педагогик рефлексия.
16. Ўқитувчининг инновацион фаолияти: намоён бўлиши ва тузилмаси.
17. Педагогик низолар ва уларни бартараф этиш технологияси.
18. Педагогик ижодкорликнинг намоён бўлиши: интуиция, зеҳн ва хаёлот.
19. Ўқитувчининг акмеологик маданияти.
20. Ўқитувчининг ўз-ўзини бошқариши ва ўз-ўзини ривожлантиришида педагогик рефлексиянинг ўрни.

VII. ГЛОССАРИЙ

Термин	Ўзбек тилидаги шарҳи	Инглиз тилидаги шарҳи
Педагогика	Педагогика – ёш авлодга таълим-тарбия бериш қонуниятлари ҳақидаги фандир	Pedagogy is the art or science of teaching and educational methods
Метод	Метод – энг умумий маънода мақсадга эришиш йўли, усули	Method – a way of doing something especially a systematic way
Ўқитиш методи	Ўқитиш методлари таълим мақсадига эришишга доир усул ва қоидалар йиғиндиси	Teaching method – the principles and methods of instruction
Абстрактлаш	Мавҳумлаштириш орқали назарий умумлашмалар ҳосил қилишдан иборат таълим методи	Abstraction in its main sense is a conceptual process by which general rules and concepts are derived from the usage and classification of specific examples, literal ("real" or "concrete") signifiers, first principles, or other methods.
Адаптация	Янги меъёр, анъана ва қадриятларни ўзлаштириш ва интериоризациялаш жараёни	Training is aimed at employees who are assuming new management functions.
Акмеология	Инсонни ўз тараққиёти динамикасида, такомили ҳамда	Acmeology is a new direction of

	хаёт фаолиятининг турли босқичларида ўзидаги энг кучли қобилиятларини намоён қилишнинг комплекс масалаларини ўрганадиган фан тармоғи	interdisciplinary researches of the person.
Педагогик маҳорат	Педагогик жараённи билиш, уни ташкил эта олиш, ҳаракатга келтира олиш, педагогик жараённинг юқори самарадорлигини белгиловчи шахснинг иш сифати ва хусусиятлари синтези	It is an art of communicating a message with impact on audience.
Такт	Такт ахлоқий тушунча бўлиб, у инсонларнинг ўзаро муносабатларини мувофиқлаштириш, тартибга солишни талаб этади	Tact is skill teaching general education subject
Педагогик тактика	Педагогик такт – ўқитувчи касбий маҳоратининг асоси бўлиб, ўқувчиларга барча демократик талаблар асосида педагогик таъсир ўтказиш, мулоқотни инсонпарварлик туйғулари асосида ўрнатиш ўлчови, ўқувчиларда мустақил фикр юритишни ҳамда онгли интизомни таркиб топтириш кўникмаларини ҳосил қилиш	Professional quality of the teacher, with which he, the student applies the most effective means to influence education

	шаклидир.	
Нутқ	Нутқ – тилдаги мавжуд ифода воситаларидан фойдаланган ҳолда реалликка айланган фикрдир	Manner of articulation describes how the tongue, lips, jaw, vocal cords, and other speech organs are involved in making a sound make contact.
Қобилият	Қобилият – одам психикасининг энг муҳим хусусиятларидан бири бўлиб, билим, кўникма ва малакаларни эгаллаш динамикасида акс этади	Possession of the qualities required to do something; necessary skill, competence, or power
Коммуникатив қобилият	Ўқитувчининг таълим олувчилар ва жамоа билан педагогик мақсадга қаратилган муносабатни ўрната олиш кўникмаси	Communication skills are the key to developing (and keeping) friendships and to building a strong social support network.
Педагогик артистизм	Педагогик артистизм – педагогик ижодкорликнинг барча босқичларида ўз аксини топувчи воқеликдир.	Pedagogical artistry is the phenomenon functioning with varying degrees of activity in the process of pedagogical creativity

VIII. АДАБИЁТЛАР РЎЙХАТИ

Назарий-методологик адабиётлар:

1. Каримов И.А. Юксак маънавият – енгилмас куч. –Т.: Маънавият, 2008.
2. Каримов. И.А. Мамлакатимизда демократик ислохотларни янада чуқурлаштириш ва фуқаролик жамиятини ривожлантириш концепцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2010.
3. Каримов. И.А. Ўзбекистон мустақилликка эришиш остонасида. –Т.: Ўзбекистон, 2011.
4. Каримов И.А. Ўрта асрлар Шарқ алломалари ва мутафаккирларининг тарихий мероси, унинг замонавий цивилизация ривожига роли ва аҳамияти. – Т.: Ўзбекистон, 2014.
5. Каримов И.А. Она юртимиз бахту иқболи ва буюк келажаги йўлида хизмат қилиш - энг олий саодатдир. –Т.: Ўзбекистон, 2015.

Норматив-ҳуқуқий ҳужжатлар:

1. Ўзбекистон Республикасининг Конституцияси. –Т.: Ўзбекистон, 2015.
2. Таълим тўғрисида. Ўзбекистон Республикасининг Қонуни. 1997 йил 29 август // Баркамол авлод – Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Т.: Шарқ, 1997.
3. Кадрлар тайёрлаш миллий дастури // Баркамол авлод –Ўзбекистон тараққиётининг пойдевори. –Т.: Шарқ, 1997.

Асосий адабиётлар:

1. Азизходжаева Н.Н. Педагогик технология ва педагогик маҳорат. –Т.: Фан, 2006.
2. Йўлдошев Ж.Ф., Усмонов С. Илғор педагогик технологиялар. –Т.: Ўқитувчи, 2004.

3. Холиқов А.А. Педагогик маҳорат. Дарслик. –Т.: Тафаккур бўстони, 2011.

4. Brown, H., & Ciuffetelli, D.C. (Eds.). Foundational methods: Understanding teaching and learning, p. 507. Toronto: Pearson Education, 2009.

5. Gilles, R.M., & Adrian, F. Collaborative Learning: The social and intellectual Outcomes of Learning in Groups. London: Farmer Press, 2003.

Қўшимча адабиётлар:

1. Очилов М., Очилова Н. Ўқитувчи одоби. – Т.: Ўқитувчи, 1997.

2. Очилов М. Янги педагогик технологиялар. – Қарши: Насаф, 2000.

3. Очилов М. Муаллим қалб меъмори. – Т.: Ўқитувчи, 2000.

4. Толипов Ў., Усмонбоева М. Педагогик технологияларнинг татбиқий асослари. – Т.:, 2005.

5. Magennis S. Teaching and Learning Activities: expanding the repertoire to support student learning / S. Magennis // Issues in the practice of university learning and teaching. – Dublin, 2005.

6. Michaelson L.K. Team-based learning: a transformative use of small groups in college teaching / L.K. Michaelson, A.B.Knight, L.D.Fink, 2004.

7. Millis B.J.Cooperative learning for higher education faculty. American Council on Education / Millis B.J., Cottell P.G, 1998.

8. Tibbitts F. Transformative learning and human rights education in intercultural education / F. Tibbitts, 2005.

Электрон таълим ресурслари:

1. www.pedagog.uz

2. www.ziyonet.uz

3. www.edu.uz

4. tdpu-INTRANET.Ped

5. www.technomag.edu.ru

6. www.hrea.org/pubs/tips.html